

St. II. 3199.

1891. JANUÁR.

XV. ÉVFOLYAM.

I. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

LIBRARY
JUL 23 1964
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

Reze-black
1891
(6824)
E5
V15

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1891

TARTALOM.

Hittrich Ödön, Kyreai Synesius hymnusai.

Szamota István, Szláv kölcsönszók a germán és román nyelvekben.

Haraszti Gyula, A kritika evolúciója Franciaországban.

Binder Jenő, Végszó az Agis-kérdéshez.

Danielovics Kálmán, Dr. Némethy Géza úr kritikájának kiegészítése.

HAZAI IRODALOM. Riedl Fr., Poetika, **Négyesy László**. — Richter Aladár, Lucanus élete és művei, **Némethy Géza**. — Endródi Sándor, Badics Ferencz és Jancsó Benedek magyar olvasmányai a görög nyelv pótlásául, **Szabó Dávid**. — Csaplár Benedek, Révai Miklós élete, **Kiss Antal**. — Badics Ferencz és Erdélyi Pál, Fáy András életrajza, **Váczy János**. — Sárffy Aladár, A classicusok rhetorikája, **Tóth Kálmán**.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. 36. Pintér Kálmán, A böleselő elem Vörösmarty lírai költeményeiben, **Szigetvári Iván**.

VEGYESEK. A Philologiai Társaságnak ülései. — Schvarcz Gyula legújabb munkájáról. — Phoenix seu Nuntius Latinus. — Némethy Cicero-kiadása. — Zsoldos Thukydides-fordításáról. — Károlyi Gáspár életrajza. — Kisfaludy Sándor és Rousseau. — A grál-mondáról. — Konrad pap Roland-dala. — Német népdalok Faustról. — A mannheimi színház jegyzőkönyvei. — Könyvészet.

NYILT-TÉR. Katona Lajos és Barabás Ferencz ellenbírálatai.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fel évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a hettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, ezen társaság okleveleinek kiállításai árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzetéinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szöveggel mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verböczy-utca 16. sz. küldendők.

KYRENEI SYNESIUS HYMNUSAI.

Annak idején az anakreoni költészettel foglalkozván, metrikai szempontból Synesius két első hymnusát is figyelembe kellett vennem. Már akkor érdeklődést keltett bennem e hymnusok saját-szerű jelleme, érdekes színben tüntetve fel a hellenistikus műveltségű lélekbe oltott keresztény szellemet; s rajta voltam azóta, hogy írójkkal közelebbről megismerkedve e hymnusokat tanulmányom tárgyává tegyem.

Hymnusaink költői értékének meghatározásában Volkmann és Villemain ellentétes állásponton vannak.*) Mindkettő különböző szempontból fogja fel, az egyik mint túlnyomólag philosophus, a másik mint a lyrai költészet szellemes magyarázója. Mindkettőnek látóköre tág az illető téren, mégis az egyik inkább mint philosophust, a másik mint lyrikust méltatja Synesiust. Volkmann jobban ismeri életét, jobban ismeri szellemi fejlődését, míg Villemain közelebből érteti meg velünk költészetét. Nem csekély dolog pedig kellőleg értelmezni és felfogni tizennégy hosszú század mulva egy akkor élt egyénnek gondolkodásmódját és lelki világát, főképp, midőn ama korszak oly mozgalmas volt, midőn elmerült benne egy régi ezredéves hit, minden szépségével csak emlékké válva, s helyébe lépett egy új, szépségben nem oly gazdag, de erős, a szívek mélyéig ható új eszme, új vallás. Írónk lelke, mint érzékeny lap tükrözteti vissza e nagy harcztot; ő sem tudott ellentállani ama hatalmas erőnek, mely magával sodorta s a hellén philosophia buzgó barátja még buzgóbb keresztény püspök lett.

Synesius körülbelül 365/70-től 412-ig élt. Előkelő régi dór családból származott, mire maga is ezélez LVII. levelében. Boldog, megelégedett volt élete kezdete, birtokán elvonulva élt ked-

*) R. Volkmann: Synesius von Kyrene. Berlin, 1869. — Villemain Pindar szelleme, ford. Csiky G. M. T. A. kiadv.

vencz foglalkozásainak, a vadászatnak és philosophiának, mely utóbbiban az alexandriai Hypatiának volt lelkes tanítványa. Magán életének csendjéből kizavarta diplomatai útja, midőn Kyrene megbízásából követ gyanánt ment Konstantinápolyba, hol három évet töltött. Megismerte itt az udvari élet fényét, árnyát. Hazatérve megnősült, házasságát Theophilus, az alexandriai patriarcha, eszközölte vagy kötötte meg, ki, úgy látszik, rajta volt, hogy őt, mint kiváló műveltségű egyént egyházának megnyerje püspökül. Meg is választották, de sok lelki aggodalmat okozott neki e kiváló hivatal elfogadása, a mint az leveleiből *) is kitünik, melyekből egyszersmind megismerjük nemes, őszinte lelkét, mely méltóvá tette ama bizalomra, melylyel új hitsorsosai megtisztelték, tudva, hogy csak midőn püspökké választatott, akkor keresztelkedett meg.

Hivataloskodása azonban nagyon súlyos körülmények közt folyt. Az egyház ügyein kívül sok baja volt Andronicus praefectussal; majd afrikai törzsek, a Maceták és Ausuriánusok háborgatják a tartományt; elpusztítják a vidéket, mely alkalommal ő maga is elveszti birtokait; majd a veszély egyre növekedvén a város védelméről is neki kell gondoskodnia. Későbbi leveleiben egyre fegyverekről, az ellenségről s szorongatott hazájáról ír; folytonos bennük a panasz, három fia meghal, családi élete így, mert püspök letére sem vált el feleségétől, feldulatott; már imáiban sem bízik, hanem Theophilust kéri, hogy imádkozzék érte, ki már elcsüggedt. — Hymnusaiból erős hit szava hangzik felénk, mely leveleiben folytonos panasznak ad helyet. De még Catastasisa végén Kyrenétől való búcsújában felismerjük a költői lelkesültség jelét, mely nemes lelkének mindig állandó tulajdonsága.

Hymnusai sok helyütt homályosak, de mindenesetre fényoldalukat képezi magasztos röptük s a kifejezések szokatlan merészsége. E költeményeket egyúttal prózai fordításban is bemutatom a nagyon hozadalmas III. és IV. kivételével. A verses fordítás nagyon nehézkes volna, éppen a gondolatok gyakran homályos volta miatt, mit nagyon bajos volna híven fordítani; továbbá a külalak, az anaclomenusoknak vagy anapæsticus dimetereknek katastichon való egyhangúsága, mindenesetre megnehezítené a gondolat összefűzést valamint az æsthetikai hatást.

Az első hymnus így hangzik :

*) Ep.: XI. XIII. LVII. LXXII. XCV. CV.

«Rajta, zengő phorminxem, a teosi dal után s a lesbosi ének után tiszteletre méltóbb hymnusokban zengi dór dalt, ne a bájosan mosolygó gyenge szüzekről és a kedves ifjúságban viruló fiúkról, mert az Istentől származó bölcseségnek szent, szeplőtlen születése késztet, hogy cziterám húrjait dalra zendítsem. Mert mi az erő, mi a szépség, mi az arany, mi a hír s a királyi tisztességek az Istennel való foglalkozáshoz képest.»

«Ez hajtsa jól lovát, ez feszítse jól ijját, ez kincseinek rakását, az aranygazdagságot őrizze; másiknak vállára omló fürtjei képezzék díszét; legyen más hires az ifjak előtt s a lányok előtt arcának ékesége miatt — nekem bárcsak lehetne csendes, félrevonult életet élnem, melyről mások mit sem tudnak, de tud az Isten; s bárha velem volna a bölcsesség, mely jó az ifjúságot, s jó az öregséget elviselni s jó úrnője a gazdagságnak; gond nélkül fogja viselni a mosolygó bölcsesség a szegénységet, nem törődve az élet keserű gondoljaival. Csak annyi legyen, a mennyi elég, hogy visszatartsan a szomszédok kunyhójától, hogy sötét gondokra ne kényszerítsen a szükség; hallgasd a hajnali harmatot ivó tücsök dalát is.»

«Ime húrjaim parancs nélkül zendülnek s valamely hang repdes körülöttem körös körül. Micsoda dalt fog hát szülni nekem az isteni szülés?»

«A magától eredő kezdet, ügyelője és atyja a lényeknek, a születés nélküli, az ég csúcsai felett magasan trónolva ül folytonosan az örök dicsőségnek örülő Isten, ki egységek szent egysége, egyedek első egyede, az összeségek egyszerűségeit egyesítve és szülve lényfeletti szüleiében; a honnan az ősalakon átszármazva, az egyed kimondhatatlan módon szétáradva, háromcsúcsu erőt nyert és a lényfeletti forrás a középpontból származó s a központ körül keringő gyermekek szépségével ékesítettik.»

«Hallgass, merész phorminxem, hallgass s ne áruld el a népeknek a szent rejtelmeket. Menj s dalold a földi dolgokat s borítsd hallgatásba az égieket.»

«Az ész pedig már csak az értelmi világokat gondolja, mert a halandó léleknek jó kezdete már innen osztatott szét osztatlanul; az isteni uralkodók nemzedéke, a pusztulhatatlan ész leszállva az anyagba, csekély ugyan, de az azokból származó ezen egész és mindenütt egy egész az egészbe merülve az egek úrját mozgatja es ezt az egészszet őrizve elosztott formákban, mint elosztott van jelen.

Ez a csillagok pályafutásaiban, ez pedig az angyalok karában, emez pedig földi alakot nyert alacsony kötelékben, elválva szülötől, sötét feledésbe merülve és vak gond között csodálja a gyönyörtelen földet. Isten a halandó dolgokat nézve bennük van; van valami fény az elfödött szemcsillagokban; azokban is, kik ide leestek, van valami fölfelé vonzó erő, midőn az élet hullámaiból kikerülve bú nélkül kezdik útjokat az Atya királyi hajlékába. Boldog az, ki az anyag elnyelő ugatását elkerülve és a földről fölmerülve könnyű repüléssel veszi útját Istenhez; boldog az, ki balsors után, fáradsalmak után, s keserű földi gondok után az észnek útjára térve látta az istenbevilágította mélységet. Fáradságos a fölfelé vonzó gyönyöröknek teljes szárnyaival az egész szív felé törekedni. Csak akadályozd az indulatot az ész felé vivő indulatokkal, miáltal ő, a Nemző közel fog feltűnni karjait kitérve. Mert egy előtörő fény fogja bevilágítani az örvényeket, feltárja a szellemi síkot, a szépség kezdetét. Rajta, lelkem, igyál a szépen folyó forrásból imádván az atyát; szállj fel, ne késlekedjél; földön hagyva a földét, nem sokára egyesülve az atyát an boldog Isten lesz Istenben.»

Migne arra figyelmeztet,¹⁾ hogy négy első himnusát akkor írta Synesius, midőn a keresztény dogmákba be volt ugyan avatva, de még nem volt megkeresztelve. Volkmann az első himnusban csak új-platonikus theismust lát, míg a másodikban már keresztény eszméket is vesz ugyan észre az isteni fiú említésében, de mást nem. — Nézzük azonban közelebbről e költeményt. Három részre oszlik; az elsőben kijelöli, hogy ezentúl szent énekeket fog zengeni az istenségről, a másodikban már halljuk is ezt s végül buzdítja lelkét, hogy közeledjék Istenhez. — A 2. és 3. sorbeli célzásokból az látszik, hogy az Anakreont és Sapphót utánzó költészetben maga is működött; mutatja ezt a 45. sor is, hol a tücsköt említve, alkalmasint a 32. anakreonteumra céloz; s mint utánzó valószínűleg az illető dialectust használta, mert most fenségesebb tárgyról akar énekelni komoly dór dialectusban, mint a melynek több erőt tulajdonít.²⁾ A királyi tisztességekre való célzás azt engedi feltételeznünk, hogy ezt akkor írhatta, midőn Konstantinápolyban

¹⁾ Patrologiæ curs. T. LXVI. p. 1587.

²⁾ De providentia 1253. p. C.-helyén alkalmasint magát festi a ὑπὸ φιλοσοφίας ἀγροικότερον ἐκτετραμμένος-ban, . . ἤδη τὸν τρόπον τὸν Δωριον, ὃν μόνον ὤρετο γαρεῖν βάρους ἤθους καὶ λέξεως.

volt, vagy azután, mert ott győződhetett meg csakugyan mindazok hiábavalóságáról, a miket felsorol. Mint prózai irataiban csaknem lépten-nyomon a philosophiát dicsőíti, bár annak előre mozdításában nincs része, itt is ezt kívánja élete vezéreül,¹⁾ melylyel a szegénységet is könnyen tűrné.

A szegénységtől nem vonakodik úgy, mint Villemain említi (319. l.). hanem csak a koldulástól, miről görög felfogás szerint azt tarthatta, a mit Tyrtaios, hogy πάντων ἀνηρότατον.

Az 51—127. sorok képezik a tulajdonképeni hymnust, melyet az isteni vajudás hoz létre. Beszél először az Istenről, ki mindeneknek atyja. Az ellentétes epithetonoknak paradox összefűzése valóban a gondolat vajudását jelzi, a mi jellemző Synesius izgató hangulatára nézve, ki, midőn a püspökségre kényszerítették is, őszinte lélekkel vallja be leveleiben²⁾ önmaga iránti bizalmatlanságát, hogy a tisztnek, mely reá bizatik, képes lesz-e megfelelni kellőleg. Phraseológiájában is látszik ez az ingadozás, s a túlfeszített törekvés kifejezni azt, a mit gondolni is nehéz. Különben az epithetonok e halmaza az akkori irodalomban nem ritkaság s Synesius nyilatkozata szerint istenfogalmunk csakis ezekből áll.³⁾ Az isteni szent titkokat nem akarja a népnek elárulni; ugyanest olvassuk egyik művében,⁴⁾ a hol még nem keresztény felfogás szerint úgy vélekedik, hogy kötelesség hallgatni a szent titkokról, CV. levelében pedig, melyet fivérének írt, hasonlóan nyilatkozik, keresztény szempontból. Érdekes a hely, a hol ezt mondja: «Mert tudod, hogy a philosophia a legáltalánosabb dogmákkal sokban ellenkezik. Nem fogom sohasem hinni, hogy a lélek utóbbi eredetű, mint a test. Nem fogom mondani, hogy a világ és egyéb részei együtt el fognak pusztulni. A gyakran szóban forgó feltámadást szent titoknak tartom s távol vagyok attól, hogy a köznép véleményét helyeseljem. Az igazságot megfigyelő bölcsészeti felfogás en-

¹⁾ Különben mint Thierry megjegyzi Elbesz. a r. tört. V. k. 62. l. ez időben keleten a szerzetesi életet is bölcsészeti foglalkozásnak nevezték.

²⁾ Ep. IX. XI. XIII. LVII. LXXII. XCV. CV.

³⁾ Oratio de regno p. 1065. D. Οὐδὲν ὀυδαμῆ πω πέφηθεν ὄνομα τῆς οὐσίας ἀπτόμενον τοῦ Θεοῦ. ἀλλ' ἀτευχτοῦντες αὐτοῦ τῆς ἐμφάσεως ἄνθρωποι, διὰ τῶν ἀπ' αὐτοῦ ψαύειν ἐθέλουσιν αὐτοῦ. Ἐὰν πατέρα τὴν ποιητὴν, καὶ ὀτιοῦν εἴπῃς, καὶ ἀρχὴν καὶ αἴτιον, ταῦτα πάντα σχέσεις εἰσιν αὐτοῦ πρὸς τὰ παρ' αὐτοῦ.

⁴⁾ De providentia p. 1272 C. és 1274 C. Előbbi helyen Bacchus orgiái avatatlan szemléelőinek bűnhődését is felemlíti.

gedni fog a hazugság kényszerének. Hasonló a fényhez az igazság, és a szem a néphez. Mert a mint a szem kárára élvezné a szerfeletti világosságot s a mint a szembajosoknak hasznos a homály: így a hazugságot is hasznosnak tartom a népre nézve s ellenkezőleg, hogy az igazság káros azoknak, kik nem erősek a dolgok világának ellentállani. Ha ezeket a rám vonatkozó szent kötelességek mellett megengedik a törvények, elfogadhatom ezen méltóságot, úgy, hogy otthon bölcselkedjem s a házon kívül pedig mythusokban beszéljek, hogy tanítva, ne kelljen ellenkezőt tanítanom, hanem megmaradhassak felfogásom mellett.»

Ez óvásra, úgy látszik, szüksége volt. Levele végén felhívja fivérét, legyen rajta, hogy e nézeteit Theophilus is megtudja, mivel szemben a legnagyobb eszélyességre s óvatosságra volt szüksége a hit dolgában. Theophilus ¹⁾ azonban, ki 391-ben oly durva kegyetlenséggel bánt az alexandriai pogányokkal, óhajtá őt megnyerni s mindenesetre ismerte Synesius bölcsész nézeteit s úgy látszik ellenző volt philosophiai hajlama, mondjuk eretneksége iránt. Hisz láthatjuk, hogy maga Theophilus is mennyire opportunistikusan változtatta nézeteit nagy küzdelmében aranyházú sz. Jánossal szemben. Eleinte inkább Origenes felé hajolván, az anthropomorphistákat, kik Istennek emberi tulajdonságokat tulajdonítanak, átok alá vetette,²⁾ később a nitriai barátokkal való ügyében s aranyházú sz. János ellen azt a fogást használta, hogy az origenistákat vette üldözőbe.

Az új-platonikus philosophiának Synesiusra való hatása, ki mint Volkmann megjegyzi (172. l.), valószínűleg a 391-iki pogányüldözés után jutott Alexandriába, nem lehetett valami erős, s a haladás, melyet az ekkor már nem oly intensiv erejű új-platonismustól a kereszténységig meg kellett tennie, nem volt oly nagy, mit enyhíthetett is az ekkor dívó origenistikus felfogás, mi még inkább megkönnyíté az utat, mint közvetítő. De úgy látszik mindez Theophilusra nézve, ki ekkor már Origenes tanainak üldözője volt, nem képezett akadályt, hogy püspökké választatását meg ne erősítse.

¹⁾ Villemain a 316. lapon Cyrillust említ Theophilus helyett. Előbbi testvére volt Theophilusnak és utódja az alexandriai patriarchatusban.

²⁾ L. Thierry Elbeszélések. III. köt. 114. s köv. II. IV. k öt. 366. s köv. II.

A II. hymnus a következő :

•Ismét fény, ismét hajnal, ismét feltündöklük a nap az éjjel-járó homály után. Ismét zengjed, lelkem, Istent hajnali hymnusokban, a ki fényt adott a hajnalnak, a ki csillagokat adott az éjnek és világ körül keringő kart. A hullámzó anyagnak hátát borítja a tűz tetején nyugvó æther, a hol a ragyogó hold a legalsó kört hasítja s a nyolczadik kör felett mozgó Csillagok csillagzatainak magános özöne, maga alatt hajtva a szemközt keringő körököt, forog a nagy ész körül, a mely a világ urának tetejét borítja fehér szárnyaival. Előtte a boldog hallgatás borítja a szellemeknek s szellemmel felfoghatóknak osztatlan felosztását. — Egy forrás, egy gyökér, mint háromfényű alak tündököl. Mert a hol van az atyai mélység, ott van a dicső Fiú, szívének magzata, a világalkotó Bölcseség, és a szent Léleknek egysége, fénye ragyog. Egy forrás, egy gyökér hozza a javak bőségét s a szülői szeretettől forró lényfeletti magzatot s tündökölnek a bennelevő boldogoknak fényei. A honnan már a halhatatlan királyoknak a világban lévő kara, az atyai dicsőséget és az elsőszülött alakot égi hymnusokban zengi a jóakaró szülők közelében, az angyalok nem öregedő serege az észet szemlélve élvezi a szépség kezdetét, másrészt a forgó köröket szemlélve kormányozza a világ mélységeit a felső világot mozgatva a legalsó anyagokig. A hol a nyugvó természet szüli az eszélyes dæmonok háborgó csapatát, a hol a hős, a hol már a föld körül elültetett lélek sok tarka alakjával a föld részeit megelevenítette, minden a te tervedtől függ; te vagy gyökere a most levőknek s az előbb levőknek, az ezután levőknek, a bennlevőknek. Te atya, te anya vagy. Te férfi, te nő vagy. Te hang, te csönd vagy, A természetnek szülő természete. Te király, az évezredek évezrede, a mennyire szabad kiáltanom: légy üdvöz világ gyökere, légy üdvöz lények középpontja, a halhatatlan számok, lénynélküli uralkodóknak egyede. Légy üdvöz, légy üdvözölve, mert Istennél van az üdv. Hallgasd meg kegyesen hymnusaim karát. Nyisd meg a bölcseség fényét, áraszd reám a dicső boldogságot, áraszd reám a nyugodt lélek tündöklő báját, elűzve a szegénységet s a gazdagságnak földi kárhozatát. Testemtől tartsd távol a betegségeket. A szenvedélyek dísztelen árját s a lélekemésztő gondokat távoztasd el életemtől, hogy lelkem szárnyát ne súlyosítsa a föld átka, hanem szabad szárnyakon emelkedve dicsérhessem szülőttednek titkos szentségeit. •

Az új-platonikus kosmikus philosophemával, mely e hymnuszban előfordul, egyebütt is találkozunk Synesius irataiban.*)

A kopaszság dicséretében (p. 1181. B. C.) mondja, hogy a gömb a legtökéletesebb alak, az egész lélek lelkesíti a gömb alakú mindenséget s az innen kiáradó lelkek igazgatják a testeket s ezek a világ lelkei. Ezért van szüksége a természetnek a gömbökre, melyek felül a csillagok, alul a kopasz fejek, mint a lelkek lakhelyei. — A világ lelkes lényekből álló lelkes lény, s (1287. l.) a szellem mindennek formáját magába foglalja; (1294. l.) az emberi lélek égi eredetű s fölfelé tör, oda, a honnan kiindult; a földi élet mintegy büntetésképen van a lélekre szabva, melyből tisztulva kell feloldódnia.

Az origenistikus szellemi istenfogalom, s a plátói psychologia valamint új-platonikus vegyüleből áll e hymnus. Lehet, hogy még mint nem keresztény írta ezt, bár gondolkodásmódjával meggyeztetethető, hogy még püspök korában is írhatott ily hymnusokat; hisz maga is nyíltan kimondja, hogy pap létére is philosophálni fog. E hymnusában is benne van az, hogy a lelket nem hiszi későbbi eredetűnek a testnél, a mint előbb idézett levelében is említi. A szent Háromságra vonatkozólag lehet ugyan czélzásokat találni, de valószínű, hogy ezt a dolgot is beleérti ama «legáltalánosabb dogmák» közé. A lelkek előbbi létele platonikus s origenistikus felfogás, valamint az is, hogy a földi élet a lélekre nézve büntetés; hogy az ember csak lelkileg fog feltámadni, azt is Origenes nyomán vallja, bár a lélekre nézve az előbbi nézetet nyilvánítván felesleges is volt neki a feltámadást felemlíteni, különben ezt szent titoknak tartja, melyben nem egyezik a nép véleményével. Az Istenről mondott epithetonjai is illenek az origenistikus abstract istenfogalomra, bár maga is bevallja, hogy ezek csak gyenge tapogatódzások, távoli sejtelmek. Ha tehát mindezen origenistikus nézetét Theophilusnak is tudomására hozhatólag bevallotta, e hymnusát is épen úgy írhatta püspökké avatattása után, mint az előtt.

A III. hymnuszban Volkmann (p. 201) már haladást vél észre venni a keresztény tanok felé. Határozottan keresztény mystikus hang vonul végig az egészen. Beszél az Atyáról, Fiuról s a

*) Dion. p. 1129. B. Enc. Calvitiae 1179. A. C., 1181. B. De insomniis 1287. B. 1285. C. 1291. C. 1294. B. 1295. 1311. A.

sz. Lélekről, bár ez utóbbit nem tárgyalja oly hosszan. A keresztény vallással már ismerős; maga mondja, hogy Konstantinápolyban sorra járta a templomokat, s mégis a lélekről s a léleknek istenhez való viszonyáról csak úgy nyilatkozik, mint az előbbieken, sőt új-platonikus és origenistikus nézetei az Istenből kiáradt lélekről s ennek oda való visszatéréséről még világosabban, részletesebben vannak előadva, mint előbbi hymnusaiban, úgy hogy az a fejlődő haladás, mit Volkmann feltételez, nagyon relativ nézetnek tűnhetik fel. Ezek a nézetei megmaradtak még püspökségre lépésekor is, mint azt maga nyilvánítja; fölöslegesnek tünik fel tehát akkor oly pszichologiai processust imputálni neki, melyen nem ment keresztül. A kor szellemének, gondolkodásmódjának hatását kell látnunk hellenistikus műveltségű költőnk hymnusaiban, a valóban φιλόσοφος ἱερέας-ben s e kettős jellem az, mi oly sajtáságos bájt lehel költeményeire.

A negyedik hymnus mintegy kivonata a harmadiknak. Ezt is az atya dicsőítésével kezdi s az epithetonok egy hosszú sora után, mint az előbbieken is, kezdi a tulajdonképeni hymnust, mit az Úr angyalaira bíz, hogy kedvesen fogadva vigyék az Atya elé. Majd a Fiu Isten dicsőségét zengi s a nélkül, hogy a sz. Lélekre legkevésbé czelozna, a sz. Háromságról énekel, ismét azonban csak az Atya és Fiu hatalmát sorolva elő, az utóbbi hatalmi működését írja le, majd kegyelmet kér az anyagba lekerült lelke számára, hogy az megmeneküljön minden bajtól, a földi kutyától, a föld szellemétől; végül kéri, hogy adjon lelkének világot és utat maga felé, megszabadítván a földi bajoktól.

Az V. hymnus már a Fiúról szól:

«Énekeljük a szűz fiát, az emberek halandó nászában nem részesült szűzét. Az Atya kimondhatatlan tervei szülték Krisztus származását. A szűz szent szülése emberi alakban mintatta meg azt, ki a halandók számára a fény forrásának hozója gyanánt jött. E megnevezhetetlen magzat ismeri az évezredek gyökerét. Fényforrás vagy magad, az atyával együtt ragyogó fénysugár, ki áttörve a sötét anyagon, bevilágítasz a szent lelkekbe. Te a világ alapítója, a dicső csillagok mozgatója, a föld középpontjának megállapítója, magad vagy az emberek megváltója. Neked ragyog a nap, a hajnal ki nem alvó forrása, neked a kétszarvú hold elfűzi az éjek homályát. Neked teremnek a gyümölcsök, neked legelnek a nyájak. A te kimondhatatlan forrásodból termékenyítő sugarat küldve táplálad

a világ tájait. A te kebeledből eredt a világosság is, az ész is, a lélek is. Könyörülj halandó tagokba s a sors anyagi viszonyaiba zárt leányodon. Ments meg a betegségek bajától, erősítsd meg tagjaim erejét. Adj szavaimnak *beszélő erőt*, adj dolgainak dicsőséget, hogy megfeleljen *Kyrene és Spárta* régi dicsőségének s bánatoktól nem nyomott lelkem kellemes életet éljen és kettős szemvilágát a te fényedre irányozza, hogy megtisztulva az anyagtól a hozzád vivő egyenes útra siessek, kikerülve a föld fáradalmát, egyesüljek a lélek forrásával. Ily tiszta életet adj a te lantosodnak. Légy üdvöz, oh Fiú forrása! Légy üdvöz, oh Atya alakja! Légy üdvöz, oh Fiú székhelye! Légy üdvöz, oh Atya gyűrűje! Légy üdvöz, oh Fiú ereje! Légy üdvöz, oh Atya szépsége! Légy üdvöz, oh tiszta Lélek! A Fiú és Atya középpontja küldd nekem ezt az Atyával, hogy megnedvesítve a lélek szárnyait, teljesítsem az isteni ajándékokat.»

E hymnusban világos a keresztény szellem, de ez itt is azon nézeteken alapul, melyek az előbbi hymnusokban előfordulnak. A Fiút dicsőíti, mint egy lényegűt az Atyával; úgy dicséri, mint mindenek alkotóját, de mégis, a ki mint fiu a szűz által emberi alakban jött a földre. Az isteni szellem így hatol itt az anyagba, hogy az anyagban levő szellemekkel érintkezzék. Krisztus születése tehát a platonistikus nézet szempontjából van felfogva, mint az anyagba hatoló szellem, de a mely azért hatolt ide le, hogy, mint megváltó, az égi üdvre vezessen. Hogy tehát a föld s az anyag átkától mentse meg az embert, nem az eredendő büntől, bár a III. 608. 9. sorban levő *Δολερὰ γένεσις*-t talán erre lehetne magyarázni. — E hymnusban is bár röviden, de világosan szól a szent Háromságról, mindamellett az alapnézet, a lélek Istenhez s a világhoz való viszonyának felfogása a régi s ha van valami eltérés, az nagyon csekély. Még ezen hymnusában is a régi hellén philosophus, ki nagyra becsüli spártai eredetét s mint minden hymnusában arra kéri az Urat, hogy mentse meg őt a bajoktól s lelkének adjon üdvözülést. A haladást tehát itt sem konstatalhatjuk, mert ezen hymnusban is megvan azon egyöntetű vonás, mint az előzőkben.

VI. hymnus: «Az önmagától termékeny szent forrással a kimondhatatlan egységeken túl Istent, a halhatatlan Isten dicső fiát, az Atya egységéből származó egy Fiút fogom koszorúzni a hymnusok böles virágival, a kit az atyai tervnek kimondhatatlan szülése keble rejtekéből mint Fiút hozott világra, mely vi-

lággra hozta az Atya szülött gyümölcsét és megvilágítván világos lett a benső értelem. A kiömlő forrásban marad ugyan az Atya eszének bölcsesége, a szépség sugara. Neked a szülöttnek az Atya megengedte, hogy szülessél; te vagy az Atyának rejtett magva. Mert teged adott a nemző a világoknak kezdetül, hogy vigyél a testeknek a szellemiekből alakokat. Te forgotod böles körét, mindig te legelteted a csillagok nyáját. Te, oh király, az angyali karokat és a daemonok phalanxát vezérel; te igazgatod a halandó természetet; a földkörüli el nem osztott lelket elosztod és az adottat a forrásba ismét visszaviszed, a halandókat feloldva a halál kényszerétől. Légy kegyes hymnusaid *koszorúja* iránt, csendes életet adva hymnusod szerzőjének; állítsd meg a tengerszorosok kóbor dagályát, letörölve az anyag vészes hullámain. Lelkemtől s tagjaimtól tartsd távol a betegségeket s altasd el a szenvedélyek pusztító indulatát. Üzd el a gazdagság és szegénység bajait. Dolgaimnak adj *dicső hirt*, a népek előtt *nekem* jó hirt, koszorúzz a 'szelid szavú *rábeszélés* ékességével, hogy szellemem hanyag dicstelenségben ne maradjon s ne nyögjek földi gondok alatt, hanem a te magas forrásaiddból a bölcseség szüléseivel eszemet öntözzem.»

A Fiuban itt is a mindenhatót éneкли, kifejezve ez által a legszorosabb egylényegűséget; mint a ki kormányozza az egész világot s a ki az isteni szellemben részesíti a halandókat. A 24. sorbeli «hymnusok koszorúja» alatt talán a Fiura énekelt összes hymnusokat érti.

VII. hymnus: «Először rólad zengtem dalt, boldog, halhatatlan dicső fia a Szűznek, solymei Jézus, e dallamoktól zengjenek lantom húrjai. Légy kegyes, oh király, fogadd a szent énekek zenéjét. Énekeljük a halhatatlan Istent, Istennek nagy fiát, az évezredek szülő atyáét, a világteremtő Fiut. A mindenbe elegyedő természetet, a végtelen bölcseséget, az égieknek Istent, a földalatiaknak holttestet. Földre kerültél halandó méhből. A mágus nagytudománya kétkedve csodálkozott a csillag feljövételén; mi a szülött csecsemő, ki a rejtett Isten? Isten vagy holttest, vagy király? Rajta, vigyetek ajándékokat, myrrha-áldozatot, arany ajándékokat és a tömjén kedves illatát. Isten vagy, fogadd a tömjént. Az aranyat a királynak hozom; a myrrha a sírhoz illik. Megtisztítottad a földet is, a tengeri hullámokat is, a daemonok útjait is, a levegő gyors szeleit és mint Isten az alvilági rejtekbe is leküldetél

segítségül a meghaltaknak. De légy kegyes, oh király, és fogadd a szent énekek zénéjét.»

E himnusról mondhatnók, hogy fokozódik már benne a keresztény szellem és gondolkodásmód. Az előbbiek philosophiai anyagának nyoma sincs; már egészen a keresztény mythos alapján áll. Lehet, hogy ezt már püspök korában gyülekezetének szánva írta, mert nem könyörög a maga számára sem boldog életért, sem dicsőségért. Itt már Krisztusnak az alvilági útját is említi, míg az előbbiben a megváltói munka abban áll, hogy Isten létére áttör az anyagba, emberi alakot vevén magára, hogy megmutassa a helyes utat; míg itt a poklokra is alászáll, a mi per sze Synesius előtt a régi Hades, a honnan megmenti a halandókat a halál kényszerétől.

VIII. hymnus: «Elefántesont lantom húrjain dór dallamot kezdve, zengek kedves dalt rólad, boldog, halhatatlan, dicső magzata a Szűznek. Mentsd meg, oh király, életemet; bajok nélkül, gondoknak járhatatlanná tevé éjjel úgy, mint nappal. Világítsd elmémet szellemi fényed sugarával. Ép tagjaimnak erőt, tetteimnek dicsőséget adj ifjúságomban. Kellőmelen vidd éveimet az öregség örömei felé. Tiszteletben növeld értelmemet egészséggel; őrizd meg fivéremet, kit nemrég, oh halhatatlan, lábával már a föld kapujánál állót, ismét visszahoztál; bánatimat, siralmimat, könnyeimet s lelkem égető lángját oltsd ki. A holtat életre hoztad, oh Atyám, a hozzád könyörgő miatt. Őrizd meg nővéremet, két gyermekével, az egész csendes házat kezeddél rejtve el: és nekem, oh király, nászgyam társát betegség, bánat nélkül, kedves egyetértésben, tartsd meg a titkolt dolgokban járatlannak, a feleségek közt egyszerűnek. Szent mocskotalanságban tartsa meg ágyát, tisztán, jогtalan vágyak előtt ismeretlenül. Lelkemet pedig a földi élet bajainak bilincsből szabadítsd meg és a szomorú szerencsétlenségtől. Add, hogy a kegyesek karával hymnusokat zenghessek a te Atyád dicsőségéről és a te hatalmadról, oh boldog; ismét hymnust fogok költeni, ismét dalt fogok neked énekelni és szent lantomat ismét és ismét megzendítem.»

E hymnust már inkább imának tekinthetjük. Tartalma egészen elüt a többiektől, a mennyiben az egész csak a dalnok imája. Eféle imák a többi hymnusban is fordulnak elő, de eddig egyben sem volt annyira uralkodó elem, mint ebben.

IX. hymnus: «Legkedvesebb, dicső, téged énekellek a soly-

mei szűznek magzata; oh boldog, ki a csaló tört, a földi kígyót kiűzted az Atya nagy kertjeiből; leszálltál a földre, a halandók közt lakván, leszálltál a Tartarosba, hol a lelkek ezer nemzeti vannak fogva tartva. Megrettent akkor az űs szülött Hades és a falánk kutya visszarettent a küszöbötől. Megmentve a bajoktól a lelkek szent csapatait, szent seregeddel himnuszokat visesz az atyának. Visszajövén, oh király, a végtelen levegőre, megrettentek tőled a dæmonok nemzetei. Megrettent a ragyogó csillagok halhatatlan kara, az ég pedig, az összhangok bölcs atyja, örülve, héthúrú lantján hatalmas győzelmi dalt kezdte. Mosolygott a hajnalhozó, a napnak hirnöke, az arany esti csillag, Kythere csillaga. Elül ment a kétszarvú hold ragyogva a tűz árjától, az éjjeli istenek pásztora s a Titán kibontá tündöklő hajzatát a kimondhatatlan nyom alatt, mert megismerte Isten fiát, a legjobb mester észét, saját tüzének eredetét. Te pedig szárnyra kelve a kék ég hátára emelkedtél s a tiszta szellemi sphaerákon álltál meg, hol a jók forrása van, a hallgató ég. Ott sem a fáradhatatlan lábú idő nem vonsozolja a föld szülötteit, sem a mélyen hullámozó anyagnak tolakodó veszedelmei, hanem maga az összülétt Aeon, ifjú levén s egyúttal öreg, az istenekre nézve az örök egység adója.»

X. hymnus: »Emlékezzél, Krisztus, a magasan uralkodó Isten fia, a te bűnös szolgálóra, ki ezeket írta. Adj nekem a szívölő szenvedélyektől való megmenekvést, melyek tisztátlan lelkemben támadtak. Add, hogy meglássam a megváltó Jézust, a te szent fényedet; ha ott leszek, dalt fogok énekelni a lelkek gyógyítójának, a testek gyógyítójának, egyúttal a nagy Atyának és a szent Léleknek.»

E hymnusokban lehetetlen azt a fejlődést kimutatni, a mit Volkmann lát bennük, ki a legutolsóra azt jegyzi meg, hogy legfeljebb ezt írhatta püspök korában, mintegy fájdalmas tudatában annak, hogy előbbi idejének költői lelkesültsége eltűnt. — CXXIX. levelében azt említi, hogy nincs ideje s alkalmá már verset írni. A város ekkor ostrom alatt volt; Simplicius költeményeket kér tőle; vannak ugyan már kész költeményei, de bennök csak a tartalmat tartja dicséretre méltónak. Lehet, hogy e hymnusok azok, melyekre itt czéloz. S minthogy láttuk előbb, hogy semmi sem akadályoz abban, hogy a leghellenistikusabb szintű is püspök korában írhatta, a sorrend, melyben fordításunkban is adtuk e hymnusokat, nehezen az eredeti, hanem valamely későbbi ren-

dező hozta őket ebbe az alakba. A költemények hagyományozott sorrendje különböző. Mint Flach¹⁾ megjegyzi, a kodexek három archetypusból erednek s mindenikben változik a himnuszok sorrendje, mit figyelembe véve nagyon fölületesnek látszik azon állítás, hogy Synesius négy első himnusát még mint nem keresztény írta.

A kodexek három családjának főképviselei, a Parisinus B., Monacensis A., és a Barberinus kodexek, mely mindhárom a XII. századból ered. A Par. B.-ben a sorrend 1—10-ig megy, mit Flach is követ. A Mon. A. sorrendje 6., 2., 7., 8., 1., 3., 4., 10. a 3. és 4. a margón mint α és β vannak jelezve, hiányzanak 5. és 9. A Barb. sorrendje 3., 4., 5., 6., 2., 7., 8., 9., 1., 10. A 10., mint látjuk, mind a három családban utolsó, ennek hangja is epilogszerű s valószínű, hogy a chronologiai sorrendben ez az utolsó. A 3., 4. mind a háromban egymás mellett van, valószínű, hogy egymás után keltek, de mind a háromban más helyen vannak. A 6., 2., 7., 8. a Mon. A. és Barb.-ban ugyanazon rendben fordulván elő, úgy látszik egy testet képez. Közös vonásuk, hogy mind a négyben különösen a Ftut dicsőíti. A 6.-ban dicsőséget, hirt s a rábeszélés ékességét kéri magának. Továbbá arra kéri a Ftut, hogy himnusainak e koszorúja iránt kegyes legyen, mit úgy is értelmezhetünk, hogy e négy himnus képezi a koszorút, melyben ez az első himnus. A dicsőség, hír utáni vágy, továbbá a 8.-ban azon kérése, hogy tetteinek dicsőséget adjon ifjúságában, arra enged következtetni, hogy e négy himnust fiatalabb korában írta. A rábeszélés ékességére konstantinápolyi tartózkodásában lehetett valóban szüksége, így himnusunkat vagy oda utazása előtt, vagy ott írta. Valószínűleg előbb, mintsem *De regno* című beszédét Arkadius előtt előadta volna. Ennek bátor előadásával a császár előtt maga is meg volt elégedve, mint maga is mondja²⁾, ez után tehát már nehezen kért magának többet a rábeszélés ékességéből. A 6., 2., 7., 8. himnusokhoz közel esik az 5. is. Ebben is még mint ifjú kér erőt, egészséget, sőt dicsőséget is, mely megfeleljen Spárta és Kyrene nagy hírnevének. A 3. és 4.-et Konstantinápolyból való visszatérése után írta, mire világos célzás van a 3.-ban, bár a 8.-at is ez előtt írhatta, de visszatérése után,

¹⁾ Synesii Episcopi Hymni Metrici Tubingæ 1875. p. IX.

²⁾ De insomniis p. 1310.

mert már feleségére is czéloz. Az 1. és 9.-et valószínűleg előbbiek után írta. — Így tehát a Mon. A. sorrendje legtöbb valószínűséggel bír.

Synesius hymnusainak méltatásánál sem Villemain, sem Volkmann nem méltányoltak eléggé egy szempontot, a mi pedig költészetének egészen más felfogást kölcsönözhet s ez az, hogy ő, ha úgy nevezhetjük, az utolsó egyiptomi pap. Hogy Alexandriában nyerte hellenistikus műveltségét, az nem közönbös dolog s költeményein is végig vonul egy bizonyos hangulat, mi csak oly költő ajkáról eredhetett, kiben mély vallásossággal párosult lelkesülés s a természet szépségei iránt érdeklődő kiváló hajlam volt. A gúla tetején a néma éj csendjében, a csillagos ég örök mélységes titkait, figyelő egyiptomi pap képét elevenítik fel hymnusai. Alexandriának kiváló helye van az ókori csillagászat történetében s épen Synesius ideje után Hypatia halálával egy szép reményekre jogosító fellendülés lett megszakítva. A csillagászatban való jártasság s e tudomány kedvelése lépten-nyomon kitünik e költeményekből.*)

II. hymnusában említi a föld felett mozgó bolygók nyolcz körét, melyek legalsójában mozog a hold, a nyolczadikban pedig az álló csillagok özöne, mely mind a nagy ész körül forog.

IX. hymnusában a ragyogó csillagok halhatatlan karában, s az égnek, az összhangzat bölcs atyjának héthúrú lantjában a sphaerák zenéjére czéloz. Ugyanitt mondja, hogy mosolygott a hajnalhozó, a napnak hirnöke, az arany esti csillag, Kythere csillaga; elül a kétszarvú hold, az éjjeli istenek pásztora, s a Titán nap kibontá tündöklő haját.

A III. hymnus elején a napot a nagy mindentudónak, a szent csillagzatok szabályozójának s a kegyes lelkek bírójának mondja. Az égi testek iránti kiváló tiszteletnek nyomait látjuk itt, mely Egyiptomban divott.

A Krisztus feltámadásakor örömükben ujjongó csillagok; az égi testek, melyek tudják mind, hogy költönnk az Istent hymnukokban dicséri; a csillagi szellemek, melyek az Urat zengik, melyek a világ vezetői, minden arra a régi nézetre vall, mely az égi testeket önálló szellemeknek tekinté. Az Istent a fény forrásának nevezi, melyből észrevesz egy-egy szikrát a halandók szemében; ez az a fény, a melylyel egyesülni vágyik, ez lelkének legfőbb óhaja.

*) Nemkülönben De Dono Astrolabii cz. iratából.

Keresztény felfogással megegyeztethető ugyan ez, de vajjon nem-e az egyiptomiak *kez-neter*-ére, az alvilági fényre emlékeztet, mely elvakítja tündöklésével az odaérkezők szemeit; míg másutt ugyane helyet Hadesnek nevezi, sőt a Kerberosra is czéloz. A βουδός και ουγγή-ben Villemain (329. l.) valamely régi kosmogonia nyomát látja; «boldog, a ki az istenbevilágította mélységet látta» csak oly költő mondhatja, ki gyönyörködött, mint csillagász is az ég végtelen mélységében és szent csendjében.

Az alvilágról különféle nézeteket kapcsolt össze, hová a Megváltó leszállva az ott már régóta az anyag hatalmában levő lelkeket felszabadította az anyagtól, nem pedig az eredendő büntől.

Sok elem vegyül össze, mint látjuk, hymnusaiban, mihez járul azon elegikus hang, mire a családi és nyilvános életben őt ért csapások és kellemetlenségek elég okot adtak. Hogy vértanu volt, a mint Villemain említi (330 l.), az nem biztos, de hajlandók vagyunk őt annak képzelní, engedve ama kedvező benyomásnak, mit a mai kor gyermekére tesz ezen egyiptomi φιλόσοφος έερεός.

Dr. HITTRICH ÖDÖN.

SZLÁV KÖLCSÖNSZÓK A GERMÁN ÉS ROMAN NYELVEKBEN.

Nincs európai nyelv, melybe szláv eredetű kölcsönszók fől ne vétettek volna, az oláh, albán, újgörög, magyar és finn nyelveket pedig valóban előzönlötte a szláv hatás. Az oláh, albán, újgörög és magyar nyelvekben előforduló szláveredetű szavakat már Miklosich Ferencz régen összegyűjtötte és kiadta, e téren tehát nem sok teendő maradt; azonban a germán és újlatin (román) nyelvekbe beszivárgott szláv kölcsönszók eddigelé sem hazai, sem külföldi folyóiratban vagy önálló műben még nem jelentek meg összegyűjtve.

Mielőtt az egyes nyelvekben föllelhető kölcsönszók tüzetes tárgyalásába bocsátkoznám, röviden fel fogom említeni, hogy az egyes nyugati nyelvek mikor és mily körülmények folytán fogadták magukba az alább felsorolandó szavakat. A németek és szlávok kölcsönös érintkezése a történelem előtti időkre vezethető vissza, tehát mindkét nép vett át a másiktól szavakat, itt azonban

csak az irott emlékekből kimutatható kölcsönzésekről lesz szó. A német birodalom felét és Ausztriának németek által lakott részeit, egész a X. század végéig szlávok lakták, ennél fogva az osztrák, bajor, sziléziai, poroszországi, pomerániai, stb. német tájszólásokban néhány százra rúg a szláv eredetű szavak száma, melyből mintegy 70 az irodalmi nyelvbe is átment; itt csak az utóbbiakról fogok szólani. Az angol, francia, spanyol, olasz, svéd, stb. nyelvekben található szláv kölcsönszók túlnyomólag német közvetítés által jutottak azokba, azonban az olaszban, svédben és angolban néhány olyan is fordul elő, mely a németbe nem vétetet föl, mindezeket külön fogjuk látni.

A szerzők, kiknek műveit fölhasználtam, következők: Kluge, Weigand, Sanders, Grimm, Behagel, Diez, Brachet, Krek, Miklosich, Šafařík, Dobrovsky, Skeat, Helms, Diefenbach, Schuchardt, Konecni, Karadžić stb. Rövidítések magyarázata: o. = orosz, b. = bolgár, sz. = szerb, cs. = cseh, l. = lengyel, h. = horvát, kfn. = középfelnémet, ófn. = ófelnémet. K. = Kluge, W. = Wiegand, M. = Miklosich, Sch. = Schmeller, G. = Grimm, S. = Sanders B. = Behagel.

I. Szláv kölcsönszók a német nyelvben.*)

Beisser, csík (hal); cs. piskoř, l. piskorz, o. piskarj; a német a szó kölcsönvételekor «beissen»-re gondolt, mivel ezen hal a kövek közt él és szájával azokhoz tapad. (K. W. M.)

Bilch vagy Bilchmaus, pele; l. pilch, cs. plch, sz. puh; ófn. pilich. (K. W.)

Dolch, tör; Serranusnál (1539) toleh; cs. tulich, l. tulich, (K.W.) Weigand szerint nem származik az ófn. és angolszász dolk, tole, dolg, dolh stb. (= seb) szavaktól.

Dolmetsch, tolmács, Zeninger Konrádnál (1482) dulmetsch és tulmetsch; cs. tumač, l. tłumacz, o. tolmač (M. K. W.); Miklosich szerint a németek már a XIII. században vették át a csehektől, a szláv nyelvekbe pedig a törökből (tilmadzs, tilmacs) nyomult be. A kfn. tolk, tolken (magyarázó, magyarázni) szavakat is ismerte; erről bővebbet a svéd és angol nyelveknél.

*) Ily szavak mint kozák, ukáz, czár, verszt, szkupstina figyelembe nem vétetnek, mivel ezek csak az ottani viszonyokra vonatkoznak.

Droschke, négykerekű könnyű kocsi. Berlinben és Északnémetországban bérkocsi, fiáker; o. drožki, kicsinyítő (drogiból), gyászkocsi vagy másfajta kocsi is. (B. W.)

Dudeln, Dudelsack, dúdolni, duda stb.; o. duda, cs. duda, dudy. l. dudy = duda, dudlac, dudač, dudlic = dúdol, dudál. (K. W.)

Duse, Düse, fűvószáj (hutákban); l. dysza légsó, fújtató csöve, cs. duše; ezen igékből: l. dychač, cs. dýchati, o. dihatъ, fújni. (W.)

Elen, Elentier, jávorszarvas, Weigand szerint szláv eredetű, jól lehet a következő szavak csak egyszerűen szarvast jelentenek; l. jelen, cs. jelen, sz. jelen, o. olenb, litvánul elnis. (Különösnek találom, hogy a bolgár nyelvben szarvas = rogač, mely a magyar elnevezésnek betűről-betűre megfelel, ugyanis rog = szarv, ač pedig főnévképző.) A jávorszarvas neve az ófn.-ben elaho, a kfn. ben pedig elch volt. Jelenleg csak Elentier vagy Elen használatos.

Grenze, határ; a Lengyelország felé eső vidékeken legelőször a XV. században jön elő, kfn. grenitz, grenicz; o. l. granica, sz. granica, cs. hranice, ebből: gran, granb, hrana szöglet, határ. (M. W. K. stb.) A határt jelentő «mark» ma már egészen kiveszett.

Gurke, ugorka, Oleariusnál (1633) agurke; l. ogurek, cs. okurka, o. ogurecъ; középkori görög nyelven: anguron, perzsául angur. (K. W. M.) Miklosich szerint a tárgy nevével együtt Keletről Bizanczba, innen pedig szláv nyelvű országokon át jött Németországba.

Halunke, semmirekellő, gazember; hajdan (1611) Holunke; cs. holomek meztelen koldus, haszontalan ember, semmirekellő, ebből holý = kopasz, csupas, meztelen, ugyanez o. golъ, l. goły, b. gol. (B. W. K. G.)

Hamster, hörcsög; óoroszul: chomjestaгъ, o. chomjakъ, l. chomik; a hörcsögöt francziául és angolul is hamsternek nevezik.

Haubitze, tarack; XV. században Hawffnitz, Hauffnitz, később Haubitze; cs. houfnice, houbnice. (K. W.)

Jauche, genyvíz, ganéjlé; l. jucha, cs. jicha, sz. jucha, o. ucha, lé, leves. A kölcsönvett szavak értelmének rosszabbodására csaknem minden nyelvben találhatunk példákat, ilyenek: Land németül országot, földet, francziául lande pedig terméketlen pusztaságot jelent, Ross a németben a ló költői neve, a francziában annyi mint gebe, Herr németül = úr, hère francziául = szegény ördög stb. Jauche az általam fölsorolt összes forrásmunkák szerint szláv eredetű szó.

Juchten és Jucht, bagariabőr; aln. Juft, Stielernél (1691) már előfordul (W. M. stb.); o. juftъ, juchts, cs. juchta, l. jucht, juchta.

Kalesche, cséza, hintó; Steinbachnál Kalesse (1725); l. kolasa, cs. kolasa, o. koljaska, ebből: cs. koleso, o. koleso = kerék. (W. B. M.)

Kantschu, kancsuka; poroszosan kantschuk; l. kańczuk, kańczug,

cs. *kančuch*, o. *kamčukъ*, törökül *kamdzse*. (W. K. M. stb.) Török eredetű szó, azonban a szláv népek útján jutott a német nyelvbe.

Karbatsche, korbács; a XVII. században fordul elő először: l. *karbacz*, cs. *karbač*, sz. *korbač*; . törökül *kerbac*. (M. W. K. G.) Szintén szláv közvetítés útján jutott a német nyelvbe.

Krambambuli predetileg danzigi cseresznyepálinka, mint diákszó bármiféle pálinkát jelent; l. cs. *krampampule*. (W.)

Kravate, nyakkendő; bővebbet a francia nyelvnél.

Kren, torma; a kfn.-ben irodalmi szó volt, jelenleg csak osztrák és bajor tájszó, a XII. században *chrêne*, *krên*; minden szláv nyelvben előfordul: o. *chrjen*, cs. *hřen*, sz. *hren* b. *hrjen*, l. *chrzan*. (W. M.)

Kretschem és *Kretscham*, falusi korcsma; kfn. (1340) *kreczym*; cs. *křcma*, l. *karczma*, o. *korčma*, sz. *kréma*. (K. G. W.)

Kummet, lójárom, lóiga; l. *chomät*, o. *chomutъ*, cs. *chomout* b. *homot*; már a a kfn.-ben előfordul. (K. G. S. M.)

Kürschner, szűcs; az ófn.-ben *chursinna*, *chrusina* is megvolt; sz. *krznar* szűcs, *krzno* gerezna, *szörösbőr*, o. *korzno*, cs. *krzno* stb. (K.)

Kux, a bánya százhuszonnyolczadrésze, bányarészvény, *kuksza* a XVI. és XVII. században *Kuckus*, *Kuckes* stb.; cs. *kus* = darab, falat, bányarész. (K. W. G. stb.)

Masurka, lengyelke, *mazurka*; l. *mazurek* a *mazúrok* nemzeti tánca.

Meiler. földdel és rózsével befedett farakás, melynek elégetése által faszén keletkezik, *mila*, *boksa*; cs. *mila*, *mile*, *milje*. (W. K.)

Nörz, nyércz (*Mustela lutreola*), már a 15-ik században előfordul egy *nürnbergi* okmányban; *kisoroszul* *noryca*, o. *norka*, l. *nurka*. (G.)

Pallasch, pallos, a XVII. században tűnt fel először; l. *pałasz*, o. *palašъ*, cs. sz. *paloš*. (K. W. G.)

Petsche, ostor; a XV. században Sziléziában tűnt föl először, *Henischnél* (1616) *Beitsche*, *Beutsche*; cs. b. sz. *bič*, o. *bičъ*, l. *bicz*, ostor, ebből cs. sz. *biti*, o. *bitъ*, l. *bió* ütni, verni, *csapni*. (K. W. G. B. stb.)

Petschaft, pecsétnyomó; *petschieren*, pecsételni; kfn. *betschat*, *petschat*, *pizschet*, később *Schaft* (nyél) járult hozzá; mint ige már 1257-ben *verpetschaten*, 1429-ben pedig *pitzscheren*; cs. *pečet*, sz. *pečat*, b. *pečat*, o. *pečatъ*, l. *pieczęć*. (K. W. G. M. stb.) Mint ige: *pečetiti*, *pečatiti* stb.)

Petsche, szárító szoba a sófőzdéknél; l. *piec*, cs. *pec*, sz. *peč*, b. *pešt*, o. *pečъ*. (S.)

Petze (sokkal jobb mint *Betze*) *szuka*; cs. *pes*, l. *pies*, o. *pešъ*, stb. = *kutya*. (W.)

Platz, lepény; l. *placek*, *placuszek*. Kfn. *placz*, *blacz*. (K. W.)

Plinze, vagy *Plinse* lepény; hajdan (1562) *blinze*; l. *bliny*, o. *blinъ*, stb. (K. W.)

Plötze, piros szájú ponty; XV. században *plotz*; l. *plotka*, *plóc*, *plocica*, o. *plotica*, *plotva*. (W.)

Polka, *polka* (táncz): Grimm szótára és Skeat cseh eredetűnek tartják; cs. *půl* = fél, l. *pól*. o. *полъ*.; mivel benne a féllépések túlnyomók.

Pomadiĝ, *lassan*; l. *pomalu* *lassan*, sz. *pomalo*, o. *pomalenъku*, *lassanként* stb. ebből *po ért*, után és *malo* kevés. (B. Schu.)

Popanz, *mumus*; a XVII. században *vétegett kölcsön*; cs. l. *bobak*, *ijesztő*, *kísértet*, ebből *bobo*, *buba*, *bubu* = *mumus*. (K. W.)

Prahm, *komp*, *dereglye*; kfn. *prám*; cs. *pram*, b. s. *pram*, l. *prom*, *prum*, *pram*, o. *porom*. (M. K. G.)

Preiselbeere, *vörös áfonya* vagy *kukojezsa*; Felső-Pfalzban *Brausbeere* (Sch.); cs. *brusina*, *bruslina*, o. *brusnica*, stb. (K. W. G.)

Pritsch, *oda van*, *vége van*, ilyféle kifejezésekben: *mein Geld ist pritsch*. *oda a pénzem*; *pritsch machen* = *tönkre tenni*; kfn. *tprütsch*; cs. *pryč*, l. *precz*, újszl. *preč*. (Schuchardt.)

Quark (helyesebb mint *Quarg*), *túró*; kfn. *twarc*, többesben: *twerge*, később (1429) *twarekh*; l. *twarog*, cs. *tvaroh*, o. *tvarog*, b. *tvarog* stb. (G. W. M.)

Rappuse, *rablás*, *zsákmány*, ilyféle kifejezésekben *in die Rappuse geben* = *zsákmányul adni*, *prédára bocsátani*; hajdan *rabüsch* (tájszavak: *robisch*, *rabisch*), cs. *rabuše*, sz. *raboš*, b. *рбош*, mindez *rovást* jelent. Miklosich szerint a szláv szavak a következő ige-törzshöz tartoznak: b. *rija*, oroszul *рыть*, l. *ryé*, cs. *ryti* = *ásni*. Weigand a *rovásnak* *zsákmánynyá* változását következőleg magyarázza meg: *in die Rappuse geben* = *zu jedermanns Einschnitt in Kerbholz dargeben*, (K. W. M. stb.)

Säbel, *szablya*; Hans Sachs-nál (XVI. század) *Seibel* a XVII. században: *Sebel*; b. *sabija*, sz. o. *sablja*, l. *szabla* stb. a szó eredete ismeretlen (K. W. M. stb.)

Sämischleder, *irha*; a XV. században *sämisch*; l. *zamesz*, *zamsz*, o. *zamša*. (K. W. stb.)

Sarrass, *szablya*, *kard*; a *felnémet* irodalmi nyelvbe csak a XVIII. században *vétegett föl* az *alnémet* tájszólásból, hol *Sarasnak* hangzott; Weigand szláv eredetű szónak tartja és így fejti meg: *za* = *ért*, *miatt*, *raz*, *ütés*, *vágás*, *csapás*, ebből: l. *razič*, o. *razitъ*. cs. *raziti*, stb. *vágni*, *ütni*, *csapni*, stb. (W.)

Schmant, *tejföl*; hajdan (1482) *smant*; cs. *smetana*, l. *smietana*, o. *smetana*, b. *smetana* stb. (W. K. M. stb. *)

*) Az osztrák tájszólásban: *Schmetten*.

Schmasche, kikészített báránybőr; Bernd Tódor szerint ebből: l. smusik = báránybőr, ebből: smukaó = lehúz, simít. (W.)

Schöps, ürü; kfn. (1340) schopz; cs. skop, l. skop, o. skopecь. sz. škopac, b. skopec, ebből: cs. skopiti, l. skopić, o. skopitъ, b. skopja, sz. škopiti = castrare. (K. W. M. B. S.)

Slave, rabszolga; kfn. slave, XVII. században Sclave; ószlovénül slovjenin, o. slavjaninъ = szláv. középkori görögül sklavenos, rövidítve sklavos, ebből középkori latinul solavus, ebből kfn. slave, mely Boppe, minnesängernél még mindkét értelemben fordul elő, t. i. rabszolgát és szlávot jelent, a Martinában már csak a mai értelme van; a németek ugyanis az általuk leigázott szlávokat részint rabszolgául megtartották, részint pedig eladták. Az angolszászban is vealh egyaránt walesit, keltát és rabszolgát jelent. Solavusból származik még az olasz schiavina, spanyol esclavina, kfn. slaveniě = durva zarándokköpönyeg. (W. K. G. D.)

Steppe, puszta; o. степъ. (W. M. stb.)

Stieglitz, tengelicze; XIV. században stigeliz; cs. stehlec, stehlik, o. štegolъ, l. szcziel, sz. steglió, stb. (K. W.)

Uckelei, fehér keszeg (Alburnus lucidus); l. uklej, o. ukleja, cs. oukleje stb. (W.)

Uhlan, ulánus; l. ułan, hułan könnyű lovas, cs. ulan, stb. ebből: északi törökül uhlan fiú, törökül: oylan fiú, legény (M.)

Vampir, lidéroz; sz. vampir, b. vampir, vapir, vepir, l. upior, upyerzycza és wampir, o. upirъ, upyrъ, obyръ és vampirъ, a szerb, bolgár, újgörög és oláh babona szerint éjjeli kísértet, mely az emberek vérének kiszívja. átvitt értelemben délamerikai denevért és a kegyetlen uzsorásokat is vampirnak hívják. (K. M. W.)

Weichsel, meggy; kfn. wihsela, később wihsel, wissel wišel; o. wišnja, l. wišnia, cs. wišně, b. sz. višnja stb. Weigand a szót idegennek tartja, több mint valószínű, hogy szláv eredetű.

Weichselzopf, lengyelfürt; a szó első részének semmi köze a Visztula folyó német nevéhez (Weichsel), hanem a következő lengyel szóból alakult: wieszczycze, melynek eredetét Weigand következőleg magyarázza meg: wieszczycza annyit jelent mint: jadasasszony, kuruzslónő, boszorkánynyomás, mivel a lengyel néphit a boszorkányoknak tulajdonította a haj ezen betegségének képződését; az igetörzs wieszczyc; jósolni. (W.)

Wildschur, farkasbunda; a XVIII. században Wiltschur; l. wilczura, ebből: wilk farkas, o. volkъ, sz. vuk, cs. vlk, stb. (B. M. K. W. stb.)

Zeisig, czíz; kfn. zise, Gottfried Tristanjában; zisic, később (1425) cisech; l. czyż, cs. čiž, o. čižъ, stb. (M. K.)

Zobel, czoboly; ófn. zobil, zobel; o. sobolъ, cs. l. sobol. (K. W. M. stb.)

Zülle, csolnak; o. čelnъ, l. czołn, sz. čun, cs. clun, stb. = csolnak. (K).

Az itt felsorolt és fejtegetett szavak bármely német szótárban föllelhetők, tehát irodalmi szavaknak tekintendők, az egyes tájszólásokban előforduló szláv kölcsönszók fejtegetésébe be nem szándékozom bocsátkozni, mindazáltal nem lesz érdektelen néhányat mutatványul fel-
említeni, különösen olyanokat, melyek osztrák tájszók lévén, nálunk is lépten-nyomon hallhatók, ilyenek pl.: Kolatschen (kolač) kalács, Jause (južina) uzsonna, Kren (hren) torma, ez a kfn.-ben irodalmi szó volt, tehát ezt már föntebb is tárgyaltam, Zweckerln (svalky) tésztaétel egyik válfaja, Robot (robota) robot, stb. A poroszországi, sziléziai, pomerániai stb. tájszólásokban előforduló temérdek szláv kölcsönszó közül is álljon itt egy-kettő: Lusche (luža) pocsolya; Grummel (grom) távoli mennydörgés; Guntra (jontra) gömböcз stb.

A holland nyelv az alnémetnek egyik tájszólása lévén, (csupán a sajátos viszonyok és államalakulások folytán lett irodalmi nyelvvé), az ebben előforduló szláv eredetű szavakat nem tartom szükségesnek külön fejezetben felsorolni, egyébiránt a németben előforduló szláv kölcsönszók két harmada a hollandba is átment, nevezetesebbek: dolk Dolch, dœdelsack Dudelsack, eland, elanddier Elentier, grens Grenze, houwitser Haubitze, jucht Juchten, kales Kalesche, karwats Karbatsche, praam Prahm, sabel, Sâbel, sâbel Zobel, sijeje Zeisig, slaaf Sklave, tolk Dolmetsch, zeemleder Sämischleder, stb.

II. Szláv kölcsönszók a gót, svéd, dán és angol nyelvekben.

A gót nyelvbe beszivárgott kölcsönszók Diefenbach remek gót szótárában egytől-egyig föllelhetők, a kiket ez érdekel, azoknak ajánlhatom még Šafařík József, Miklosich és Krek idevágó műveit, itt csupán néhány példát akarok felhozni.

Kintus, fillér; ószlávul centa, pénz, l. cętka = Flitter, cs. ceta pénzdarab, o. cata pénzdarab. Dief. szerint szláv eredetű.

Plats, darab ruha, rongy; ószlávul platъ = pallium, pannus detritus, b. plat kelme; l. pġat darab posztó, vászon; o. platъ; platъ ruha stb. (Dief. Šaf. Mikl.)

Plinajan, táncolni; ószlávul plensati, l. plęsac, o. pljasatъ, sz. plesati stb. (Dief. Šaf. Mikl.)

Smakka, fűge; ószlávul smoky. s. smokva, b. smokina, o. smokva. (Dief. Šaf.) Diefenbach ebből akarja származtatni: smok = fűszer, lé.

A svéd és dán nyelvek annyira hasonlóak, hogy elegendőnek tartom csupán a svéd nyelvbe fölvetett szláv szókat felsorolni, egyébiránt mindkét nyelvben ugyanazon kölcsönszókat találjuk. A német nyelv

közvetítésével a következő szláv eredetű szók jutottak a svéd nyelvbe: dolk Dolch, gräns Grenze, gurka Gurke, haubits Haubitze, jukt Juchten, kalesch Kalesche, karbas Karbatsche, palasch Pallasch, kravatt Kravate, pram Prahm, pitscher, pitschaft Petschaft, sabel Säbel, sämskläder Sämischleder, siska Zeisig, slaf Sklave, sobel Zobel, teglitsa Stieglitz, stepp Steppe, vampyr Wampir stb.

A német nyelvben elő nem forduló szláv kölcsönszók közül nevezetesebbek.

Särk (dánul és svédül) ing; ószlávul: sraky, sraka = ruha, o. soroka parasztasszonyok ruhája, soročka ing. (Šaf. Mikl.)

Silke (d. és sv.) selyem; o. šělķ, kisoroszul šoķ; Kluge a Seide szónál megjegyzi, hogy a skandinávok és angolok más úton (t. i. Oroszországon keresztül) jutottak selyemhez és annak nevéhez.

Tolk, tolmács (sv. d.); ószlávul tľķķ, o. tolķ, toľkovatľ magyarázni, b. tľķkuvam, stb. kfn. toľk, holl. toľk, vertolken stb. (W. Šaf. Skeat stb.)

Torg (sv.), torv (dán) piac, vásár, vásártér; ószlávul tręę, l. targ, o. torgę, cs. trh, stb. (Šaf. Dobr. stb.)

Az angol nyelvbe a német és francia nyelvek közvetítésével következő szláv eredetű szavak vétettek föl: drosky Droschke, calash Kalesche, cravat Kravate, eland Elen, csakhogy az angolban gazellát jelent, gherkin Gurke, polka Polka, prame Prahm, sable Zobel, sabre Säbel, shammy Sämischleder (mások szerint chamois-ból származik), slave Sklave, stepp Steppe, siskin Zeisig (dán közvetítés által jutott az angolba), vampire Wampir, howitzer Haubitze. A meg nem magyarázott szavak után álló német szavak arra utalnak, hogy azok levezetése ott keresendő, mivel a gyakori ismétlés kikerülése végett szükségtelen ugyanazon szavakat többször is fejtegetni; ugyanez tartandó szem előtt a holland, svéd, francia, olasz, spanyol stb. nyelvekben előforduló szláv kölcsönszóknál is; a német nyelvben nem fordulnak elő a következő szláv eredetű angol szók:

Carlock, vizahólyag; o. karľuk, l, cs. karuk. (Mikl.)

Morse, rozmár; o. morž, sz. mrž, b. morž, cs. morž, l. morski kón; ezen szóból more = tenger, cs. moře, l. morze stb. (Skeat, M.)

Silk, selyem; g; angolok a skandinávoktól vették át ezen szót, ennélfogva bővebbet a svéd szóknál.

Talk, beszélni, fecsegni; Skeat ugyan litván eredetűnek tartja, de ép oly jogosan szláv eredetűnek is mondhatjuk, bővebbet a svéd szóknál.

Serçe, páncél; angol-szász szó; Miklosich az óskandináv serkr-ből származtatja. Serkr ma annyi mint särk (d. sv.) lásd a svéd szóknál.

III. Szláv kölcsönszók az olasz, franczia és spanyol nyelvekben.

Az olasz nyelvbe részint franczia és német közvetítés útján, részint a szlovén, horvát és szerb nyelvekből közvetlenül jutottak be a szláv kölcsönszók. Az előbbieket a következők; *calesse* vagy *calesso* Kalesche, *cravatta* vagy *croatta* Kravate, *palascio* Pallasch, *schiaivo* és *schiaivina* Sklave, *sciabola* vagy *sciabla* Säbel, *zibellino* Zobel.

A közvetlenül és egyenesen felvett szláv szók közül csak a bármely szótárban föllelhetők tárgyalásába fogok bocsátkozni, mivel csupán ezek tekintendők irodalmi szavaknak.

Brenna, gebe; Diez ezen szó eredetére nézve semmi bizonyosat sem, mond csupán ezt jegyzi meg: «Vgl. serb, barna Gaul, brnja Pferd, mit einer Blässe», — a mi az első szót illeti, ennek semmi köze az olasz brennához, mivel barna csak a bácskai szerbeknél jelent lovat és kezelhető, hogy a magyar barnából (barna ló) keletkezett. A második szó *brnja* már figyelembe veendő; Vuk Karadžić szerb-német-latin szótárában *brnja* többől képzett *brnjast* konj = Pferd mit einer Blässe, magyarul az ilyen lónak neve: hóka. *Brnja* és származéka *brnjast* az Adria tenger keleti partján (Dalmáciában, Czrnagorában stb.) igen elterjedt szó, tehát az olasz nyelvbe csakugyan a szerb-horvát nyelvből juthatott be.

Ciabatta, kopott cipő, *ciabattiere* foltozó varga; ezen szó eredetét Diez nem bírta megmagyarázni; Schuchardt a szláv nyelvekből származónak tartja; o. *čobotъ*, *čebotъ*, *csizma*, l. *czobot* stb. Schuchardt annyival is inkább szláv eredetűnek tartja, mivel a nyugati nyelvekbe számos oly szó nyomult be, mely bőrből készült tárgyakra vonatkozik így pl.: *Peitsche*, *Kummet*, stb.

Copano, kis bárka; sz. *kopanja* = vályú, teknő; újszlovén *kopanja* stb. ebből sz. *kopati*, l. *kopać*, o. *kopaty*. cs. *kopati*, ásni, vájni. (Schuchardt.)

Lapazza, az árbóc megerősítése használt lapátalakú fa: szlovénül, horvátul *lopatica* = lapátocska, ebből h. sz. szlov. b. o. *lopata*, l. *łopata*. (Schuchardt.)

Ragana, sárkány-ripacshal (Meerdrache); sz. h. l. *rak*, o. *rakъ* = rák.

Schuchardt ezenkívül még *scarpa* és *galoscia* szókat is szláv eredetűeknek tartja, azonban a be bizonyításhoz szükséges műveket (Trstenjak, Daničić stb.) meg nem szerezhettem, ennél fogva ezeknek megfajtásáért kénytelen vagyok elhalasztani.

A velencei, friulii, veronai és a többi északkeleti olasz tájszólásokba beszívargott szláv eredetű szók közül közlök néhányat: *barena* (bara, barina szlov. horv.) fűvel benőtt lagúnadomb; *britola* (britva

szlov. horv.) bicska; colacci (kolač) kalács, perecz, már a XVI. században előfordul; grebano (greben) szikla, igen elterjedt szó, stb.

A francia nyelvbe túlnyomólag német közvetítés útján vétettek föl szláv eredetű kölcsönszók így pl.: calèche, cravaque, esclave, élan, obus, polka, palache, steppe, sable, sabre, ezek a német nyelvénél következő szavak alatt magyaráztatnak meg: Kalesche Karbatsche, Elen, Haubitze, Polka, Pallasch, Steppe, Zobel | Säbel, vampire Wampir. Morse (rozsmár) szót, továbbá sabot, savate savetier szavakat illetőleg az elsőre nézve lásd az angol nyelvet, az utóbbiakra nézve pedig az olasz nyelvet.

Cravate, nyakkendő; ezen szó a horvátoktól veszi eredetét, ezen nép neve ugyanis régebben *kravat*, *krabat*, *growat*, *grobat* stb. volt. A nép nevét a nyakkendőre legelőször Franciaországban alkalmazták a XVII. század elején, midőn az egykoru írók és feljegyzések szerint először tanulták el a német császár szolgálatában álló horvátoktól a nyakkendőviselést és a nyakkendőt az akkor *kravatok*nak nevezett horvátokról nevezték el. Nem lesz érdektelen az egykorú Ménagenak a *cravate* szó eredetére vonatkozó magyarázatát röviden előadni: «On appelle ainsi ce linge blanc qu'on entortille à l'entour du cou, à cause que nous avons emprunté cette sorte ornement des Croates qu'on appelle ordinairement *Cravates*. Ce fut en 1636 que nous primes cette sorte de collet des *Cravates* par le commerce que nous eûmes en ce temps-là en Allemagne au sujet de la guerre que nous avions avec l'empereur.»

A spanyol nyelv francia közvetítés útján következő szláv eredetű szókat fogadta be: calesa, corbata, corbacho, esclavo (portug. escravo), obuz, zebellina, zapata, sable, lásd a német nyelvénél Kalesche, Kravate, Karbatsche, Sklave, Haubitze, Zobel és Säbel szavakat; *zapatára* nézve pedig az olasz *ciabittát*.

SZAMOTA ISTVÁN.

A KRITIKA EVOLUTIÓJA FRANCZIAORSZÁGBAN.*)

Ez a múlt nyáron megjelent kötet csak első része ama sorozatnak, melyben az École Normale Supérieure jeles maître de conférences-e, a Revue des deux Mondes híres bírálója, a lefolyt tanévben

*) F. Brunetière: L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature. Leçons professées à l'École Normale Supérieure. Tome premier: Introduction. L'évolution de la critique depuis la renaissance jusqu'à nos jours. Paris. Hachette 1890.

tartott előadásait nyilvánosságra hozza. E conférenceok tárgyát a műfajok evolutiójának fejtegetése képezte, s a most megjelent bevezetés a francia kritika evolutióját tartalmazza; ismételjük: *evolutióját*, azaz legfőlebb «*sommás történetét*», a különböző s főbb szempontok szerint, de távolról sem általában a kritika részletes és kimerítő *történetét*. Hogy a kritikának *történetét* írhasssa meg Brunetière, erre nézve hiányoztak neki bizonyos még megírásra váró segéd munkák, mint pl. a humanismus története, a XVII. század bibliographiája, s főleg az irodalmi áramlatok monographiája. Külömben is úgy véli, hogy az irodalomtörténet már is oly roppant anyaghalmazzal dolgozik, hogy maholnap nem bír vele, ha csak az adathalmazt nem rendezi bizonyos irányelvek szerint; a részletekbe veszés helyett általános eszmékre kell felemelkednie, beérve azzal, hogy az egyes szellemcsaládoknak csak legkiválóbb képviselőit s nem pedig legutolsó, jelentéktelen tagját is fejtegesse.*) Valóban semmi sem czéltévesztettebb mint az oly irodalomtörténet, milyen pedig a legtöbb, mely pusztán szótár, azzal a külömbéggel, miszerint abc- helyett időrendben vannak osztályozva az írók benne.

Hogy hallgatóiban minél nagyobb érdeklődést keltsen Brunetière az előadandó tárgy iránt, bizonyos rhetorikai mesterfogással él, melyet nem egy nagy nevű író sikerrel használt már. Így Taine, ki az angol irodalom történetét készülvén előadni, előre kijelenti, hogy a görög óta egy népnek irodalma sem mutatja az emberi szellemnek oly összefüggő történetét: e bókot angol részről Saintsbury azzal a kijelentéssel viszonzotta francia irodalomtörténeti kézikönyvének első soraiban, miszerint nincs európai irodalom, mely minden korban oly egyformán gazdag s ragyogó volna s oly sehol meg nem szakadó történettel bírna mint a francia. Brunetière a maga részéről így vélekedik: «Valóban a mi irodalmunk az egyetlen az összes modern irodalmak közt, melyben a kritikának kezdettől fogva megvan a maga szakadatlan története.» «Franciaországon kívül, ismétli máshol, sehol sem található az irodalmi tanoknak ily teljes, egységes codexét», sem az elméleti kérdésekkel foglalkozóknak ekkora számát.

Nem volna egyéb aprólékoskodásnál, tekintve a mű kiváló értékét, ha e nyilatkozat szabatoságát apróra elemeznők. Ha azt vitatnók pl., hátha még se esik Franciaországban nemzedékenként épen «hús» kritikus, illetve theoriákba is elmélyedő költő «egy» olyanra, ki csak költészetnek élt s inkább ösztönszerűleg alkotott. Vagy azt, hogy egy Lessing mégsem oly «kivételes jelenség» hazája irodalmában, mint e

*) Ugyanezen gondolatot fejtette ki s okadatolta már évek előtt szerzőnek e tanulmánya: *Le Dictionnaire historique de l'Académie et l'Histoire littéraire de la France*. (Nouvelles Questions.)

könyvben olvasni, mert akkor Opitz, Gottsched s egész kora jóformán, le Goetheig és Schillerig, sőt Schlegeléken át le Heineig minden kiváló egyén mind «kivételes jelenség» a német költészet történetében. Valamint szörszálhasogatás lenne azt fontolgatni, mennyiben túloz az a nézet, mely — a kritika jelentőségét bizonyíthatni iparkodván — azt hirdeti, hogy nem *Hernani* nyerte meg a romantika harcát, hanem a Sainte-Beuve kritikája. Épúgy egész könnyedén túlteheti magát az olvasó az oly, különben is egyedül álló tévedésen, mit Brunetièrenak a középkor iránt táplált s Európaszerte ismert ellenszenvé teljesen érthetővé tesz, s mi abban nyilvánul, hogy szerzőnk a renaissance korában megszülemlő kritika létokait, az egyéniség tudatára ébredést fejtegetve, azt mondja: annyira hasonlítanak a középkori irodalmak egymáshoz, annyira hiányzik belőlük nemcsak az egyediség, de még a nemzetiség is, hogy ha a nyelvi különbség nem igazítna útba, nehéz volna meghatározni, melyik nemzet tulajdona ez vagy ama mű. Biztosak lehetünk felőle, hogy Brunetièrre, ki egyébiránt a drámai költészetre hivatkozik itt mint bizonyítékra, meg van győződve róla, hogy a Nibelungenliedet egy francia sohse írta volna meg, miként a Roland-dalt sem írta volna meg úgy egy trouvère, a milyen alakban ez a német utánczó-nál Konrád papnál található, — tudja, mily különbség van a minnesängerek s troubadourok, trouvèerek, illetve magok az északi s a déli francia költők közt, szintűgy egy Wolfram von Eschenbach s egy Chrestien de Troyes közt: az is kétségtelen, hogy a francia mystéerek tárgyát sem ép azonos formában élvezhette a német közönség. Hagyjuk tehát ez aprólékosságokat, melyek úgy sem érintik a mű lényegét, — s tekintsük magát a tárgyat: lássuk, mily jelentékenyebb szempontok észlelhetők a francia kritika történetében.

A modern kritika Olaszországban jött létre, határozottan philologiai iránynyal, mely nélkül ma sincs igazi kritika. Az Alpokon túl azonban erősen pedans, tudákos, s a tudósok egymás közti veszekedése miatt, kellemetlen fanyar mellékíze van. Franciaországban sem vetkőzi ugyan le teljesen a személyeskedést, a tudákoságot, de már mégis *irodalmibbá* lesz. A tanok, elvek foglalkoztatják első sorban s valami finomabb, udvari, nagyvilági szellem érzik rajta. Ekkortájt, vagyis a XVI. század közepétől a XVII. század elejéig, az képezi törekvését, hogy az antik remekművekkel szemben, melyeket ezelőtt is ismert ugyan a világ, de megérteni csak most iparkodott és tudott, az e művek által gyakorolt benyomások okait, módjait, eszközeit magának megmagyarázza és számba vegye. Tegyük hozzá: hogy egyszersmind ez által újabb alkotásokra ösztönt és irányt adjon a hazai irodalomnak. Kezddik e korszak, melynek keretén e szerint kívül esik a két évvel előbb megjelent s a XV. század lyrájára vonatkozó Sibilet-féle poetika, a

Ronsard-iskola híres Du Bellay-féle manifestumával, melyet «Sainte-Beuve és némely mások szavára tán igen is sokat magasztalgattak», egy Nisard plane azt mondta róla, hogy «a francia szellemnek valamennyi iránya s mindama haladás, mit még a költészet teendő volt, ki van fejezve» benne. Holott e mű egy ifjú ember műve s mint ilyenben a szavak aránytalanul nagyok a dolgokhoz képest; továbbá látszik rajta, hogy oly kor szülötte, mely még csak kezd gondolkozni, s ép ezért, mint egész százada, zavaros, pedans, telve ellentmondásokkal. Mindössze «finom sejtelmek» találhatók benne, de ha ezek többjét meg is valósította az idő, ép akkora azok száma, melyeket meghazudtolt az idő. Az antik írók cultusa a bálványozásig fajultán jelentkezik már benne, s ha az antik íróknak áthasonításszerű utánzását hirdeti is, nem világosít fel, mily módon eszközölhető ez: «holott épen ez volt az egyetlen fontos dolog». Mint látni, Brunetiére meglehetősen erős visszahatást képvisel a *Déjense et illustration de la langue française* szokásos dicsőítése ellenében, de nem lehet feladatunk e rövid ismertetés szűk keretében azt vizsgálni, mily érdeme van Du Bellaynek abban a tekintetben, miszerint a korabeli szolgálai utánzás helyett önállóbbra s így termékenyebbre utalt, a képzelet és az egyéniség jogát védte. Egyebekre nézve Brunetiére is ama hagyományos álláspontot foglalja el a pléiadedal szemben, mely határozottan elitélő, s mely ma túl van haladva. Elismeri, a mi tőle igen természetes, hogy a pléiadenak nem tévedése, de sőt nagy érdeme az, hogy a kimerült s tehetetlen középkor ellenében új mintákra utalt; de azt tanítja, hogy általa a francia költészet «két századra szakított a középkor, sőt a Villon s Marot hagyományával», a természet kizárásával vette az antik írókat egyedüli mintáiúl, s az *odi profanum vulgus* elvét követve «túlságosan is mélyre ásta azt az ürt, mely már mindenütt elválasztá az irodalmat a nemzeti élettől, és ezáltal a classicismusnak valami oly tudákos, kimért, mesterkéltséget adott, mint tán sehol máshol». Ez aligha nem annyi mint utódjaik túlzásáért tenni felelősekké Ronsardékat, kiket Malherbe s Boileau mindössze csak becsméreltek és követtek.*)

Minthogy Brunetiére oly kiváló fontosságot tulajdonít az Aristoteles-utánzók közt Scaligernek, említsük meg mi is a francia kritika e periodusából ezt a — szerinte — «túlságosan elfeledett» vaskos poetikát, mely maga Brunetiére szerint is oly zavaros, posthumus rhetori mű, hogy nálánál unalmasabb olvasmány nem létezik. Scaliger Du Bellay után haladást képvisel, és pedig «szabatosságot az enthusiasmus-

*) Mennyire kiterjeszti Brunetiére a középkor iránti ellenszenvét a XVI. század költészetére is, v. ö. erre nézve egyebek közt *Le mouvement littéraire au XIX.* című tanulmányát. (Nouvelles Questions.)

ban», az ókori írók szépségeiről a mint számot ad. Különösen a műfajoknak szárazságig menőn pontos s természetesen inkább csak még különösekre támaszkodó meghatározásában nyilvánul ez; még inkább a styl finom appreciációjában, mert a gondolat és a szó viszonyán alapuló, tehát lélektani eredetű úgynevezett rhetorikai figurák osztályozásában «valószínűen» ő a mai rhetorikai kézikönyvek apja. Kár, hogy nem jelzi Brunetiére, mennyiben áll e tekintetben Scaliger közelebb kézikönyveinkhez mint pl. maga Quintilian, kire ma tulajdonkép hivatkozni szokás, míg Scaligernek nevét se említi senki. Ugyancsak Scaligernek az antik, görög és latin írókat egybevető fejtegetéseiben találja Brunetiére a renaissance ama korszakának első időpontját, mely a görög irodalom cultusát a latinéval cseréli fel, egészen római nevelésűvé és műveltségűvé válik, a hellenismusnak minden esetleges további negélyezése daczára. Mennyiben tekinthető Scaliger valóban ilyen új korszak kezdőjének, s mennyiben észlelhető egyáltalán ilyen új korszak a renaissance történetében, erre nézve igen tanulságos lett volna, ha nem mellőzi Brunetiére annak fejtegetését, mennyire volt névleges és negélyezett egyáltalán az egész renaissance-nak állítólagos hellenismusa, főleg a gallorománok utódjainál, — s hogy ha a következő századokban latinista és hellenista szellemű írókat különböztethetni is meg, az utóbbiak is (Racine, Fénelon, Chénier) határozottan latin (virgili) szelleműek, mert a franczia irodalom mindig a rómaiban találta meg igazi inspiratorát, ókori mesterét, valóságos ősapját. Annyi tény egyébiránt, hogy Scaliger után már Horác foglalta el Aristoteles helyét a franczia költészet törvényhozójaként (bár nem szabad felednünk, hogy a XVII. század tulajdonkép mind Aristotelesre fog hivatkozni), s a Pisókhöz írt levél már ekkor, jóval Boileau előtt megtalálja a maga franczia tolmácsát Vauquelin de la Fresnaye *Art poétique*-jében, melyet a Du Bellay által megindított mozgalom utolsó hullámgyűrűjének szokás tekinteni, s mely egyszersmind a kritika egy új időszakának felhajnalását jelzi. Az antik írók szépségeinek constatalása már megtörtént, az általuk gyakorlott benyomások okait már ismerni vélik: megkezdik tehát a szabályok, sőt valóságos receptek fogalmazását. De ez *Art poétique*-nek még egyéb jelentősége is van, mit maga Brunetiére fejt ki valahol, s mit itt, e könyvben érthetetlenül mellőzött: Vauquelin de la Fresnay már másban is elődje Boileau-nak, így abban, a hogyan a képzelet határait megvonja, a józan ész tekintélyét megállapítja, s ebben Descartes előtt már valóságos descartesi szellem képviselője.

A kritika ez újabb irányának legkiválóbb alakjáról s egyáltalán a következő századok költészetének fő mesteréről aránylag kevés újat mond Brunetiére, illetőleg kevés olyat, mi a kézikönyvekben ne ép ennyire behatón volna tárgyálva. Felemlíti, hogy Malherbe a Ronsard felfogása

szerinti költészetet mással helyettesítette; száműzte a képzeletet, sensibilitást, e helyett logikai, szabatos, világos iparkodott lenni, subjectivismus helyett általános eszmék s érzelmek előadását tette a költő feladatává. Első apostola annak a rendnek és szabályosságának, minnek más nemből D'Urfé és szálézi sz. Ferencz szintén képviselői. Ő egyszers mind az első, ki felfogta s érezte a forma hatalmát, s a formai művészkedésre a romantikusokhoz, sőt a parnassienekhez hasonlítható, a mi — Brunetiére saját vallomása szerint is — kissé merész hasonlat, s aligha nem egyáltalán magára a pléiadera is kiterjeszhető. A mi Malherbe ellenfeleit illeti, ezeket alig méltatja többre Brunetiére mint egyszerű megemlézésre: pedig mind Régnier, mind De Viau s főleg Ogier classicismus-ellenes, forradalmi, bátran romantikus szelleműnek nevezhető praxisukkal s teoriájukkal rendkívül érdekes fejtegetésekre szolgáltatott volna alkalmat s a kritika e periodusának kétségkívül kimagasló mozzanatai; határozottan érdekesebb s fontosabb téma lettek volna egy ily könyvben mint pl. annak fejtegetése, miszerint Richelieu csak negélyezte az irodalom iránti érdeklődését, hogy az írókat így minél jobban megnyervén, az államba infeodálhassa az irodalmat. — Richelieu irodalmi totumfacjánál, Chapelainnál két téves nézetet igazít helyre könyvünk. Az egyik az, mintha a *Pucelle* megjelenése megrendítette volna Chapelain hírnevét, holott ez egész Boileau felléptéig a maga teljében ragyogott. A másik az, mintha Chapelain találta volna ki a három egység törvényét, a mit már régen megczáfolt Breitinger, kitől Brunetiére maga is kölcsönzi adatait, melyek bebizonyítják, mennyire ismeretes volt e törvény a korábbi spanyol s olasz íróknál. Ez utóbbi fejtegetések kapcsán, melyeknek meglepő múlászása az egyébiránt, hogy spanyol s olasz elődökről beszélve, felejtenek Jean de le Tailerről megemlékezni, ki már a XVI. században egész határozottan kimondta mind a három egység törvényét, — igen érdekes megjegyzéseket találunk. Így a helyegységről szólva, melyet némelyek abból magyaráznak ki, miszerint a nézők egy része a színpadon foglalt helyet, azt kérde szerzőnk: miért nem eredményezett tehát ugyanezen körülmény helyegységet a Shakespeare színpadján? Szintűgy igen finoman utal arra, hogy ez egység-törvények ép úgy voltak a kor szükségletének kifolyása mint a nemzeti szellem igényeinek, — s mily tévedés a cartesiani philosophiának tudni be a francia dráma elvont rationalis jellegét. A cartesianismus, az akadémia felállítása, a jansenismus kifejlődése, a három egység törvénye mind ugyanazon általános szellemnek eredményei s nem tán egyik a másikkal oka vagy okozata.*) — Chapelainnál

*) A cartesianismus viszonyát a költészethez Krantz művének bírálatában beszélte volt meg Brunetiére: *Descartes et la littérature classique*. (Études critiques 3-ik kötet.)

s az egész akadémiánál már aztán a túlságig kifejlődve észlelni azt a tévedést, miben Boileau is osztozott s mit a Henriade szerzője is vallott még, t. i. hogy a szabályok pontos követése eo ipso remekművet hoz létre. A Cid kritikájában, melyet Labruyère s Sainte-Beuve után Brunetiére is «alapjában s alakjában elég helyesnek» vél s az alkalmazott kritikának első példájául tekint, már épen annyira megy a szabályok cultusa, hogy még az antik írók ellen is némi kifogások vannak megkoczkáztatva e szabályok nevében. E pontban rokon szellemű maga Malherbe, ki épen nem imádja feltétlenül az antik írókat, miként rokon a próza Malherbeje, Balzac, ki, miként Malherbe a verset, úgy viszont a prózát tökéletesbíti s teszi a következő nagy írókhoz méltó hangszerré, — s kit Brunetiére érdemén felül méltat: bár nem illik szoroson témájának keretébe, bőven fejtegeti mint olyat, kinél Pascal és Bossuet ékesszólása, Voltaire, történetphilosophiai felfogása már jelentkezik, — míg egy La Mesnardière és D'Aubignac tárgyalását a tragodia evolutiójának fejtegetésére odázza el, más egyebeket meg épen mellőz. Ez írók már mind sejtik legalább, hogy van valami, a mi felül áll a mintákon s egy Chapelainnek csak egy lépést kellett volna tennie, hogy odáig jusson, a hol Boileau áll, t. i. hogy a természetességre s józan észre alapítsa a szabályokat. De így is ez írók már azt vélik, az ókori írókat utánozva, hogy javítani, szépíteni képesek őket; az antik minták után megállapított szabályokból már csak a formát tartják meg, a tartalmat magukból próbálják meríteni, mi aztán Boileaunál fog határozott elvé emelkedni.

Boileau megítélésénél nem szabad felednünk, hogy pályája több, egymástól élesen külön váló korszakra oszlik. Legelőbb satírákat írt, melyekben családi hagyományainak megfelelően a *basoche* s általában a párisi polgárság malicziájával és függetlenségével, de egyszersmind korlátoltságával támadta meg mindazt, a mi neki nem tetszett. Nem tetszett pedig neki a *préciosité*, melyről köteteket írtak már ugyan, mondja Brunetiére, a nélkül, hogy tulajdonképen mibenlétét kifejtették volna, bár ő maga se adja különben behatóbb magyarázatát mint a mi közkeletű, t. i. hogy volt a *préciosité*nek egy Balzac-féle hyperbolekat s egyáltalán nagy szavakat kedvelő iránya, s meg egy olyan, mely Voiture módjára subtilis gondolatokat mesterkélten finomsággal igyekezett kifejezni. Nem tetszett továbbá Boileau-nak ez olaszos és spanyolos irány mellett még az sem, mely a gall szellemnek volt folytatója *burleszk* vagy *groteszk* névvel, s melyet Brunetiére itt mindössze egy-két megvető szóra ha érdemesít, holott más alkalommal nem habozott a romantikusok elődjeinek jelenteni ki ez írókat. — Ez azonban tisztán személyes tetszésen alapuló kritika volt. Boileau belátta, hogy kritikáinak komolyabb alapot kell keresnie; belátta, hogy a mit ő az általa megtámadott írókban tulajdonképen nélkülözött volt, az a természetesség; mert a burleszkek

a természetet eltorzították, a précieuxk pedig «tökéletesbítették, szépitették», a mi magában véve még nem, csak a *mód* miatt volt helytelen. A természetesség elvét tűzte hát zászlajára epistoláiban s *Art poétique*-jében, mint Racine, Molière költő barátjai, s mint Pascal és Bossuet. De mi szolgáljon vezérül a természet utánzásában? A józan ész, mely a kivételeességeket kerületes, az egyetemes és örök emberit készlet utánozni. Az ész e souverainitásának hirdetésében Boileau a cartesianismussal (de részben Aristotelessel, Horáczzal is, valamint ezeknek francia tanítványaival is) találkozik, a mit a jansenisták azonban megbocsátottak neki, mert személyes barátjai voltak, s még inkább, mert a Boileau által száműzött képzeletnek és sensibilitásnak még nagyobb ellenségei voltak, mint a mennyire az emberi észet megvetették. Viszont a précieuxkkel találkozott a forma-cultus terén; a précieuxk u. is tulajdonképp azt tanították, hogy minden dolognak attól függ értéke, a hogyan az ki van fejezve: ez magyarázza meg Boileau rendkívüli rokonszenvét egy *Voiture* iránt, a mi máskülömben ellentmondásnak látszik. — *Brune-tière* ezúttal úgy vélekedik, hogy Boileau rendkívüli aprólékosága a verselés és a styl terén «nem kárhoztatható egy oly nyelvben, melyben nincs lényeges különbség a próza és költészet szókincse közt». Boileau, mondja továbbá, «kétségkívül igen csekély részt engedett a költő eredetiségének, s más módja nem lévén ezt mégis reintegrálni, tán igenis magasra helyezte néha a forma érdemét». «Önökre bizom, hogy gondolkozzanak e problémán», veti oda végül egy szónoki fordulattal, holott a Hachette-féle nagy kiadás bevezető tanulmányában jóval «nyersebb őszinteséggel» mondta volt el e tekintetben nézeteit Boileau korlátoltságáról.*)

A természetesség tanának hirdetésében Boileau meglehetősen félénknek tűnik fel ma az utókor előtt. Tény, hogy e pontban kortársainál ép oly kevéssé sikerült neki egyetemes s állandó hatást érni el, mint a mily kevéssé sikerült Molièrenek ez, kiről pedig azt szokás hirdetni, hogy tönkre tette a précieuxit, holott ez ellenkezőleg Fontenelle s Lamotteal új életre kapott, a XVIII. század első felének salonjaiban (Marquise de Lambert, Mme de Tencin) ép úgy virágzott mint akár a XVII. század első felében, s észlelhető Marivaux, Massillon és Montesquieu művein is egész Voltaireig. Boileau tanainak nem is ezzel a részével hívta ki maga ellen a kortársak támadását, hanem azzal, a miben aztán a természetességnek csálthatatlan jelét kereste, de a miben egyébiránt ő maga is inkább igyekezett hinni, mintsem igazán hitt. Mi biztosít a felől, tanítá, hogy ezek vagy azok a szabályok nem önkényen, de valóban természetességen

*) V. ö. *Revue des deux Mondes* 1889 jun. 1., hol e bevezetés «L'esthétique de Boileau» címmel közölve van.

és józan eszen alapúlnak? Allandóságuk, a minek viszont legbiztosabb jele az, ha antik minták által igazolva vannak, mert ez esetben nyilván való, hogy örök emberit, egyetemesen igazat tartalmaznak. Tanainak ez a része nagy harcot idézett elő, az antikizálók és modernisták harczát, melynek mély philosophiai jelentősége, elévülhetlen érdekessége van, minthogy ezt a vitát «mindennap tárgyalják, bár öntudatlanul, a magukat legpárisiabbaknak képzelő hírlapok is.» A haladás, az evolutió kérdését rejti magában, — arról szól, vajjon a tudomány s ipar terén végbement haladás eszlelhető-e az irodalom s művészet terén is, — a mi távolról sem megvetendő, mert még mindig nyílt kérdés. Történeti szempontból is fontos e vita: első kísérlet a renaissance szelleme ellen fellázadni, kétségbe vonni az antik minták kifogástalanságát, önállósággal helyettesíteni a minták után dolgozást s a felett elmélkedni, vajjon nem volt-e tévedés egyáltalán az az irány, melyet a renaissance adott? Alapjában ugyanaz a kérdés ez mint pl. «a latin kérdése vagy más egyéb a tanítás általánosabb reformjára vonatkozó kérdés, vagy midőn az ujságírók arról vitatkoznak, nem szüntetendő-e meg Romában az Académie de France vagy a Conservatoire vagy a Comédie Française subventiója». E vita, melynek előfutárai közt Ogier okvetlenül meg lett volna említendő, a XVII. században több új elemet vitt be a kritikába. Perrault, e vita főharcosa, mint fivére a Louvre colonnadeja építőjének, szerzője egy festészetről szóló tankölteménynek s barátja a természettudományok egyik első népszerűsítőjének, a vitában szintén részt vett Fontenellenek, az egyetemes æsthetika útjára terelte az a ldig tisztán irodalmi kritikát, — a művészet többi ágából, illetve a természettudományokból merített fejtegetéseket vegyítve belé, melyeket bizonyos egyetemes elvek alá iparkodott rendelni. Ez által szellemes észrevételekkel gazdagította ugyan az irodalmat, de másfelől összezavarta az egyes művészetek köreit, elveit, s e zavar aztán már magánál Perraultnál is nemcsak az egyes irodalmi műfajok összezavarására, de «teljes és barbár közönyösségre» vezetett a forma, a styl iránt is, elannyira, hogy pl. egy Pindar fennszárnyaló képekben gazdag hymnusait is gyarló prózai fordításban vélte igazán méltathatónak, nagy és jogos bosszúságára Boileaunak. Másfelől Perrault e vitában, miután Fontenelle azt az akadémia köréből az utcára vitte ki, a nagy közönséget, s első sorban a nőket (a mi az aglegény Boileaunak szintén nem tetszhetett) tette oly kérdés bírává — Descartes és még inkább Pascal nyomdokát követve, — mely addig csak a tudósok hatásköréhez látszott tartozni; szentesítette a művelt ember jogát az irodalmi termékek értéke megítélésében s így szélesebbé tette az irodalmi közönség körét. E dolognak egyébiránt szintén megvolt a maga árnyoldala. Brunetiére, ki pár év előtt meglehetősen szigorral méltatta volt a nók-

nek az irodalomra gyakorlott hatását Franciaországban,*) ezúttal kiemeli ugyan, hogy Molière, Boileau s aztán Lesage igazságtalanul túloztak a précieuseök gunyolásában, de ezúttal hajlandó még inkább Boileau szemüvegén át nézni a nők szereplését s úgy vélni, hogy nekik tulajdonkép Voiture, Benserade, Quinault, La Motte, Fontenelle voltak kedvenceik s nem az igazi tehetségek; mi több: a nők hatásának tudja be, hogy egy Racine vagy Molière nem érte el a Hamlet vagy Faust mélységét, holott ez határozottan a faji szellemre, valamint a salonoknak e befolyása is ugyanarra s a korviszonyokra vezetendő vissza. Igaza van azonban Brunetièrenek abban, hogy Perrault ez által némileg frivol irányt adott a kritikának, midőn ismét az egyéni tetszést tette főirányadóvá, mert egy mű megítéléséhez ez még nem elegendő: előtanúlmányok, a nagy minták ismerete s elvek kellene hozzá. «Igaz, hogy mi s csakis mi lehetünk élvezetünknek megítélői, de nem egyszerűen élvezetünk minőségének is; az a tekintély, mely e felett ítél, kívül áll rajtunk, minthogy már előttünk is létezett s túl is fog élni bennünket.» Végre Perrault felélesztette a haladás eszméjében a hitet s megerősítette. E pontban a vele egy idejű, de öregségében immár mogorva, sőt durva Boileau engedni volt kénytelen elegans ellenfelének; most már nem hitt többé oly feltétlenül az *Art poétique* absolut dogmaiban, — belátta, hogy a szabályok nem változhatatlanok, hanem inkább folytonos alakulásban vannak, — hogy az antik írókon kívül más jeles minták is vannak, s a modern hazai írók bizonyos műfajokban még felül is múlják őket. Így e vitából kifolyólag bizonyos relativitás fogalma kezd beszivárogni a kritikába, bár erről egyelőre nem vesz tudomást a XVIII. század, mely az *Art poétique* álláspontjához tér vissza; — s míg a kritika eddigi szerepe inkább abban állt, miszerint a költői alkotás, az írásművészet módszerére vonatkozott, — Perraulttól kezdve inkább ez alkotás s e művészet megítélésének módszerévé alakul át, — ez időponttól kezdve észlelhető, bár még csak csírában, a kritikai módszerek fejlődése.

A XVIII. század alig nyújt Brunetièrenek író, ki a kritika evolúciójában komolyan számot tenne. Bayle, kinek hatása egy félszázadon át egész Európában uralkodott, s kinek vindikálja Brunetière azt a dicsőséget, miszerint ő volt az angol szabadelvű bölcsészeknek s így Voltaire-nek is mestere, annyira nem olyan író, hogy Brunetière «soha fel nem foghatta», mint nevezhette el őt Sainte-Bauve a «kritikai szellem» mintaképeinek: pedig Sainte-Beuvenek joga volt e kifejezést általában a tudományos kutatás s módszerére alkalmazni a nélkül, hogy ezért még «a sza-

*) L'influence des femmes dans la littérature française. (Questions de critique.)

vakkal játszás» vádja illethetné. Fénelont még kevesebb szóra érdeemesíti szerzőnk, pedig akármennyi is a tévedés az akadémiához írt levelekben, még sokkal több bennük a genialis, új gondolat, és igen kiváló helyet foglalnak el a kritikának még oly sommás történetében is. E művet illetőleg jóformán érthetetlen a Brunetiére lenézése, sőt megvetése. Annál inkább méltatja a Voltairétől felhasznált s feldicsért Dubos abbét, ki szerinte Montesquiunek is — bár be nem vallott — mestere, s ki a színiköltészetről meglepőn «modern» eszméket hirdet s rendszeres elméletet ad elé a «fizikai okok» szerepéről «a művészet és irodalom előhaladásában», az időbeli és a helyi környezet hatásáról értekezik «harmincz évvel Montesquieu előtt», úgymond Brunetiére, ki magát Montesquieut feledi tárgyalni, s ki itt feledi azt is hozzá tenni, hogy viszont hány évvel Montaigne és Pascal után. — A mi magát Voltairét illeti, «as ő befolyása majdnem semmi se volt a kritikában, daczára az ellenkező látszatnak». Eleinte, kivált Londonban, emancipálja magát Boileau befolyása alól, az antik utánzást csak a formára kívánja szorítkoztatni; sőt Mme de Staël tanait megelőzve azt tanítja, hogy a *szép világrészek, országok, nemzetiségek* szerint változó relativ fogalom, mint ezt már Montaigne és Pascal az igazságról s Dubos általában az irodalomról mondták volt. Tragœdiái előszavában oly gyökeres újításokat javasol, melyekből Diderotnak, Beaumarchaisnak, Le Merciernek csak meríteni kellett, hogy reformatorokká legyenek, s melyek tárgyalása tehát igen tanulságos lett volna e könyvben. Ha valaki, Voltaire volt hivatva rá, hogy a kritikában új korszakot nyisson meg, ő, ki oly sceptikus szellem volt, s ki az angol irodalomban, melynek kincsei ekkortájt közkeletfiek voltak egész Francziaországban frissen készült fordítások révén, annyi modern és új, határozottan nem classikai szépséget kellett hogy találjon. Nem is tagadhatni oly feltétlenül e szépségek hatását se Voltairere, se általában a franczia irodalomra, mint szerzőnk itt teszi; igaz, hogy Shaksperet s Milont ekkortájt saját hazájukban sem tudták eléggé méltányolni, de ez még nem akadályozhatta meg, hogy maga a XVIII. századi angol irodalom nagyobb hatással ne legyen a calaisi csatornán innen. Tény mindenestre, hogy Voltaire is mint egész kora, első sorban eszmékkal, vallási, politikai s társadalmi kérdésekkel volt elfoglalva; tisztán irodalmi, művészeti kérdésekkel csak mellékeesen bíbelődött, — ízlése félénk volt, s ha ő a «vallást kivéve mindenben conservativnek» nevezhető, bizonyára semmiben sem nevezhető több joggal ilyennek, mint az irodalomban, hol 70 éves korában ifjú kora minden velleitásait megtagadva Boileau legridegebb dogmáinak zsarnok igájába hajtja fejét. Azonban nem kevésbé tény az is, hogy a mondottak daczára is valami, Brunetiére által eléggé ki nem emelt újat találni a XIV. *Lajos századának* szerzőjénél, mit addig

senki se kísérelt meg, s mi Voltairenek egész történetphilosophiai irányával függ össze: e mű az irodalmat már a műveltségtörténet szerves részeként tekinti.

Voltairenél merészebb újító Diderot, kinek méltatásában azonban nyíltan bevallott ellenszenv gátolja szerzőnket. Ez ellenszenv következtében egyáltalán azt szereti hinni Diderotról, hogy «elméletei nem arattak sikert». Utal arra, hogy csak a mi századunkban jelentek meg a *Salonok*, a műkritika ez első kísérletei, melyek Diderot «kritikájának tán lényegét tartalmazzák», s melyeket kétségkívül túlságosan magasztaltak korunkban, de melyek Brunetiére szerint nem egyebek mint — Perrault nyomán — a művészet fajainak összezavarása s így a kritikának «tulajdonkép csak megrontása». Föltéve, de meg nem engedve, hogy e *Salonok* e szerint absolute ismeretlenek voltak saját koruk előtt, ott vannak Diderot *irodalmi* kritikái, elméletei: nem hatottak-e ezek? Nem, halljuk, mert Diderotnak ez elméleteket megvalósító költői alkotásai elijesztő gyarlóságok voltak. Miként van mégis, hogy egy Lessing örökbecsűekként magasztalta tragédiáit, s hogy regényei közül, melyekről Brunetiére szót se ejt, Goethe érdemesnek találta a Neveu de Rameau-t lefordítani? A mennyiben eszméi mégis hatással voltak, jegyzi meg Brunetiére, ezek csak töredékesen, az egészből kiválva s anonymokká átalakulva alkottak mintegy új léghört korok számára: de hisz minden újító eszméi idővel ily anonymokká válnak, s a földolog az, hogy tényleg hatnak-e. Diderot újítása különben ebben áll: «egyfelől fel akarta magát szabadítani a szabályok alól a természet hívebb utánzásának nevében, — másfelől még e lerázott szabályoknál is korlátozóbbakat akart felállítani az erkölcsi, társadalmi hasznosság nevében.» Diderot tehát a Boileau elvét hajtja túl, a természetutánzást. «Mindazonáltal jelentékeny hely illeti meg őt a kritika történetében; ha nem is ép azért, mintha ő találta volna fel, mit azóta naturalismus névvel nevezünk el, de legalább azért, hogy — ha zavarosan is — kiszélesítette a művészetben a természet, természetesség fogalmát s meghatározását.» Ezt gyakran Rousseauanak tulajdonítják érdemül: «azonban a mennyiben a természet imádása, sőt bálványozása a XVIII. századnak eszméje, úgy inkább Diderot, mert inkább az Encyclopædia az, ki ezt az elmébe becepegtette, az elméket befogadására előkészítette s át meg áthatholtatta vele». De ha ez a Diderot érdeme is, Rousseau maga viszont azért nem kevésbé fontos alak a kritika történetében, ha nem is elméletei által (nem lévén czéhbéli kritikus), de praxisa által. Ő kényszeríti tulajdonkép arra a kritikát, hogy a maga csalhatatlanságában kételkedjék; a szabályokat, melyeknek hitele ekkortájt megint absolut lett, hitelvesztetteké tette; diadalra juttatta a relativ fogalmát, mit Voltaire megakasztott fejlődésében, s mit Perrault inkább még csak sejtett.

Az irodalom nála egészen romantikus szellemben a legegényibbnek, leg-subjectivebbnek s nem a mindenkivel közösnek, általánosnak kifejezője; az írónak önmagából kell merítnie, tehát nincs többé ideális minta sem csalhatatlan recept. Az emberek nem idomíthatók egy közös typus szerint. Egyszeremind a képzelet jogait védi s egy Boileauval, Voltaire-rel homlokegyenest ellenkezően tanítja, «hogy a hideg ész semmi dicsőt nem hozott létre és mire sem képes a költészetben.» Diderot és főleg Rousseau hatása azonban a század végén új életre ébredő classicismus által félbe lett szakítva, úgymond Brunetière. Ekkortájt, minél jobban támadja meg a philosophia az egyházi s világi hatalmat, annál erősebbé válik az irodalomban a hagyományhoz ragaszkodás. Ez új classicismusnak képviselője a költészetben André Chénier, ki «teljességgel nem a romantikusok legelseje, mintsem inkább a classicusok legutolsója» volna, alapjában véve pedig ép úgy az egyik mint a másik, — a festészetben David, — a kritikában pedig mindenki, Laharpetól az első császárság valamennyi kritikusáig, kik mind a szabályok babonás cultusát fűzik s kik közül itt se mulasztja el Brunetière különösen kiemelni Lemerciert, finom és szellemes észrevételekkel telt Cours-jáért, melyről máshol úgy nyilatkozott, hogy «mindenféle tekintetben felette áll Laharpenak.» De ezúttal mégis úgy véli, hogyha e visszaesés daczára is van valami új e kor kritikájában, úgy Laharpe képviseli ezt, kit helytelenül kisebbítnek, mert ha korlátolt volt s fogyatékos ismeretekkel bírt is: gazdag becses adatokban s finom észrevételekben — ugyanakkor, midőn a classikai doctrinák legutolsó stadiumának képviselője (a már «meglehetősen romantikus» Marmontellel szemben, kinek romantikusságáról azonban nem tudjuk meg e kötetben, hogy miből áll), egyszeremind legelső, ki kísérletet tesz összefüggő, rendszeres irodalomtörténetet írni. Terve kétségkívül igen nagy, a műfajok szerinti osztályozás és nem időrendi tárgyalás miatt nehéz áttekinthető (pedig ebben Bossnetól és Voltairétól tanulhatott volna!); de e hiányai daczára rendkívül fontos, mert általa a kritika, mely philologiából indult ki s aztán exegetikussá, Voltairerrel s Diderotval æsthetikaivá vált, Laharpe művében, a rövid életű classicismusnak e végrendeletében, történetivé lett. De ez újítás Laharpenál még erősen csakis *formai*.

A XIX. század küszöbén két főrangú író Rousseau hatása alatt *lényeg* tekintetében is új irányba tereli a kritikát, kikre nézve szerencse volt előkelő származásuk, mert így Mme de Staël nem vádolhatták jacobinismussal Rousseau bálványozásáért, viszont Chateaubriand sem lett kitéve annak, hogy «ízetlen papolás (capucinade) számba vegyék» a Génie du christianismeot. Staëlné, ez a korán elhalt mély elméjű, protestans nő, Brunetière szerint annyira férfias szellem — mint máshol mondja — hogy «az egyetlen nő Franciaországban, kinek eszméit nem

férfi sugalmazta», a mi tán mégis túlságosan feltétlen tagadása a Schlegel-befolyásnak. A múlt század bölcsészetének alapján áll, a szellemi előbbrehaladottság tanát hirdeti mint régente Perrault: «mely tant ha Vico fejtett is ki egész jelentőségében, de francia philosophusok, Turgot és Condorcet tették igazán európaivá». Annyira hisz a progrès-ban, hogy mestereivel szemben nemcsak a kereszténységben, de a népvándorlásban is a felvilágosodás előbbre mozdítóját látja. Ezenfölül összehasonlítás alapjára áll s míg a XVIII. század csak azt kereste Voltaire-rel a külföldön, a mi a francia szellemmel megegyezett, Staëlné most rokonságok helyett az elűtő sajátságokat vizsgálja, — a faji, a nemzeti temperamentumot. Mi több, «tán Montesquieu hatása alatt», ha nem is teszi még egészen a társadalom kifejezésévé az irodalmat, de megsejti már s meghatározni igyekszik viszonyát az erkölcsökhöz, törvényekhez, valláshoz. Így a relatívnak mind nagyobb tér jut a kritikában, a szempont megváltozik, sőt a súlypont is: a kritika főérdeke ezentúl az ítéletnek nem *végzésében*, hanem *megokolásában* fog rejleni, s e megokolást az eddigi divat abbanhagyásával a logika s rhetorika helyett messzibbről s mélyebbről merítik. Az antikizálók és modernek vitája lép fel tehát itt újra, még pedig irodalmiból bölcsészivé átalakult szellemben: ugyan csak e vita ölt vallásos jelleget a Génie du Christianisme-ban, e «szép s egyszerű» műben, melyvel századunk irodalmi története «mindig kezdődni fog». Chateaubriand, ez a nőies szellemű, ragyogó képzeletű író, ki oly sokáig élt, hogy végre is megtagadta tanítványait, visszahelyezi jogaiba az érzelmek s képzelem felett a keresztény vallást, melyet rationalismusból ép úgy mint jansenismusból száműzött volt Boileau. De nemcsak Boileau, hanem egyáltalán a renaissance ellen száll síkra ezzel Chateaubriand, ki azt bizonyíttatja ugyan, hogy egy Voltaire s egy Racine jellemrajzaiba keresztény elemeket vegyít, de ezzel nem változtat azon tényen, miszerint a renaissance idejében valósággal modern pogányok által inaugurált «classikai művészet alapján véve pogány», tárgyban s ideálban, s mint ilyen immár fogyatékosnak és hidegnek tetszett Chateaubriand korában. Ennek kapcsán feléleszti Chateaubriand a középkornak, vagyis a nemzeti múltnak hagyományát, mi által megtanít különbséget tenni az egyes korok közt, valamint Amerikának, melynek addig csak caricaturáját kaptuk volt Voltairétől, exotikus festéseivel a helyszínek közt. Így aztán arra kényszeríti a kritikát, hogy «oly érdemekkel számoljon, melyeknek méltatására addig úgyszólván se súlyokkal, mértékekkel, se egyáltalán szótárral nem rendelkezett.» Chateaubriand hatása már észlelhető Staëlnén is, mikor ez végre Németországról szóló művét, «tán főremekművét» megírja, melyet Brunetiére nem tart sokkal avúltabbnak ma mint Heinenak 30 évvel később Staëlné-ellenes czélzattal írt művét. Staëlné e műben már pár lépéssel előbbre

megy mint nagy kortársa. A német irodalomnak egyenesen tanulmányozására hí fel mint új forrásra, melyből a francia irodalom új élet-erőt meríthet; másfelől nyíltan izen hadat a «jó ízlésnek» azaz a classicismusnak, mely ellen Chateaubriand csak csendben és indirecte dolgozott. Míg emez egy Tassót, Milont magasztalva Homerre és Virgilre hivatkozik mint kikinél analog szépségek találhatók: Staëlné már azt hirdeti, hogy vannak oly szépségek a külföldi irodalmakban, miket egy francia csak nehezen bír felfogni, de mik azért nem kevésbé szépségek. Staëlné számára már nem létezik többé «jó ízlés», hanem csak francia vagy latin ízlés, szemben a teuton ízléssel; az éjszaki s déli költészet közti különbséget most még behatóbban vonja meg mint régibb műveiben; romantikus és classikus, ókori pogány s középkori keresztény irodalmat különböztet meg, «Chateaubriand eszméivel vegyítve a magáéit s amazoknak sokkal nagyobb jelentőséget kölcsönözve mint a milyennel eredetileg bírtak.» A kritika ezután már nem önmagukban, önmagukért fogja tekinteni a szellemi alkotásokat, hanem a civilisatio amaz állapotával összefüggésükben, melynek természetes folyományai. Igaz, hogy a kritika evolutióját egy percze megzavarja a romantikus költészet nagy mestere, Hugo, ki az *én* cultusa folytán az egyéni tetszés szeszélyét akarja irányadóvá tenni, másfelől az előtte Staëlné által elmondott okos dolgokat saját találmányú oktalanságokkal vegyítve azt hirdeti Staëlnével szemben «iskolás argumentummal», hogy a szép mindenütt és mindig szép, azonagy. E zavar azonban csak rövid ideig tart s más irányú, jótékony mozgalmak által eléggé ellensúlyozva van.

Staëlné és Chateaubriand irányában egyébiránt valami veszély rejlett, mit századunk első negyedében, mikor még oly közel álltak az írók a classikai kritika múltjához, okvetlenül kellett hogy érezzenek, s mi később, napjainkban csakugyan ki is fejlődve észlelhető. Staëlnének mindent megérteni s így mindent élvezni igyekvése ama, napjainkban *diletantismusnak* nevezett szellemi epicureismushoz volt vezetendő, mely a legellentétebb dolgokat is egyformán élvezni negélyezi s a nagy élvezéstől elfelejt itélni. Viszont ama «termékenyítő kritikája a szépségeknek», mit Chateaubriand ajánlt s művelt az addigi sivár gáncsoló, mert szabályok zsarnokságára támaszkodó kritika ellenében, oda volt vezetendő, hogy a kritikus egyéni tetszésének előadására szorítkozzék, a művészet *törvényeit* ép oly hitelvesztettekké iparkodjék tenni minökké *szabályai* lettek, — a mit a napjainkbeli *individualistáknál* tapasztalhatni, az úgynevezett «critique personelle» üzdoínél, kik nem törődnek azzal, vajjon a tetszés vagy nem tetszés oka nem ép úgy meríthető-e az illető műnek, a tárgynak természetéből mint a kritikus temperamentumából, — s kik midőn azt negélyezik, hogy csak rokon- vagy ellen-

szenveikről számolnak be, de nem ítélnék, tulajdonkép szintén ítélnék. E tévedések eshetőségének veszélyeit jól érezték 1825 tájt s ép azért az említett nagy mesterek «nagyon is aristokratikus kritikájába némi nyers polgári józan ész ballasztját siettek bevinni.» A kik ezt végrehajtották s ama nagy mesterek tanainak tévedésbe ejtő részét kikerülve, a termékenyítő s helyesebb részt, az irodalomnak a kor társadalmával szoros összefüggését iparkodtak minél behatóbban kifejteni, ezek: Cousin, Guizot, Villemain, kiknek «emlékezetes előadásait» ma a Taineek és Renanok mint olyanokat szokták becsimélni, melyek a felsőbb oktatást ragyogó, de üres szónoki általánosságokba tévesztették 40—50 évre és így az igazi tudományosságot megrontották. Pedig ők csak «általános eszméknek» voltak terjesztői, miként maga Taine s Renan (s tegyük oda: *Brunetière*) is azok, s «az általános eszmék ha koraiak, ha önkényesek, ha hamisak is, mindig kovászai a tudománynak, vitát kelteve, újabb kutatásokra serkentve, — a tanításból pedig annál kevésbé számúzhatók, mert ez által a tudományos kutatásnak leghatásosabb eszközétől fosztanók meg az oktatást s így létjogában támadnók meg.» Csak elismerés illetheti tehát Cousint, ki Staëlné eszméit a Herderével és Schellingéivel bővítve, ma már általánosan elfogadott nézeteket inaugurált. Így pl. ha Tainenak a történetírás ma «csak a physiologiai mechanika problémája», már Cousin úgy tanítá, hogy valamely országnak physikai földrajzából a priori megmondhatni, milyen ember létezhetik egy ily országban, mily szerepet kell játszania stb. Cousin abban tévedt, hogy a philosophia története alá rendelte a történelem minden más ágát: Guizot ellenben, kit — ha a politikai ellenszenvék kihülnek — majd «a XIX. század 3—4 legkiválóbb szelleme közt fognak emlegetni», a történet minden ágát egymásra gyakorlott kölcsönös hatásában tárgyalta. Guizot irányában haladt a jóval kisebb tehetségű Villemain, ki ismereteiben nem elég széles körű, nem elég alapos, ítéleteiben részrehajló, s kin érzik a politikai ambíciók kielégíthetlensége. Az irodalom s a társadalom összefüggését a XVIII. századdal demonstrálja, melyben az eszmék voltak a főek s az irodalom maga másodrangú szereppel bírt, s mely tehát túlságosan is bizonyító példa; nem ismeri a XVIII. század előzményeit a XVII. században; a felvilágosultság-korabeli irodalom központja, az Encyclopædia nála csak mellékesen van érintve; azt sem emeli ki, mennyire új irodalmat indít meg Rousseau. Egyszersmind szerette a már akkor fonnyadt flosculusokkal díszíteni styljét. De ő kezdi meg az összehasonlító irodalomtörténetírást, bár e részben már igen elavultak a külföldi irodalomra vonatkozó fejtegetései, s a németet meg jóformán nem is ismerte. Továbbá, a mi tán még fontosabb, s a mit Laharpenál még szintén nélkülözünk: az egyetemes s nemzeti történet valamint az írók életrajza is belevegyül nála a művek fejtegetésébe. Természetesen valamint az

összehasonlító irodalomtörténetírás nála még jóval külsőbb momentum s még kevésbé elvek alapján jelentkezik mint Hettnernél, kire Brunetière mint Villemain kiegészítőjére utal, — ép úgy a külső tényezők hatása, a politikai s társadalmi összefüggés nem elég részletes és szoros nála, az életrajzi elemek inkább csak érdekkeltésre vannak szánva. Mégis nagy haladás Laharpe után: itt válik a kritika igazán történetivé. A művek itt már nincsenek úgy osztályozva vagy éppen lajstromozva mint a múzeumokban a képek, hanem egymásra gyakorolt hatásukban, összefüggésükben, az eszmékkel s erkölcsökkel együtt járó fejlődésükben, szóval az egész század egyetemes történetének keretében vannak élénk állítva. — Említsük meg végül, hogy Villemain kapcsán két íróat érint mellesleg szerzőnk, kik közül az elsőt igen igazságtalanul lenézi s midőssze Villemain korlátolt utánzójaként tekintü, holott Villemain mindenféle tekintetben avúltabb és felületesebb: ez Saint-Marc Girardin. A másikat viszont igazságtalanul magasztalja, a kritika evolutióján kívül jelöl ki neki helyet, mint a ki tán megelőzte korát s a mi korunkat is: ez Nisard, kiről rég el van ismerve,*) hogy Laharpe irányához visszatérését jelent, s ki iránt Brunetière rokonszenve tán a XVII. század közös kultusára s bizonyos egyéni sajátosságokra vezethető vissza.

A Villemain kritikai irányában rejlő csirák közül a legjelentékenyebbeket a kritika evolutiójának legtekintélyesebb, legeredetibb alakja, Sainte-Beuve fejlesztette ki egész teljűkben, ki Voltairenél is többet írt, a nélkül, hogy Voltaireként ismételte volna magát, — a tudás minden fajához hozzá szólt s írói pályáját nem cserélte fel politikaival mint elődjei. Kiváló hatással voltak rá Thierry, ki már a társadalmi intézmények s korszellem helyett mélyebb ethnographiai alapot keresett, a faji jellemvonásokat kereste az irodalomban, — Michelet, ki földrajzot, geológiát, physikát vitt be a történetírásba, s egy-egy íróban nemcsak a kortársak összegeződését, de az illető vidéknek talajalakulását is látta. Továbbá Fauriel, a német criticismus, az újonnan feléledt physiologia stb. Pályája több korszakra oszlik, de mindegyiken megérzik, mennyire bántotta őt saját első költői kísérleteinek kudarcza, a nagy írók iránt érzett irigysége, mi őt másodrangú tehetségek magasztalására készteté. Már a *Globe* idejében, az ő romantikus korszakában kezdődik a kritikus szereplése nála, de ez inkább a romantika mint a kritika történetébe tartozik. Majd Villemain nyomain haladva megtalálja igazi útját, s a mit Villemain még csak homályosan körvonalozott, megteremti az életrajzi kritikát, az arczképfestést, az ismeretes mozaikrakó modor-

*) V. ö. pl. Scherer és Weiss birálatait irodalomtörténetéről. (*Études sur la littérature contemporaine I. és Essais sur l'histoire de la litt. française.* Paris 1865.)

ban: azt keresve a műben, miként tükröződnek benne az író physicali sajátosságai, hygieniája, temperamentuma, családja, sőt faja, származási helye, életmódja, — miként gondolkozott az író a szerelemről, vallásról, művészetéről, a mindennapi élet tényezőiről stb. (V. ö. D'Haussonville.) A szellem legfensőbb életét így az ember legintimebb magánéletével együtt, növekvő lélektani éleslátással vizsgálta, s így kiszélesbítette a kritika szemkörét s megnagyobbította tárgyát. De bármily finoman elemezett, commentált s esetleg dicsért is, módszere csak oly dilettantismus volt, mely nem concludált, nem bírván szilárd elvvel, melyre támaszkodjék. Ez elvet Port-Royal történetének, s bámulatos művészi alkotásnak, írása közben teremtette meg magának Sainte-Beuve, arra a meggyőződésre jutva, miszerint vannak szellemcsaládok bizonyos rangfokozattal. A *Causeries du Lundi* aztán így megkezdi az «elmék természetrajzi történetét», «abból indulva ki, miszerint ugyanazon általános vonások a végtelenig combinálódnak s az egyes szellemek közt mutatkozó analogiákat s eltéréseket kell szabatosan meghatározni, monographiákat készítve, melyek adalékaiból aztán idővel «a nagy szellemcsaládokat megismerni és determinálni lehessen». A programm nagyszerű, bár Sainte-Beuve nem is hajtotta végre s akárhányszor csak indiscretioszeretetének volt ürügy. A Nouveaux Lundisben azomban már e programm megvalósítóinak fő tévedései ellen harcolhatott. Az ellen, hogy a kritikát csak egyéni rokonszenvek s nézetek tolmácsolójának vegyék, holott annak ép úgy fölül kell emelnie bennünket egyéni izléseinken mint a morálnak ösztöneinken, érdekeinken, s a természettudományok ember voltunkon. Az ellen, hogy a kritika csak történelmi documentumokat lásson a művekben, nem törődve sem a mű okozta gyönyör minőségével, sem az író egyéniségével, a mit Sainte-Beuve mindig s tulajdonkép bűvárolt, — nem törődve továbbá azzal, a mi az illető író *egyetlenné* teszi a maga nemében és korában, sem pedig a forma művészetével.

Sainte-Beuve programmjának megvalósítója Taine, kinél «Hegel óta tán senki se hozott forgalomba több új, suggestiv és provokáló eszmét; a korunkbeli gondolkozók közül egynek hatása se volt» szélesebb s intenzívebb, még ellenfelei sem menekültek alóla: «azon bűvös eszme-paloták közül, melyekben hajdan a nagy metaphysikusok szelleme szeretett bolyongani, kevés van ily rengeteg nagy s ily szép.» Eleinte a német metaphysikának, majd a francia positivusnak hódolt, ujabban az angol naturalismus hive: Angolország «túlságos csudálása tán több ízben kárára is vált nála a történetíró s a kritikus pártatlanságának.» (Bizonyára nem a Pope, Tennyson, Thackeray stb. igazságtalan kisebbitése igazolja Brunetiére e vádját!) A külföldi irodalmak általában nagy hatással voltak rá, valamint ezek genialis bűvára Scherer, kit csak

azért említ fel így s itt Brunetiére (holott egy Montégut nevét is ép úgy említhette volna), mert nem mellőzhette, s mert személyes ellenszenvének az ily felemlítési mód felelt meg legjobban arra a célra, hogy szóljon Schererről s mégse mondjon róla semmit: míg annál melegebben méltatja a kritika történetében csak igen mellékes szerepet játszható Renannak befolyását a maga orientalismusával s race-elméletével, a philologiai s lélektani elemzésnek ez állítólagos végső fokával. Végül a természettudományok, főleg a physiologia s természetrajz fejlődése képesítette Tainet arra, hogy valóban megírja «az elmék természetrajzi történetét», a mi Sainte-Beuvenél még csak sejtelen, illetve pusztán metaphora volt, — és pedig a Sainte-Beuve által még elismert emberi szabad akarat teljes mellőzésével. Irodalmiból most már egészen tudományossá lesz nála a kritika, előtte minden mű csak kortörténeti documentum lesz. Azt tanítja, hogy egy-egy kor történetében minden jelenség szervesen összefügg egymással s egy közös nagy eszmének több oldalról illusztrációja csak. Azzal nem törődik, mennyi e jelenségek közt az egymással ellentétes, melyek azért mégis mind a kor szellemének kinyomatai, s hogy minden jelenség, minden mű csak ép esetleges, általános s nem egyedi, de valósággal anonymszerű sajátságai révén függ össze korával, nem pedig legbensőbb lényege által, mert emez mindig valami unicum, a többi másban nem található, mint ezt Sainte-Beuve is kifejtette. Taine is érezte ezt, s ép ezért keres minden írónál bizonyos «uralkodó jellemvonást», melynek aztán jóval ridegebb fontosságot tulajdonít mint maguk a zologusok, egy Agassiz vagy Milne Edwards tulajdonítanak az ilyeneknek, s melynek még nagyobb baja, hogy nemi vagy faji tulajdonság levén, nem világítja meg ez egyedeknek egymás közti különbségét.

•Taine tehát elismerte az általános psychologia alapvető elemeit s azon befolyások alatt kezdte tanulmányozni változásait, miket a hely, a környezet s az időpont gyakorolnak rá.» Legillusoriusabb e tényezők közt a faj, melynek jellemvonásait a környezet idővel át is alakítja, s melynek hatását ma már egyenesen tagadja az evolutio tana; csak Spinozára, erre a portugall zsidóra kell gondolnunk, kinél nagyobb metaphysikus nem létezett, pedig a sémi faj nem rendelkezik metaphysikai képességgel, — vagy Shaksperere, kiről azt mondogatják, hogy Franciaországban nem született volna, holott ma némely angolok kelta származásának vitatják. A környezet befolyása sem feltétlen: mennyire ellentállhatni ennek, bizonyítják a hollandi festők, kik egy nap se feküdtek le, hogy az ágyú dörgését ne hallották volna, s mégis mindig békeélet genréképeit festették; különben a természettudósok e pontban sem oly ridegek mint Taine s elismerik, hogy a *milieu* saját követelményeinkhez alkalmazkodik, módosul. A *milieu* hatását nem tagadja ugyan feltétlenül az evolutio tana, de igen csekélyre szorítkoztatja: annál

inkább elismeri azonban az időpont, a *moment* hatásának fontosságát s Taine tanainak minden esetre ez a legmaradandóbb része. Igaz, hogy ebben is aztán oly túlságig ment, miszerint minden műt csak mint kortörténelmi adalék érdekelte, pedig az irodalomnak nemcsak mint a társadalom kifejezésének van létjoga, hanem ép oly önálló létjoga van mint magának a társadalomnak, a vallásnak. A költők s művészek nem krónikákat akartak írni műveikkel, hanem bizonyos ideál, a szép megvalósítására törekedtek, miként bennünket is művük olvasása közben nem az érdekel első sorban, mily kedélyállapotát találhatjuk meg benne X. Leo vagy Pericles egy kortársának, hanem mennyi van benne saját gondolatainkból s érzéseinkből, vagyis minmagunkból. Mind e közben pusztán constataálására szorítkozott Taine, legalább így állítá, bár ez nála is ép úgy csak negélyezés mint a természettudósoknál: valamint ezek a nagy természet vizsgálása közben hymnusokra ragadtatják magokat a természet csudáiról, ép úgy Taine is vagy magasztalt vagy pedig elítélt, de mindig itélt. Később, mikor az *École des beaux arts* tanára lett, belátta, hogy ennek nyílt bevállása elől nem térhet ki s miként mestere tette volt, ő is bizonyos elvi támaszpontot keresett. Ő, ki addig oly megvetéssel illette az előzetesen fölvetett elvekből kiinduló régi æstetikát, bizonyos rangfokozatot állított fel most, melynek értelmében valamely mű értéke a benne rejlő jellemvonások «állandóságától s általánosságától» függ, a mint ezt hajdanában maga Boileau is tanította már. Függ továbbá a jellemvonások «jótékonyági fokától». Mert Taine, ki régebben azt hirdette, hogy a művészre nézve szép és rút, kártékony és jótékony nem létező dolgok, most másik végletbe csapva összezavarja a morál s a művészet köreit, Dickenst Shakspere, Richardsont Balzac fölé helyezi. Ez betetőzése æstetikájának a *művészet ideáljáról* tartott előadásokban, melyek kritikai pályájának végpontját képezik, minthogy azóta a történetírás terére tért át. «Nem csudálkozhatni tehát eléggé azon, hogy Taine nevére és műveire mernek hivatkozni azok, kik azt állítják, hogy a kritikának nem kell törődnie a művek szépségével, csak *jelentőségével* kell foglalkoznia.» (V. ö. *Critique scientifique*, Nouvelles Questions.)

Taine a kritikát Geoffroy Saint-Hilaire és Cuvier tanaira alapította volt. Brunetiére kedvencei, Darwin és Hæckel eszméi segítségével szándékozik helyébe egy újabb, helyesebb elméletet alapítani. Ezt fogjuk találni előadásainak negyedik kötetében, melyet a jövő év végére, illetve 1892 elejére ígér: a most decemberre ígért 2-ik kötet a műfajok evolúciójának törvényeit fogja fejtegetni, az azután megjelenendő 3-ik pedig egyes műfajok fejlődésének s tönkremenésének, illetve átalakulásának történetével fogja eme törvényeket illusztrálni. A ki e kötetek tartalma fölől bővebb felvilágosítást óhajt, megtalálhatja a most ismertetett kötet bevezető részében. Nem rendelkezem térrel részletesebb megbeszélésükre,

bár ettől, ha a discretio is erre nem kötelezne, nehezemre esnék tartózkodni, minthogy elég szerencsés voltam az említett előadásoknak rendes látogatója lehetni a múlt tanévben Párisban. Ez ismertetés írása közben mindig előttem állt a nagynevű, férfikora delét élő conférenciernak elegans barna alakja, a pince-nez üvegén keresztül koncentráltan hatoló éles tekintetével, ajka körül azzal a sarkastikus metsző vonással, disztíngváltan élénk gesticulációjával, átható hangjával s kissé dogmatikus modorával, fényes dialektikájával, melyre széleskörű ismeretei képesítik, s mely oly tekintélyessé, sőt rettegetté teszi tollát s melyben tán csak a szív s a képzelet hevének hiánya ha érezhető.

HARASZTI GYULA.

VÉGSZÓ *) AZ «ÁGIS»-KÉRDÉSHEZ.

Lázár Béla dr. e «Közlöny» múlt havi számában megkísérte védelmezni az Ágis-kérdésben elfoglalt álláspontját, igyekezvén az elhamarkodottság vádját, melylyel őt nem ok nélkül s minden személyes él mellőzésevel illetem, reám visszahárítani. Magát a kérdést — s csakis ezt — elég fontosnak tartom arra, hogy még egyszer s végleg leszámoljak Lázár nézetével.

A szóban forgó drámák vizsgálatából levont eredményként első sorban én abbéli meggyőződésemet fejeztem ki, hogy Bessenyei *ismerte* Gottsched Agis-át. Erre nézve bizonyosságul felemlítém, hogy Bessenyei darabjában van egy szereplő személy — Agiaris, — mely Gottschednél igen, de Plutarchusnál nem fordul elő; említettem továbbá Bessenyei darabjának egyes jeleneteit, melyek — bár csak körvonalaikban — emlékeztetnek Gottsched Agis-ának hasonló jeleneteire. E helyek felsorolásánál óvatosan jártam el, csupán «hasonlóságot», «nagyjából való megegyezést» emlegetve. Mást nem is tehettem, de az adatok összességükben így is eléggé meggyőznek arra nézve, hogy Bessenyei Gottsched feldolgozásában ismerkedett meg Ágis-a tárgyával. Az «igazándi» és «nem igazándi» Gottsched-hatás finom megkülönböztetésének mysteriumaiba nem merültem akkor sem s ma sem háborgatnak.

Külömben azt Lázár is majdnem bizonyosnak tartja, hogy Bessenyei *ismerte*, illetőleg látta Gottsched darabját s megengedi azt is, hogy egyes külsőségeket átvett Gottschedtől, de ragaszkodik abbéli nézetéhez, hogy Bessenyei visszanyúlt a forráshoz s Plutarchus alapján dolgozott.

*) Legyen is már vége.

Szerk.

Hogy mi szükség Plutarchusnak külön forrásúl felvételére, mikor constatálva van, hogy Bessenyei Gottsched Agis-át ismerte s a miben Plutarchus-sal egyezik, mind feltalálható Gottschednél is, nem tudom megérteni. E fölvtétel csak úgy volna indokolt, ha bár csak egyetlen, akármily kicsiny mozzanatra nézve kétségtelen megegyezést találhatnánk Bessenyei s Plutarchus Agis-a között szemben a Gottsched-féle darabbal. Ilyen pedig nincs egy sem ; mert azzal, melyet felemlít, Lázár bizonyára csak tréfálkozni akart. Hisz Agis történetének egyik fő motívuma a szegénység elnyomása a gazdagok által, s erről ne lenne szó Gottschednél? Ott van mindjárt az első felvonás első jelenete, hol Agis ezeket mondja :

«Ich will in Spartens Staat Lykurgens Zucht erneuen,
Der armen Bürger Noth und Ungemach zerstreuen,
Dem Reichen Einhalt thun, der alles unterdrückt,
Was arm und elend ist...»

Ime Bessenyei «községet kínzó nagy uzsorásai» !

Én cikkecskémben sorra vettem Plutarchus elbeszélésének mindazon mozzanatait, melyeket Gottsched elhagyott, s constatáltam, hogy ezekre nézve nincs külön megegyezés Plutarchus és Bessenyei között. Ezzel szemben Lázár magyarázni igyekszik, miért mellőzte Bessenyei e mozzanatokot? Nos, ez igen hálás, szép thema lehetne abban az esetben, ha tudnók már eleve, hogy e részleteket Bessenyei tényleg mellőzte; de kérdésünk eldöntésére nézve fejtegetése teljesen irrelevans. Itt számba csak az jöhet, hogy Gottscheddel szemben Bessenyei és Plutarchus tényleg nem mutatnak külön megegyezést. Ezt állapítottam meg én, nem diadalérzettel s nem azért, hogy ezt a következtetést vonjam le belőle : ime, tehát (!) Bessenyei Plutarchust nem olvasta, hanem tárgyilagos nyugalommal s azért, hogy eredményként kimondhassam : ime, *nem bizonyítható be*, hogy Bessenyei Plutarchust olvasta! — Nyilván való, hogy itt Lázár maga követ el logikai kocsintást az én kontómra.

A dolog tehát Lázár védekezése után is így áll : nem bizonyítható be, egyetlen nyom sem utal arra, hogy Bessenyei Plutarchus Agisát olvasta, de constatálható magából darabjából, hogy Gottschedét ismerte ; a végkövetkeztetést t. olvasómra bízom annak megítélésével együtt, igaz» van-e Lázárnak, ha megmarad régi felfogása mellett, hogy t. i. Bessenyei Plutarchus alapján dolgozott s hogy Gottschedtől darabja látása alapján csak egyes külsőségeket vett át.

A mi engem illet, vallom régi nézetemet, hogy Bessenyei Ágisa szabad átdolgozása a Gottschedtől vett anyagnak, s azt hiszem, az irodalomtörténet véglegesen e nézet mellett fog megállapodni.

BINDER JENŐ.

Dr. NÉMETHY G. ÚR KRITIKÁJÁNAK KIEGÉSZÍTÉSE.

Vergiliusomban olyan segédeszközt akartam nyújtani a tanulóknak, melynek segítségével rövid idő alatt alaposan és értelmesen készülhessenek el a feladott leczkéből. — A legnagyobb gonddal és lelkiismeretességgel dolgoztam művemem, hogy a kitűzött célnak megfeleljen. A kritika csak a fordítást mondja sikerültnek, a Függelékét pedig több szempontból szerfölött hiányosnak. Ha munkámat nem a magam pénzén adtam volna ki, mint a Köpesdy-Tóth-Szilasi triummagistratus, nem válaszolnék a szerfölött hianyos kritikára, de mivel személyem a szellemi tekinteten kívül anyagilag is van érdekelve, ez egy okkal több, hogy kimutassam, mire nem terjesztette ki a kritika figyelmét.

Vergiliushoz praeparatiót Tóth tanár úr készített, teljes szótárt Dávid István és dr. Fodor Gyula úr írtak, melyet Némethy úr e Közlöny októberi füzetének 614—615. lapjain ismertet és a kartársak szives figyelmébe ajánl. Némethy úr azt mondja Vergiliusom kritikájában, hogy ha akár a Dávid-féle irányhoz, a ki a «Tanulók könyvtárát» szerkeszti, akár a Köpesdy-féle irányhoz csatlakoznám, a mostaninál hasznavehetőbb segédkönyvet adnék. Megbocsátja nekem Némethy úr, ha *egyik irányhoz sem csatlakozom, mert a magam irányát ép oly jónak, sőt sok tekintetben még jobbnak találom.*

A *Dávid-féle irány* a Freund praeparatióit követi, annak jó oldalai nélkül, nem alkalmazkodván a hazai viszonyokhoz; és az egészről, ha jól emlékszem, Várkonyi Endre tanár úr a Phil. Közlönyben azt írta, hogy vásári munka: állításának megczafolására senki sem emelte föl szavát. A «Tanulók könyvtárába» dolgozott Némethy úr is: lefordította Xenophon és Cicero egyes műveit, de bátran lehet mondani, hogy ez az egész «Tanulók könyvtára»-nak egyedül sikerült része.

A *Köpesdy-féle irány* hibáira e közlöny novemberi füzetének 709—710. lapjain dr. Pruzsinszky úr mutatott rá alaposan. Szavai így hangzanak: (a tanulóknak) «végig kell böngésznie mind az öt szakaszt, sőt nem egy tanuló tán azt sem fogja tudni, hogy ezt vagy azt a nehézséget melyik csoportban kell keresnie, hogy a kivánt felvilágosítást nyerhesse. Ugy tetszik nekem, hogy az ilyen praeparatiók a könnyen kezelés és hasznavehetőség szempontjából csak nyerhetnének a tanuló kezében, ha az összes magyarázatok szintén sorról-sorra párhuzamosan haladnának a szöveggel». — Lejebb folytatja: «Az egyes szavakra nézve is volna ellenvető megjegyzésem. A főneveket és igéket ugyanis közelebbről kellene jelezni, amott mellékelni kellene a nemet, itt pedig az averbo-t. Részemről egyenesen bajnak tartom, ha a fiú pl. egymásmellett látja minden közelebbi meghatározás nélkül a «latus» és «malus»

szavakat és ezekről csak azt látja a præparatióban, hogy amaz «a hajó-
oldala», emez pedig «árbocot» jelent.» (Látus 3. széles; latus, őris, s.
oldal 2. málus 3. rossz, málus, i, *ln.* árbocz és málus, i, *nn.* almafa.
D. K.) Továbbá így folytatja Pruzsinszky úr a 710. lapon: «A köze-
lebbi meghatározás a szerzőnek csak egy tollvonásába kerül, a tanuló
pedig meg lesz kímélve a felületes tanulástól. Vagy hogyan lesz képes
ő szerint vagy conjugatió szerint megkülönböztetni az egymás mellett
álló igéket, mint: remugit, involvit, concutit stb. Némi veszélyt látok
továbbá abban, hogy az úgynevezett kifejezések minden magyarázat és
átmenet nélkül egyszerűen a legszabadabb fordítással vannak vissza-
adva: itt czélszerű volna mellékelni az illető latinos szólásmódnak
eredeti, ha nem is szó szerinti, de legalább megközelítően hű fordítását.»

Ebből láthatja a tisztelt olvasó és a kritikus úr is, hogy miért
nem vagyok hajlandó ehhez az irányhoz sem csatlakozni, és azt is látja,
hogy a mit Pruzsinszky úr a Köpesdy-féle præparatiókban kifogásol és
mint hiányt constatal, az én præparatiómban annak ellenkezője van,
vagyis minden bőven és világosan meg van magyarázva. Az ő præpa-
ratiójukra aztán ráillik, hogy szerfölött hiányos. Itt kötelességemnek
tartom kiemelni, hogy az említett hiányok dacára is, a Szilasi úr præ-
paratiója különös figyelmet érdemel. — A másik kettő, a Liviushoz és
Vergiliushoz írt præparatiók alig érik el a Bartal-Malmosi és a Pir-
chala-féle jegyzetek magaslatát. Mert nézzük a Liviushoz írt præpara-
tiót; már az első lapon ezt találjuk: differt, elodáz; servat, meghagy.
Biz ez szerfölött hiányos. *Odia* többes szám egyes szám helyett! ? Beh
sokat nyer ezzel a tanuló! Tán ezt kellene mondani: többes szám, mert
két félről van szó, a rómaiakról és a carthagóiakról. *Altaribus* többes
szám egyes helyett. Ez egyenesen tévútra vezeti a tanulót. Azt kellett
volna írni: ezt a szót a klasszikus írók mindig csak többes számban
használták. — Lássuk az úgynevezett kifejezéseket, a 9-dik lapon:
«*mirae artis in sollicitandis gentibus — fuerat*: csodálatos ügyesen tudta
felbujtogatni a népeket». Szerintem föl kellene használni az alkalmat és
a hol a latin és a magyar kifejezés fedik egymást, majdnem szóról-szóra
fordítani. Én így adnám vissza: csodálatosan ügyes volt a népek fel-
bujtásában.

Nézzük most a realiákat; a 18. lapon a többi közt ez áll: *custodiae*:
őrök a tábort körítő sánczokon; *stationes*: órállomások a tábor kijá-
ratainál. Hisz ez inkább a szóknak csak synonymicus magyarázata. Én
Némethy úr kritikájának hatása alatt fáradságot vettem magamnak és
ilyen szempontból vizsgálván át Vergiliusomat *háromszáz nyolczvan-
három* (383) szót találtam, mely ilykép van megmagyarázva. — Ugyan-
csak a 18. lapon ez áll: *Iagus*: a mai Tajo spanyolországi folyó (jó lett
volna a kiejtését is kitenni; Tajo, ejtsd: *Taho.*). A liviusi præparatióban

előforduló Tagus-féle realiához hasonló realiákat én is nyujtok és pedig sok helyen sokkal részletesebbet és világosabbat, összesen 46 helyhez. Igy az I. énekben a 16. verssorhoz: *colo* igénél, 49. *ara*, 68. *penates*, 79. *accumbo*, 86. *Africus*, 101. *scutum*, 195. *cadus*, 131, *Zephyrus* és *Eurus*, 177. *arma Cerealia*, 215. *Bacchus*, 267. *cognomen*, 282. *togatus*, 337. *cothurnus*, 394. *ales*, 449. *foris, cardo*, 460. *Pergamum*, 475. *puer*, 480. *peplum*, 505. *testudo*, 648. *palla*, 651. *Hymen*, 686. *Lyaeus*, 701. *Ceres*, 726. *atrium*, 744. *Hyades*. — A II. énekben: 55. *Argolicus*, 115. *adytum*, 122. *rates*, 133. *vitta*, 146. *manica*, 175. *parma*, 226. *Tritonis*, 311. *Vulcanus*, 313. *tuba*, 430. *infula*, 441. *testudo*, 469. *vestibulum*, 482. *fenestra*, 577. *Mycenae*, 601. *Tyndaris*, 646. *iactura sepulcri*, 693. *intonuit laevum*, 800. *deducere*.

Tehát, jóllehet én 46 helyen a realiát, 196 helyen a kifejezéseket és 383 helyen a szókat synonymice megmagyaráztam, mégis Némethy úr csodálatos módon azt állítja, hogy szógyűjteményem nem biztosítja a tanuló értelmes előkészülését; — ellenben a Köpesdy-féle praeparatiók, melyeknek nagy hibáira és hiányaira Pruzsinszky úr helyes gyakorlati érzékével alaposan rámutatott, dr. Némethy úr szerint elősegítik a tanuló tudatos előkészülését!! — Minthogy én a tisztelt kartárs uraknak 80 példányt küldtem széjjel, hogy alkalmuk legyen személyesen győződni meg munkám minőségéről, most soraim olvasásakor elővehetik, hogy szavaimnak a tényekkel való egyezéséről meggyőződhetnek.

Hogy Némethy úr, talán másnemű nagy elfoglaltsága miatt, művemmel csak felületesen foglalkozott, kitünik abból, hogy kritikájában 13 szempontot hagyott figyelmen kívül. Nem beszélt:

1. A munka *tiszta, szemet kimélő és hibátlan nyomdásárol*;
2. az *olcsóságról* (11 ív csak 90 kr.), mert én nem az anyagi hasznot néztem első sorban, hanem a deákok érdekét;
3. az *időmegtakarításról*, melyet a tanuló művem használatával elér, a mennyiben minden szükséges dolog együtt van;
4. a *hosszúság és rövidség pontos megjelöléséről*, a mi a helyes olvasást elősegíti és biztosítja;
5. hogy a *főneveknél ki van téve a genus*, a mi a declinálást könnyíti;
6. hogy az *igéknél ki van téve a perfectum és supinum*, a mi a conjugálást könnyíti;
7. a *fő- és mellékeveknél és az igéknél ki van téve zárójelben az etymon*, a mi a szótanulást könnyíti, támogatván a memoriát;
8. a *vonzatról* igéknél, mellékeveknél (gen., dat., acc., abl.);
9. arról, hogy *ki van téve, hogy valamely szó csak költőknél fordul elő, vagy bizonyos értelmi színezéssel vagy átvitt értelemben csak a költők használják*;

10. hogy a szóknál adom az *eredeti, áthidaló* és leghátul az *auctor által használt jelentést* ;

11. hogy 46 helyen az okvetlenül szükséges *realiákat* adom (mely pont azonban kibővítendő) ;

12. hogy 196-nál több *kifejezést* megmagyarázok ;

13. hogy *háromszáz nyolczvanhárom* (383) szót *synonymice megmagyaráztam*, a mi múlhatlanul szükséges az író gondolatainak alapos és helyes megértésére.

Ha dr. Némethy úr mindezt figyelembe vette volna, nemcsak a fordításra, hanem a «Függelék»-re is kedvező bírálatot mondott volna. Hogy irányom egészen helyes, bizonyítja ezt egyrészt dr. Pruzsinszky úrnak a Köpesdy-féle præparatiókra mondott ítélete, másrészt a Fleck-eisen által szerkesztett Neue Jahrbücher 10. füzetének 531. lapján olvasható sorok, a többi közt: «... dass nur durch lectüre sprachgefühl erzeugt und genährt werden kann, nicht durch noch so eifriges betreiben der grammatik, sowie dass vielfach im lateinischen und griechischen gar zu wenig gelesen wird» . . . «reichliches und flottes lesen, während dessen der lehrer nur da, wo es wirklich der mühe lohnt, auf eigenthümliche formen, sätze und gedankenverbindungen usw. aufmerksam mache».

Most pedig, miként művem előszavában, újból ajánlom munkámat a tisztelt kartársak figyelmébe és jóindulatába, hogy esetleg a II. kiadásnál a realiákról bővebben gondoskodván, a tanulók kezébe helyes irányú és kifogástalan segédkönyvet adhassak.

Zombor.

DANILOVICUS KÁLMÁN.

HAZAI IRODALOM.

Poetika és poetikai olvasókönyv. Szerkesztette *Riedl Frigyes*. Budapest, 1889. Lampel Róbert. 218 l. Ara 1 frt 40 kr.

Sietek mindjárt megmondani, hogy e könyvet a Gregussé mellett legjobb költészettanunknak találom. A többivel való összehasonlítást egyszerűen mellőzve, e kettő közt abban látom a különbséget, hogy Greguss művének irodalmi értéke, Riedl könyvének pedig iskolai használhatósága nagyobb, a mint hogy Greguss írta költészettanát, Riedl pedig szerkesztette a magáét. Gregussnál az elmélet nagyrészen eredeti tanulmányok gyümölcse, s azért könyve az alapvető művek közé tartozik ; Riedl eklektikus, a ki csak a feldolgozásban eredeti, de iskolai szempontból tán még jobb, hogy könyve nem alkotja egy egyéni rendszer

kiegészítő részét. Greguss művének tárgyalása sokkal elvontabb és szak-
szerűbb, úgyszólván deduktív, mely a történelmi felfogást majdnem
kizárja; azért a műfajok történelmi kifejlődése nem is részesül nála
kellő figyelemben, mit pedig a tantervi utasítások méltán megkívánnak.
Riedl könyve mind e pontokban ellentéte a Gregussénak, a többi poeti-
kákat pedig irodalmi értékre nézve is felülmúlja.

Riedl újító eleme, ki már Rhetorikájában is szakított a hagyomá-
nyos tárgyalással, felforgatta a régi chablonokat, induktív módszert
alkalmazott és az elméletet a lehetőségig redukálta. Poetikája is újítás-
sal van tele, bár nem az elméleti anyagra, hanem a formára nézve.

Legszembetűnőbb újítása az, hogy a rendszeres poétika előadását
induktív alapra helyezi s az elemzett példákól vonja el a kis terjede-
lemre szorított elméletet. Kérdés ugyan, nem lenne-e czélszerűbb már a
VII. (illetőleg a VI.) osztályban inkább rendszeres mint módszeres köl-
tészetant használni s az összefüggő előadás gyakorlását nem hagyni
egészen a legfelső osztályra; azonban e könyvben a módszeres feldolgo-
zás oly diszkrét, hogy megkedvelteti magát és nem válik émelygőssé,
mint annyi módszeres könyvben.

S én az inductio alkalmazásánál fontosabbnak tartom azt a má-
sik újítást, hogy e poétika sokkal realisabb az eddigieknél, nem az elmé-
leten lovagol, hanem praktikus szempontokra ügyel, az általánosítást
könnyedén elvégzi s ismét konkrét tárgyakra tér; elevenebb hangjával,
frissebb színezetével, bizalomkeltő alkalmazkodásával pedig közvetlenül
a tanulók szelleméhez és szívéhez férkőzik. Mindenesetre meglátszik a
művön, hogy «az iskolában készült, azon szellemi kölcsönhatás alatt,
mely érdeklődő tanár és figyelmes tanulók közt fennáll».

Riedl a megmagyarázásban valódi művész. Szemes találékonyság-
gal tudja fölfedezni azon pontokat, honnan az elmélet a legkönnyebben
közelíthető meg; kiinduló pontjai természetesek, példái szemléletesek
és meggyőzők. Az ízléses és ügyes magyarázatnak számos példáját
lehetne idézni, talán minden lapról. Vonzóan van megírva a fenségesről
szóló szakasz s idevágó példái (Szózat, Fohászkodás, Tátra, Imre király,
Toldi) szerencsésen vannak a magyar tanuló ismeretköréhez választva.
Több újszerű s érdekes vonással van kiszínezve a monda tárgyalása,
úgyszintén a verstani bevezetés; egyszerűen és szépen írja le a népköl-
tést; sikerültek az eposzról és a népeposzról, valamint a leíró költé-
szetről szóló részletek, bár az utóbbinál a Lessing törvényének fontos-
ságát jobban ki lehetett volna emelni; világos végül a jellemzés meg
az eszményítés magyarázata.

Az elmélet anyagát is máskép osztja be, mint az iskolai költé-
szettanok általán; sok alkalmatlan terhet kidob és sok újabb vívmányt
fölvész. Egyáltalán Riedl modern író, ki halad a korral s a szakkutatás

újabb eredményeit fölhasználja. A külföldi szakírók közül Taine-t és Schopenhauert vallja mestereinek, s bár a poétikai vizsgáldóság amaz újabb mozgalmaitól, mely Fechnerrel párhuzamban Scherer és Viehoff költészettanaiban kísérletez, távol tartja magát, de a magyar poétikai irodalomnak legújabb jelenségeit is értékesítette. Czélszerű újítás (Greguss után), hogy a bevezetésben röviden bemutatja a művészeteket. Nézetem szerint nem is volna szabad a középiskolából művészettani alapismeretek nélkül szárnyra bocsátani ifjainkat, hiszen az általános műveltségnek kevés fontosabb kelléke van ennél, és mostani tantervünk mellett csak a poétikával kapcsolatban lehet ez ismeretek nyújtására alkalmat találni. A művészetek körében okoskodva, eszméltetve kalaúzol Riedl is, mint Greguss, de a sok osztályozás helyett termékenyebb munka lett volna az egyes művészeteket behatóbban leírni. A mű végén a festészet és szobrászat külön és érdekes tárgyalásban részesül ugyan, de a függelék a többi művészetek rövid ismertetésének már nem adott helyet. Érdem az is, hogy a világirodalom sok kiváló termékének tartalmi kivonatát adja. Szépen ismerteti az ind drámát, a görögök drámai költészetét, elmondja Sophokles és Aristophanes néhány főbb darabjának meséjét, a görög dráma fősajátságait összefoglalja s egy esinos szakaszt az újkori dráma történetének, egy másikat a magyar szinköltészet fejlődésének szentel.

Ezek a könyv főbb újításai. De nekem úgy tetszik, mintha az újítással járó felfogatásnak meg az újító sietségének nyomai meglátszanának e munkán s mintha a gondolatok rendszereződése nem ment volna végbe teljesen. Az anyag kétségkívül igen jó, megérdemli a tökéletesítést, a könyv pedig a javított új kiadást. A szerző javító munkáját kívánom elősegíteni következő észrevételeimmal, megjegyezvén, hogy *Beöthy Zsolt* jeles bírálatát, mely az *Egyetemes Közoktatásügyi Szemle* 1890. febr. 15-iki számában jelent meg, minden pontjában magamévá teszem s ugyanazért az ott felsorolt kifogások ismétlésétől lehetőleg tartózkodom.

Nagy hiánynak tartom azt, hogy e könyvben a költészet lélektani alapjai teljesen mellőzve vannak, pedig kivált a képzelet és érzelem szerepe és viszonya a költői alkotásban és a költői művek hatásában — olyan pontok, melyek elől az iskolai poétikának sem kellene már kitérni. Hiszen a stilisztika már az V. osztályban előlegez valamit a logikából, a mennyiben a «fogalom», «ítélet», «következtetés», «inductio» és «deductio» fogalmait magyarázza; miért ne előlegezhetne a költészet is a psychológiából némi elemi ismereteket a VII. (VI.) osztályban? Mert a lelki functiók működésének ismerete nélkül a poétika csupán a műfajok tana lesz s nem értjük az érzés, az ihlet, a képzelet fontosságát és törvényeit a műalkotásban. Egyébként Riedl csak követte Gregusst, ki a lélektani alapvetést maga is mellőzi költészettanában.

Másik főhiány az, hogy bár inductiv módszert használ, az inductionnak oly fontos műveletét, minő az elemzés, nem kezeli elég gondosan. Elvileg nagyon helyes eljárás az, hogy a műfajok elméletét előrebocsátott és elemzett példákból állítsa össze; de csak akkor volna igazán elmemozdító, ha a költeménpéldák jellemvonásait minden egyes darabnál kiemelné s ez analysisekből alkotná (vagy inkább alkotná) meg az általánosításokat. Azonban tényleg igen kevés esetben jár így el. A legelső műfaj például, melyet vizsgál, a dal. Először bemutatja a dalköltés jelesebb képviselőit mintegy 17 darabban (bár ezek közül némelyik, pl. a *Babiloni vizeknél*, *Búcsi*, alig mondható dálnak); minden költemény után következik a hozzá való *Elemzés*. A forma igen czélszerű, de éppen ez *elemzések* azok, melyek nem felelnek meg a czélnek: legtöbb esetben bizonyos külső körülmények fölemlítésére szorítkoznak, elmondják például a költő életét, a költemény keletkezésének alkalmát, tesznek a szerkezetre vagy a versformára egy-egy megjegyzést, de a költemény lelkét sehol sem vizsgálják. A *«Hazámhoz»* cz. költemény után ez az egész *«Elemzés: Szász Károly e költeményt 1857-ben írta, midőn Erdélyből Kún-Szent-Miklósról költözött. «A J...hoz»* cz. költemény fejtegetése meg ez: *«Arany e mélyen átérzett költeményt 1859-ben leányának, Juliskának írta, midőn egy ízben tapasztalta, hogy az hosszabb ideig feltűnően szomorú volt. Minő becses adat volna ez, hogy belőle a költemény motívumát s érzelmi szövedékét megvilágítsa! Néha többet is mond erről, pl. a Kisfaludyaknál; de a költemények analysiséből csak annyit nyújt, hogy egyiknél megjegyzi: «Alaphangjára egészen elüt eddigi költeményeinktől. Gúnyos dal»; másiknál, hogy: «A költemény formája a szonett, az I. és II. versszak szembeáll a III-kal és IV-kel», a harmadiknál ennyi van az elemzésből: «Külsőalak: két-ütemű sorok (4. 4)», míg az Eötvös *Végrendeletének* a szerkezetét ezzel írja le: *«Az első versszak bevezetést képez. Az «elemzés» szép alkalmát nem ilyen mindenkitől tudott és maguktól érthető dolgok észrevételére, hanem a költemények szépségeinek érzetelésére lehetett volna kizsákmányolni, kimutatni bennök a költői eszme fogalmazását, a motívumok szerepét, az ihlet természetét, az érzés igazságát, a hangulat játékát s különösen kiemelni az illető költemény saját szépségeit. Valóban, a ki tudja, minő nehéz éppen a lyrai költemények analysise tartalmuk illó alkatrészei miatt, csak sajnálhatja, hogy éppen e legkényesebb pontnál hagyja a könyv cserben a tanulót is, a tanárt is. E könyvnek minden érdemét felülmúlná az, ha e feladat elől ki nem térne, s lyrai darabok szép és magvas elemzésére nyújtana mintákat. Képeznünk kellene tanítványaink ízlését; szoktatnunk őket arra, hogy valamely költeménnyel szemben lehetőleg eltalálják a leghelyesebb álláspontot, szépségeit felfogják s róla véleményt tudjanak formálni. Erre lenne jó iskola**

az „elemzés”. A Riedl eljárása nem ez, s azért a dal jegyeinek végül való összefoglalása nem az elemzések önkénytelen eredményének tűnik fel. Az ódai költemények tagolása kissé behatóbb, de nem igen megy túl a gondolatmenet vázolásán, a szerkezet némely sajátosságainak feltüntetésén s egypár felvilágosító tárgyi megjegyzésen. Valódi módszeres elemzés egy sincs, csak könnyed észrevételek. A költői elbeszélésekhez csatolt æsthetikai jegyzetek odavágóbbak és találók, de viszont a balladák közül sok nincs érdemlegesen fejtegetve, V. Lászlónak pedig csak a szerkezetéről talál megjegyezni valót. Szerzőnk az elmélet némely részeiben egy-egy kiválóbb széptani író is megszólaltat, így a Szózatnál Gyulait, a ballada és románcz párhuzamánál Beöthy-t. Bár többször is merített volna ilyen forrásokból! Vagy a hol nem talált, avagy keresni sem akart ilyes kész fejtegetéseket, írhatott volna maga is, van neki ahhoz való tolla.

Egy meglepő és szerencsés leleménye az, hogy a lyrai költészet ismertetésének befejezése után egy külön szakaszt illesztett könyvébe ezen czímmel: *Petőfi Sándor élete költeményeiben*. Ez annál hálásabb gondolat, minél szorosabb az összefüggés Petőfi költészete és életviszonyai közt. Azonban az ide kiválasztott, különben jellemző darabokat csak életrajzi szempontból magyarázza, költői szépségükre nem mutat rá s Petőfi lyrai költészetének jellemvonásairól és irodalomtörténeti fontosságáról ismét nem tájékoz.

Beöthy bírálata különösen izlését emeli ki Riedlnek. Igazán erősebb benne a művész, mint a tudós, könyvében több az izlés, mint a logika, s bizonyos művészi hajlamoknak enged mint könyvről is. Fejtegetéseinek mindig megvan a formájuk, de nem mindig szabatosak. Szereti az ujságot, keresi az érdekesebbet és nem okvetetlenül a fontosabbal, hanem a tetszetősebbel foglalkozik szívesen. Innen vannak művében bizonyos aránytalanságok, hogy pl. némely műfajokat (novella, rajz, genre, népszimfá, rhapsodia) egyenesen mellőz, másokat bőven tárgyal. A hol elemében van, szépen és részletesen beszél, másutt sovány megjegyzéseket vet oda. Tetszik neki az a gondolat, hogy könyve az ind drámát is felölelje, s e ritkasággal sokkal huzamosabban elfoglalkozik, mint az egész újkori drámával, minden Shakespearet, Molièret és Schillert beleértve; az ind dráma ismertetése még a magyar drámáénál is jóval terjedelmesebb. Már a regény tárgyalása igen hiányos, két lapra van szorítva. — Az Odysseiát kilenczszer akkora terjedelemben mutatja be, mint az Iliászt, pedig az Iliász mintaszerűbb epopœia. — Sikerkelt az Iliász és Odysseia eszméltető párhuzama, de az eposzi, regényi és drámai jellem összehasonlítására nem ér rá. — A művészi izgatott temperamentum lehet oka annak is, hogy meghatározásai sokszor nem szabatosak, kifejezései sem mindig pontosak. Részemről nem

tudok lelkesülni az ilyen coordinatiókért: «A dal inkább egyszerű, szelid érzelmeket ad elő, az óda a lelkesedés tolmácsa, az elegia panaszos hangu». A dal is lehet panaszos. — Sem a hangulatosság formulázását nem fogadhatom el: «Valamely műtermékben akkor van hangulat, ha az egyes részek ugyanazt a hatást teszik, mint az egész.» Vannak merőben hangulattalan képek, melyeknek egyes részei ugyanazt az unalmas hatást teszik a szemlélőre, mint az egész; viszont igen hangulatos képekben erős contrastok vannak. — S vajjon a népdalnak épen ez a három lényeges sajátsága van-e: egyszerűség, őszinteség, közérthetőség? Tévedés az, hogy a vígjátékban a hős győzedelmeskedik, az ellenpárt pedig bukik; gondoljunk csak Tartuffe-re. Hibás értelmezés ez: «Alakilag kötetlennek mondtuk a prózaíró előadását, mert verstani szabályok a prózaírókat nem kötik mint a költőt.» A «kötött beszéd» és «kötetlen beszéd» elnevezésekben nem arról van szó, hogy a verstani szabályok a költőt kötik (vagy kötelezik)-e, hanem, hogy az előadást kötik-e meg? Hibás fogalmazás: «A költemények versemértéke a kellem szépségéből való.» — Kétértelműség és germanismus van ebben: A «művészeteknek közös főajátságuk, hogy mindannyian valami szépet állítanak elénk». Ez könnyen úgy érthető, hogy szépet ábrázolnak, s ennyiben nem igaz, mert a művészetek rútat is ábrázolnak; a szerző bizonynyal úgy gondolta, hogy szépet fejeznek ki, s ez igaz, mert a mit a mű ábrázol, lehet ugyan rút, s a mű maga mégis lehet szép, — de miért nem mondta akkor így? — Nem szabatos beszéd, hogy a verstanban a költemények alaki sajátságait vizsgáljuk, a tulajdonképeni költeménytanban pedig tartalmi sajátságait; hiszen a vers az alaki elemek közé tartozik ugyan, de szorosán véve nem alakja a költemény tartalmának, csak a belső forma (kompozíció s műforma) lehet a költemény igazi alakja. — Továbbá Riedl szerint tartalmuk szerint osztályozzuk műfajokba a költeményeket; de hiszen akkor minden szerelmi tárgyú költemény, dal, dráma, regény, egy kategóriába esnék!

Tömegesebb megjegyzéseim vannak a művészetekről szóló bevezetésre. Mindjárt azt hiszem, hogy az 1. szakaszt czélszerűbb lett volna a 2. és társai után tenni; mert a költészet legeslegelső sorban művészet és csak miután a művészet ágai közt be van mutatva, azután lenne helyén a másodlagos szempont szerint mint nyelvbéli előadást tekinteni s viszonyát az előző tanulmányokhoz, főleg a retorikához és stilsztikához, megvilágítani. Ennél azonban lényegesebb s az elméletbe vágó kifogásaim is vannak. Nagyon rábizza magát Taine és Greguss rendszerére, s ennek egyik következménye az is, hogy csak öt művészetet ismer, a mimikát mellőzi. Csupán egy jegyzetben érinti s el is üti azzal, hogy némelyek hatodik művészet gyanánt a színészetet sorolják fel, de a színész műve nem maradhat fen az utókor számára, mert személyéhez van

ffüzve, vele elenyésszik; ezért nevezik a színészetet (valamint az éneket is) másodrangú művészetnek. Előre boosátván, hogy a színészet és mimika nem egészen azonos dolgok, a mimikát nem lehet a fő művészetágak közül kirekeszteni s második sorba, mintegy a reprodukтив művészetek közé degradálni, a mért a mimikai alakítás eddigelé kevésbé hagyományozható mint a zenemű vagy a költemény. Hiszen ezek is csak addig vannak életben, a meddig előadják őket s minden újabb élvezéskor feltámasztásukra, reprodukálásukra van szükség; szerencsénk az, hogy ők leírhatók s később is bármikor előadhatók, a mimika pedig ilyen állandósító (és sokszorosító) segédeszközzel még alig rendelkezik (choreographia) és csak az eleven hagyományozásra van utalva. E körülmény, fejlődésének nagy kárára van ugyan, de művészeti voltát nem alterálja.

Szerzőnk sokat foglalkozik a művészetek osztályozásával; csinál erre háromféle lajstromot. Az első táblázatban «főszempont a művészet anyaga». Igen, de akkor minek ismétli két művészetnél is ugyanazt az anyagot, mondván; «építészet (kő), szobrászat (kő vagy éroz)»; kő-épület és kőszobor közt hogy tudunk ez osztályozás szerint különbséget tenni? Ha az osztályozást az anyag különféleiségei szerint végezzük, építésnek és szobrászatnak egy rovatba kell esniök. A művészetek másik felosztását «anyaguk közege (tér és idő) szerint» eszközli, s azt tanítja, hogy a térbeli művészetek láthatók, az időbeliek hallhatók. Mit csinálna a mimikával, mely a térben jelentkezik, de az időben fejlődik s ez időbeli fejlesztést mégis látjuk és nem halljuk? Átveszi Gregussól (és Tainetől) a tárgyias és tárgyatlan (csak azt nem mondja, hogy: utánzó és nem utánzó) művészetekre való felosztást is. Pedig e felosztás tartahatatlan. Való ugyan, hogy az ú. n. «tárgyatlan» v. «alaki» művészetek alkotásairól nem mondjuk, hogy pl. ez a dóm vagy ez a szonáta ezt vagy azt a dolgot tárgyazza, de viszont azt sem ismerhetjük el, hogy tartalmukat a puszta merő alaki összhang alkotja, ellenkezőleg van igen jelentékeny eszmei tartalmuk, mely a kellem vagy a fenség jellemét tudja magára öltetni. — Elvégre a három felosztási szempont közül nem emeli ki, melyik a legfőbb, pedig egyenrangú felosztási alap nem lehet három is. Úgy tesz, mint Greguss, a ki végül kombinálja az ő kétféle osztályozását s azt mondja, van képző és alaki (építészet), képző és tárgyias (festészet, szobrászat), szóló és alaki (zene), szóló és tárgyias (költészet) művészet. E kombinációban ismét két művészet szorul egy rubrikába (festészet és szobrászat), melyeknek elméleti elkülönítése pedig a Lessing-utáni æsthetikának nem utolsó vívmánya.

Öszinte köszönetet mondok a szerzőnek, hogy verstani nézeteimet szintén szives figyelmére méltatta s többek közt elfogadta az ütemegyenlőség-törvényét, magáévá tette azt a szabályt, hogy legszebb a vers, ha a

kevéstagú ütembe hosszú szótagok, a három-négy tagúakba pedig rövid szótagok kerülnek s velem tart abban is, hogy a magyar ritmikai szerkezetnek általán első fele a tagoltabb, továbbá, hogy a ritmushi hangsúly az «időmértékes» verselésben is szerepel, viszont az időmérték a magyar versformákban is. Épen azért sajnálom, hogy egyéb tétélekre nézve is nem találkozhattunk, hogy például nem használja fel az ütemfeleződés elvét, mely pedig az ütemértékekre nézve fontos tétélek kulcsát képezi; hogy az ütemegyenlőség elismerése mellett mégis elhagyja az ütem meghatározásából az időmérték egységének oly lényeges elvét. «Az ütem — úgymond — a versnek oly alkotó része, melyben egy hangsúlyos szótag után egy, két, vagy három hangsúlytalan sorakozik.» Egyszerű szótagcsoport-elmélet ez így. Miért és mikor egy, mikor kettő, mikor három? mindegyre az ütemaprózódástan adna felvilágosítást. Ellenmond magának akkor is, mikor az idegen versformák «láb»-ait *időmértékes ütemeknek* nevezi; vajjon lehetséges-e nem időmértékes ütem is? «Időmértékes ütem» oly pleonasmus, mint «fagyos jég». Különösen zavarólag hat rám, hogy az irodalmunkban divó versfajokat nem ritmikai karakterük és nemzeti sajátágaik szerint osztja fel, tehát három csoportba: nemzeti, görög és német formákra, hanem a verselő módszer, a prozódia alapján két csoportba: nemzeti és időmértékes versekre. Pedig azt a hármas felosztást nemcsak én vallom, hanem sokan vallják, például Gyulai Pál is, a kit épen nem vádolhatni azzal, hogy az én nézetemben el van fogúlva. Nemzeti vers — időmértékes vers: ez semmi elmentét. Emleget ugyan idegen verseket (24. l.), de azt állítja, hogy ezeket a latin költészetből vettük. Sehol sem tanítja, hogy a nyugati nemzetektől is vettünk át modern versformákat, melyek szintén «időmértékesek». Még a hol a «rímelő mértékes versek»-ről (értad: nyugati versformákról) beszél is, azt mondja róluk, hogy eredetileg a görög népköltés formái voltak, majd a görög műköltés alkalmazta őket, mi meg átvettük és rímesen használjuk. Ez a tanítás sem ritmikai, sem irodalomtörténeti szempontból nem igaz. Az ú. n. «rímes-mértékes» versformák, ú. m. a rímes trochæus, jambus stb., pl. a *Szózat*, a *Hymnus*, a *Hazámhoz*, *Széchény* emlékezete formájának eredetijét nem a görög, hanem a német költészetben találjuk fel, német zenén alapulnak; a mult században nem is klasszicizistáink honosították meg őket, hanem azon íróink, kik vagy egészben vagy nagy részben nyugati hatás alatt állottak: Ráday Gedeon, Földi, Verseghy, Kazinczy, Szemere Pál stb. S e nyugateurópai versrendszer nemcsak független a klasszikaitól, hanem irodalmunkban még fontosabb is nála, s ugyanazért nem lehet egyetlen féllapnyi paragrafusban végezni velök. A klasszikai versforma jó stílgyakorlatnak a 1830 körül már kiment divatból: a nyugati versformák folyton részt vesznek költészetünk életműködésében, s Petőfi költészetének $\frac{3}{4}$ -ed része jambus

és trachæus, Reviczkynek pedig egész *Magány*-ában nincs egy magyar forma sem. Ilyen roppant terjedelmű s életben levő versrendszert nem volna szabad összevonni az antik formákkal, és oly igen alárendelt helyzetbe útalni.

Egyéb észrevételeim a verstani részre: Helyes, hogy a verstant a ritmusra alapítja, de midőn a ritmus lényegét a rendes ismétlődésben látja, igen tág fogalomhoz jut s tényleg a *Mátyás anyjának* elemzéséből annyiféle ismétlődést von el (gondolatok, szókezdő mássalhangzók, szóvégi magánhangzók, szóvégi magán- és mássalhangzók, hangsúlyos szótagcsoportok ismétlődése), hogy ezek szerint az alliteráció, assonancia s a rím is csak a ritmus egy-egy faja volna. — Az ütem sajátosságait hat pontban sorolja fel. Nem lehetne-e az észleletek e merő koordinálása helyett szervesebb formába foglalni az eredményeket? — A 20. és 21. l. Petőfinek 2, Aranynek 1 trochaikus versét, és Petőfinek 1 jambikus versét a magyar vers példái közt idézi. — *Rég veri már a magyart a teremtő* nem tiz-, hanem tizenegytagú sor. — A mórát csak az *időmértékes* verseknél tanítja, pedig ha az ütemfeleződés elvét figyelembe venné, a magyar versekben is rájöhetne a mórákra. Mert a móra nem prozódiai, hanem ritmikailag fogalom, értékét nem szótagban, hanem hangjegyben fejezzük ki ($\frac{1}{2}$ taktus) s előfordul mindenféle verselésben. Az sem való ennél fogva, hogy mórának azt az időtartamot nevezzük, melybe egy rövid szótag kiejtése kerül; attól függ, $\frac{1}{2}$ értékű ritmushielyen áll-e az a szótag? A syllaba brevis brevior bizony rövidebb egy móránál. — Az sem mindenkor igaz, hogy a hosszú szótag két időegységgel, két mórával egyenlő. A cyclieus dactylus hosszú szótagja rövidebb mint a többieké. — A cycl. dact. mellőzése a logœdi sorok tárgyalásánál bosszulja meg magát, mert kénytelen ilyen meghatározásokat adni: *«A kisebb alcæusi sor két daktylus és két trochæusból alakul»,* a mi pedig ama tétele alapján, hogy a daktylus 4 móra, a trochæus 3 móra, oda megyen ki, hogy a görög sorok különböző taktusnemekből vannak összeszerkesztve. — A görög kompozíciók közös sajátosságául csak azt említi fel, hogy nem alkalmazzák a rímet. — Nem ismerem el, hogy Sylvester János az *Új testamentum* fordítását igen kezdetleges distichonokkal nyitja meg; sőt ellenkezőleg, a Sylvester versei meglepően sikerültek, úgy hogy Barótiéig nem multák őket felül. Mások voltak azok (Libécz, Heltai, Foktövi stb.), a kik a distichont nagyon kezdetlegesen írták. Persze ha Sylvestert hibásan idézzük: *«Az kit igért ime . . .»* (e h. *ímé*), akkor döcög a verselés (28. l.)

Szöveghibák többször is akadnak az idézett versekben. Ilyenek *«A magyarokhoz»* cz. ódában: Nem látod a *bosszús* egeknek (e h. *bosszús*, ezt kívánja a versforma is), S a világot ostromló töröknek; Kölcséynél 94. l. Szél kele most mint sír szele *kel* (e h. *kél*), vésd jól *kebledbe* (e. h.

kebeledbe), Aranynál 93. l. Kivánsz nagy reményt e h. nyereményt; Széchenyi emlékezetében állandóan Széchenyit ír. Különben e költemény inkább vegyes faj s nem kellett volna az ódák élére tenni; ódai lendületet inkább a végén kap.

Alig szükséges hangoztatnom, hogy mind e hiányok keveset nyomnak a könyv jelességei mellett. Könnyen kiigaz thatja őket az első kiadást használó tanár addig is, míg a szerzőnek alkalmá lesz a tökéletesített kiadást közrebocsátani. Hogy erre mielőbb rákerüljön a sor, őszintén kívánom.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

M. Annæus Lucanus élete és művei. Doktori értekezés. Írta Richter László főgymn. tanár. Nyitra 1890.

Doktori értekezéstől, melynek czélja egy tudományos egyetemi *gradus* elnyerése, joggal elvárhatjuk, hogy valamely kérdést önállóan tárgyaljon, s ha elfogadható új eredményre nem is jut, legalább a szakirodalom teljes ismeretéről tanúskodjék. Sajnos, az előttünk fekvő munka e követelményeknek nem felel meg.

Már kezdetben bizalmatlanul forgattam kezemben e munkát, mely 35 lapon akar elbánni oly nagy terjedelmű themával, mint Lucanus életrajza és összes műveinek ismertetése. Balsejtelmeim valósultak is: csakhamar meggyőződtem arról, hogy ez értekezés minden önállóság nélkül való, és mivel abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a Lucanusra vonatkozó főbb munkák jórészt rendelkezésemre állanak, rájöttem arra is, hogy a szerző még a szakirodalmat sem ismeri kellőleg.

Az első fejezet az *életrajzi kútjokról* szól. Ebben a szerző megelégedett azzal, hogy Weber «Vitæ Lucani collectæ» (Ind. lect. in Acad. Marburgensi 1856/7) cz. munkáját kivonatolta a nélkül, hogy a forrásokat magukat tanulmányozta volna. A Suetonius-féle *vita* tárgyalásánál teljesen ignorálta Reifferscheidet, kinek «Suetonii præter Cæsarum libros reliquiæ» című ismeretes kiadásában az 50—52. lapon megtalálta volna ez életrajz bő kritikai jegyzetekkel kísért szövegét és a 392—394. lapon a «Quæstiones Suetonianæ» cz. fejezetben az ide vágó forráskritikai tudnivalókat. Richter úr e helyett megelégedett az idézeteknek Weberből való egyszerű kiírásával s e miatt nem kerülhetett ki több szánalmas botlás. Mindjárt a 3. lapon így szól: «Hieronymus említi, hogy Suetonius művének *De poetis* című részében Terentius, Flaccus, Persius, Juvenalis stb. mellett Lucanus életét is adta.» Ez egyszerűen nem igaz, mert Hieronymus csak annyit mond az Eusebius-féle *Chronica* fordításában (tom. VIII. p. 7. Vall.), hogy az eredetét Suetoniusból és más nevezetesebb historikusokból vett adatok-

kal egészítette ki. Még furcsább, hogy Richter úr e szavaihoz jegyzetben idézi: «Isidorus Orig. VIII. 7. l.» Látszik, hogy sohasem látta az idézett író; hiszen Isidorus e helyt nem közöl egyebet, mint Suetoniusnak a költészet eredetéről szóló helyét. Az pedig már határozottan nevetséges, a mit a 4. lapon mond: «Vacca, Lucanus e legrégibb commentatora, nem sokkal Lucanus után, valószínűleg a hatodik században Kr. u. élt.»

A második fejezet, *Lucanus élete*, hasonló botlásoktól ment ugyan, de nem is egyéb, mint *Weber* már idézett «Vitæ Lucani collectæ» cz. munkájának és *Genthe* «De Lucani vita et scriptis» (Berlin, 1858) cz. doktori értekezésének jelentékenyen megrövidített kivonata az összes forráscitatumok egyszeri kiírásával. Hogy különben itt is mennyire kevésbé volt ismerős a legfontosabb segédeszközökkel, mutatja, hogy Roth «Suetonii quæ supersunt omnia» cz. kiadását «Deperditorum librorum reliquiæ ed. Teubner» czímen idézi.

A harmadik, *Lucanus művei* című fejezetnek az elveszett költeményekre vonatkozó részét az önálló kutatás legosekélyebb árnyéka nélkül *Genthe* idézett munkájából írta ki, itt-ott hozzátéve valamit *Unger* «Quæstio de Lucani carminum reliquiis, Friedland, 1859» című értekezéséből. Új eredményre sohasem jut, de botlások nélkül itt sem szűkölködik. Így a 16. lapon ezt mondja: «Statius Lucanus egy másik művét, az Orpheát érti.» Tán elfelejtette Richter úr, hogy *Orphea* az *Orpheus* tulajdonnév görögös accusativusa? Az se való tudományos értekezésbe, hogy a 27—28. lapon a *Pharsalia* tartalmát mondja el, a mi legfőleg a laptöltelékek járja meg. A 29. és 30. lapon néhány szóval üti el azt a fontos kérdést, miképen és mikor változott Lucanusnak a *Pharsaliában* kezdetben elfoglalt pártállása s hogy lett a Nero dicsőítőjéből a köztársasági szabadság védőjévé. Látszik, hogy nem ismerte *Friedrich* erre vonatkozó fontos munkáját «De Lucani Pharsalia dissertatio», mely a bautzeni gymnasium programjában 1875-ben jelent meg. A 33. lapon kitünő verselését említi ugyan, de nem használta fel *Trampe* «De Lucani arte metrica, Berlin 1884» cz. finom megfigyelésről tanúskodó doktori értekezését. A 34. lapon 14 sorban szól a költő stílusáról, s bár idézi, mégsem használja fel *Berthold* «De Lucani elocutione» (Grimma, 1879) cz. programját. Az æsthetikai méltatást a 31—33. lapon kísérti meg, a nélkül, hogy egy csomó régibb philologus nézeteinek idézésén kívül valami pozitív eredményre is jutna.

Szóval a Richter úr munkája, mint meglehetősen gondatlan compilatio, a doktori értekezések minimalis mértékét sem üti meg.

Dr. NÉMETHY GÉZA.

Középiskolai könyvek tára. Szerkeszti *Köpesly Sándor*. I. *Magyar olvasmányok* a gymnasium V. osztálya számára, szerkesztette *Endrődi Sándor*. Budapest, 1891. 8-r. 152, 1 l. — *Magyar irodalmi olvasókönyv*. Szerkesztette *dr. Badics Ferencz*. I. kötet. A gymnasium V. osztálya számára. Budapest, 1890. 8-r. IV, 205, 2 l. — *Magyar irodalmi olvasmányok*. A görög nyelv pótlásául a gymnasium V. osztálya számára. Szerkesztette *dr. Jancsó Benedek*. Budapest, 1890. 2, 205, 2 l.

A magyar közoktatásügyi kormány javaslatát, mely szerint a gymnasiumi tanulóknak ezentúl szabadságukban áll a görög nyelv tanulása vagy nem tanulása, a törvényhozás elfogadván, e javaslat törvénykönyvünkbe cikkelyeztetett, mint az 1890. évi XXX. törvénycikk. Ennek alapján a magyar írók bővebb tanulmányozását tűzte ki a tanterv azok számára, kik a görög nyelvet nem tanulják.

Bevégzett ténnyel levén dolgunk, nem szándékunk a törvényhozás eljárását szóvá tenni, csupán a tantervnek arról a részéről, mely az eljárás következményeként a magyar classicaí irány úttörőinek és betetőzőjének bővebb ismertetését követeli, kívánunk egyet-mást elmondani, tekintettel arra a három olvasókönyvre, melyeknek címeit e sorok fölé írtuk.

A közoktatási tanács tanterve az V. osztályú tanuló számára (kik a görög nyelvet nem tanulják) Kármán, Kazinczy, Berzsenyi és Kölcsey verses és prózai műveit jelöli ki olvasandó anyagúl, hogy e művek szelleme átvezesse a tanulókat a görög világba, a görög szellem felfogási körébe. A classicaí irány irodalmunkban, lehet mondani, vagy félszázadig uralkodott mint önálló irány s átalakította költészetünket tartalmilag és alakilag, mozgalmat indított nyelvünk művelésében, és a magyarság gondolkodásába, stílusunkba, kifejezéseinkbe új elemek vegyültek. Az új irány hatalma előtt mintegy elnémult a francziások és népiesek iskolája, mely a külalakban egymástól alig is különbözött, csupán eszmékben, a melyeket feldolgozott. Nem volna helyén itt ez irodalomtörténeti tényről hosszasan elmélkednünk, de annyit az alábbiakra való tekintetből multhatatlanul meg kell jegyeznünk, hogy a classicaí irány művelői annyira beletanultak, a görögök és rómaiak gondolkodása körébe, hogy legtöbbszörökesebb, legszebb szólamaink hátrálni voltak kénytelenek az oly kifejezések elöl, a melyekben a görög mythológiából vett szóképek, tropusok, figurák, vitték a főszerepet. Görög istenek népesítették meg a magyar Helikont s a kilencz múzsa mindegyikének támadt udvarlója, a kik előtt csak az volt szép, a minék párját vagy eredetijét a régi görög írókban, vagy a rómaiak közül főként Horatiusban megtalálták. Az volt a legnagyobb művész, ki mennél több classicaí vonatkozással, mythologiai képpel tarkázta kifejezéseit, stíljét. A formalismusnak az az iránya, mely Barótinál, Rájnisnál és Révainál még csak külső, a versmér-

tékre szorítókozó, Kazinczynál, Daykánál, leginkább pedig Berzsenyiné s Kölcsey ifjúkori műveiben (pályája első felében) már a lényegét, a belső szellemet is hatalmába keríti, hogy e ponton aztán visszahajoljon a nemzeti felfogáshoz, a magyar nép érzés- és gondolkodás-világához.

Ez írókkal való foglalkozás, ily szempontból véve, valóban megismertet bennünket a görög szellem eszményibb oldalával, megismertet a görög mythológiával, a classicaei népek vallási felfogásával, de csak úgy, ha kellőleg elő vagyunk már e tanulásra készülve. Helyesebben szólva: ez írókat nem tudjuk megérteni, ha már kellő előtanulmányunk, képzettségünk nincs. Kármánról nem szólunk. De azt talán minden különösebb bizonyítgatás nélkül elég egyszerűen kimondanunk, hogy Berzsenyiné nehezebben élvezhető magyar költőt nem ismerünk. Kazinczy epistolái és Kölcsey ifjúkori költeményei versenyeznek csak e tekintetben Berzsenyi műveivel. Kazinczy a legtöbb barátaihoz írt leveleiben epistoláit szükségesnek tartja jegyzetekkel kísérni s ugyanez a Kazinczy nem mindenhol érti meg Berzsenyit s nem szegyenli bevallani, hogy például a *Wesselényi hamvaihoz* című, különben egyik legszebb, legművészebb szerkezetű, legmagasabban járó, merész szárnyalású ódájának utolsó előtti versszakát nem érti, holott — mint írja — minden segédkönyvét összehányta, hogy ennek értelmével tisztába jöjjön. Erdélyi János, ki Berzsenyit beható bíráló alá veszi, Berzsenyinek a *Bacchushoz* írt műve első strófájáról azt jegyzi meg, hogy ebben Berzsenyi mélyebbre hat Horácznál, ki még az akkori olvasót is megkímélte oly homályos és közajkon nem forgó eseményre (való) célozgatástól, minő Rhæcusé, kiről Döbrentei sem szól, hanem magyarázgatja Bacchust meg Apollót, kit úgy szólván, minden jó keresztény ismer.

De tegyük föl, hogy a mythologiai vonatkozásokat vagy a tankönyvíró vagy az előadó tanár fölvilágosítja: a mondat szerkesztések, kifejezések ama páratlan tömörsége, merész kapcsolata, genialis szökellése, újsága, ereje, valódi művészete, a hang és előadás ama szokatlansága, lángoló tüze, pathosa, fensége, a melyek egyenkint és összevéve annyi dolgot adnak az olvasó értelmének, a kor szelleme, melytől e művek elválaszthatatlanok, az író egyéniségének jellemző vonásai, a melyeket visszatükröznek, annak a férfiú törekvésének és hatásának magyarázatai, a kihez e vagy ama művében szól Berzsenyi — még mindig oly akadályt gördítenek az olvasó elé, a melyeket csak akkor győzhet le, ha meglehetősen mértékű æsthetikai, philosophiai és irodalomtörténeti ismeretei vannak. Nem közepes ismereteket értünk s az értelemnek nem gyámoszlop melletti, hanem önálló, független, öntudatos működését.

Vajjon egy V. osztályt végzett tanuló, a ki *Toldit*, a magyar geniének ez oly specialis nyilatkozatát, a tősgyökeres magyar szellem-

nek e minden ízében annyira nemzeti remekét olvasta s tanulmányozta: megközelítheti e csak távolról is, nem mondjuk Berzsenyit, de Virág és Kazinczy műveit, Kölcseynek magas szempontból kiinduló bírálatait, vagy azokat a fölötte fontos leveleket, a melyeket Kazinczy Berzsenyivel váltott ennek föllépte előtt, s még inkább, mikor a Kölcsey recenziója megjelent? Mit szólunk még ahhoz, hogy a Kazinczy és Berzsenyi közt megindult levelezésnek olyan történeti háttere van, a melynek földerítése az V. osztályban maga több órát foglal el? De bármikép jár is el az előadó tanár: azt hisszük, mindez az új irány semmi positiv nyomot nem hagy a tanuló lelkében, mert «annyiféle segédeszközhöz kell folyamodnia a tanárnak, hogy csak valamennyire megértesse tárgyát, hogy utoljára a tanuló a fától nem fogja látni az erdőt. Megjegyezzük, hogy mindezt a szóban forgo írókra általánosan értjük. Hisz van Berzsenynek is egy pár költeménye, a melyet bizvást olvastathatunk már az V. osztályban. Ugy szintén van Kazinczynak is számos levele, Kölcseynek nem egy kitünő prózai műve, a melyeket minden habozás nélkül kezükbe adhatunk s adtunk már eddig is V. osztályú növendékeinknek. De hogy ez írókkal *behatóbban* ismerkedjenek meg az V. osztályú tanulók: abban kétkedni bátorkodunk.

Mi nem találók épen rossznak e tekintetben, ha költészetünk tanulmányozásában vissza felé haladnának a tanulók. Vörösmartytól kellene kiindulniok, a kinél csak a külső forma classici, de a tartalom egészen nemzeti. S így kellene Bajza, Kisfaludy Károly, Kölcsey, Kazinczy, Virág, Kis, Dayka művein keresztül lépésről-lépésre haladva megtenni az utat egészen Berzsenyiig, ki már áthajlik Vörösmartyhoz, kinek példaképe, hirnöke volt. E művek olvasásával bátran el lehetne egy évet tölteni s így valóban, mire irodalomtörténetet tanulnának: már megszerzik vala az előzetes ismereteket, s nemcsak külsőleg, de ifjú lelkük egész fogékonyságával ragadnak meg a jellemzőbb különbségeket, mert a haladás fokozatossága, az ismeretszerzés és értelemfejlesztés e legkifogástalanabb egyenességű mérő-ónja, vezérlene tanárt és tanulót egyiránt. Így aztán sok oly magyarázat mellőzhető volna, a mi így elkerülhetetlen, mert a tanulók öngondolkodásuk útján is tudnának tenni néhány biztos lépést.

Ily szempontból tekintve a Badics, Endrődi és Jancsó olvasókönyveit: mi e könyveket természetesen elhibázottaknak tartjuk többé-kevésbé. Ha pedig azt nézzük: mennyire tudták e művek szerzői a tanterv célzatát megvalósítani: mingyárt ki is mondhatjuk, hogy Badics és Jancsó elég jól, Endrődi azonban oly gyöngö compendiumot állított össze, melynél gyöngébbet hamarjában nem is tudnánk mondani.

«Az egyes darabokat — írja Badics az előszóban — úgy válogat-

tam össze, hogy ne csak magokban legyenek önállók, hanem egymásra kiegészítők, fölvilágosítók s együtt úgy az írók, mint ama küzdelmes kortörekvéseinek megismerésére jellemzők. Igen helyes szándék, melyet elég sikerülten is valósított meg, úgy hogy általában épen az egymásra hatás, vonatkozás feltüntetése, az egyes írók művei közt való kapcsolatra rámutatás Badics könyvének legdicseéretebb sajátága, melyben nem csak az Endrődi, de még a Jancsó könyve sem osztozik vele. A mi Kármán prózai műveit illeti: nem lehet szavunk ellene, hogy ifjúságunk ama kor törekvéseit mintegy közvetlen közelből szemlélje s Kármán magvas és szép prózáját olvassa. A magyar művelődés-történetnek, kétség kívül, legnevezetesebb adalékai ez értekezések, melyek az *Urania* bevezetésekép jelentek meg az I. és III. kötetben. Helyesen járt el Badics, hogy ez értekezéseket a maguk teljességében felölelte, helyesen azért is, hogy *A hazaszeretet* s *Az igaz barátság* című példázatokat szintén fölvette. Sőt a magunk részéről abbéli eljárását is helyeseljük, hogy Kármán — mint Badics írja — 'ép oda vág, hova értekezéseivel'. Kármán műveinek kiválasztása Badics könyvében legsikerültebb. Kevésbé helyeselhetjük Jancsó szemelvényeit. Jancsó is fölvette a Kármán értekezései közül az *Urania* két Előszavát s a *Nemzeti csinosodásról* szóló értekezését, de a helyett, hogy a Badics helyes alapból kiinduló felfogásához tartotta volna magát (hogy t. i. a mit komoly fejtegetésben mond el az író, azt egy pár mesében mintegy játszva tanítja), megtoldja ez értekezéseket oly műtörténelmi dolgozatokkal, a melyek főntebbi észrevételeink szerint V. osztályú növendékeink értelmi fejlettségéhez semmikép nem illők. 'A műtörténelmi dolgozatokat — írja Jancsó — azért vettem föl, hogy a tanár alkalmat találjon egyet-mást általában, de különösen a görög művészet elemeiről elmondani tanítványainak.' Igaz, de miféle meglevő ismeretköréhez kösse a tanulóknak ez egészen új ismereteket a tanár? Tud-e már egy V. osztályú tanuló, még a legjobb is, valamit általában a művészetekről, hogy épen a görög művészet elemeit vele megismertessük, holott ez az eljárás a görög világ bővebb ismeretét föltételezi? Azt hiszszük: e módszer nagyon alkalmas a sokat markol keveset szorít példabeszéd gyakorlati megvalósítására. Aztán miért akarunk mindent már az V. osztályban kezdeni, holott a túlterheltség elleni panaszok úgysis napi renden vannak? Miért akarunk egyszerre magyar irodalomtörténeti, mythologiai, régiség-tani, æsthetikai ismereteket, s e mellett még művészeti tanulmányokat is mind az V. osztályú növendékekbe szorítani, holott a magyar nyelv tanárának a stílistika és gondolkodástan elemeivel úgy is nem csekély feladat ez osztályban sikeresen megbirkózni, ide számítva, hogy balladákat magyaráz s néhány sikerültebb lyrai költeményt fejteget, a melyekben a mű eszméje, tartalma, az

író egyénisége így is elég táplálékot adnak az ifjú léleknek. A kellő nyelvi és tárgyi magyarázatok mellett görög műtörténelmi fejtegetésekkel bővíteni akarni az 5. osztályú növendékek ismeretkörét: alig látszik helyes felfogásnak s nem hiszszük, hogy ez eljárás sikeres eredményt szüljön. Endrődi e tekintetben kevesebbrel is megelégszik. Ő Kármántól két értekezést közöl, a melyeket a tanterv is megjelöl s mást semmit. Ez is tökéletesen elég arra, hogy az ifjúság fogalmat szerezzon múlt századi műveltségünk állapotáról, ha a tanár kellő utasításokkal, felvilágosításokkal kíséri helylyel közzel ez olvasmányokat, mert ezek nélkül meg nem érti a növendék Kármán komoly, mély elmű gondolatait.

Kármán prózai művei után, Kazinczynak Berzsenyivel váltott levelezéséből van néhány kiszemelve. E tekintetben határozottan Jancsó felfogását dicsérhetjük.

Jancsó két kis csoportot alakított e levelezés néhány fölvelt darabjából, melyek közül az első csoportbeliek «nemcsak a két író között keletkezett barátság történetét adják elő, hanem oly kérdéseket is fejtegetnek, melyek kiválóan alkalmasok a nemzeties érzés erősítésére. A második csoportbeliek pedig — folytatja Jancsó megjegyzéseit — mintegy előnkbe tárják Berzsenyi költeményei kiadásának történetét. A tanárnak nem sok fáradságába fog kerülni az ifjúság irodalom- és hazaszeretetére hatni a Berzsenyi költeményeinek kiadására adakozó kispapok példájával.» Nemcsak pädagogiai okokból kell helyeselnünk Jancsó eljárását, de tisztán irodalmi szempontból is. Kazinczynak 1810—1812. Berzsenyivel váltott levelei nemcsak a Berzsenyi műveinek kiadására vetnek világot: arra a korra is, melyben a «Romlásnak indúlt hajdan erős magyar» elhangzott. Ez olvasmányt tehát összekötheti a tanár magyarázata a Kármán műveinek olvasásakor adott magyarázataival s áthidalhatja azt a néhány évet, a mely Kármán említett műveinek és e levelek keltének éve közé esik.

Badics e leveleket három kis csoport szerint válogatá ki: családi élet, helikoni ünnepélyek, Kölcsey bírálata. Az elsőről nincs mondani valónk, ámbár Berzsenyi egyéniségét aligha sikerül csak valamennyire is megértetnie a tanárnak növendékével. A másodikat elhibázott dolognak tartjuk azért, mert ezek a helikon-ünnepélyek koránsem kimagasló mozzanatai irodalmunknak, mint némelyek vélik, s másfelül a mennyire irodalmunk történetének körébe vágnak. oly háttérük van, a mely egyedül indokolja a velük való foglalkozást, evvel a háttérrel azonban hírvül sem lehet az V. osztályban foglalkozni. Még kevésbbé helyeselhetjük a Kölcsey bírálatára vonatkozó levelek közlését mind pädagogiai, mind tisztán irodalmi szempontból. Berzsenyi magatartását irodalmunkban mindeddig egészen rosszul fogták fel épen a Kazinczynak ez ügyben írt levele nyomán. Badics szintén rosszul fogja fel, ha úgy hiszi, hogy a

«Kölcey szigorú bírálata sujtotta érzékeny lelkét, úgy hogy búskomorságba esett». Még vastagabb tévedés van az Endrődi felfogásában, ki azt hiszi, hogy a Kölcey «goromba recenziója az elkeseredett de különben is zárkózott ingerlékeny, epés vérű s — mint a levelek itt-ott mutatják — gyanakodásra nagyon hajlandó férfiút halálos bántalommal illette». Osztozik e halvéleményben Jancsó is, mint általában minden irodalomtörténeti kézikönyvünk. Berzsényi 1816-ban roppant krisisen ment keresztül, mi egészen kiforgatta önmagából. A hypochondria, mely régebben is meg-meglepte, testi rázkódásai következtében most egészen erőt vett rajta s ebből magyarázható, hogy ő a Kölcey recenzióját meg sem értette. Innen a képzelt sértés rendkívüli izgalmi, a melyeknek magyarázata messze vezetne bennünket, s azért csak ismétелhetjük, hogy e nem eléggé tisztázott kérdést V. osztályú növendék előtt bolygatni semmikép sem tartjuk helyes eljárásnak. Endrődi még azt a levelet is fölveszi Berzsényinek, melyet ez «betegsége után először ír Kazinczyhoz s a melyben a többi közt szomorúan vallja meg a nagy ódaköltő, hogy azt hitte, neki nem szükség tanulnia s nem is tanult». Mennyi halvéleményre, helytelen magyarázatra adott okot Berzsényinek ez önbevallása: nem szükség fejtegetnünk.

Kölcey prózai műveiből Jancsó és Badics czélszerűen, majdnem egyetértőleg válogatták meg szemelvényeiket. Jancsó, igen helyesen, fölvette *Védelem a P. J. számára* című mesteri művét is, a *Parainesist* ellenben mellőzte még pedig abból az egyszerű, általa is említett okból, mert annak a «közös irodalmi oktatás föltétlen tárgyának kell lennie s azért benne is van az e czélra szerkesztett olvasó-könyvekben». Endrődi ezt veszi föl, mellé még *Mohácsot* s a magyar nyelv ügyében mondott beszédét, mást nem. Ez pedig édes-kevés. Mivel a Kazinczy fölött tartott emlékbeszéd a magyar akadémiai szónoklatnak remeke s más felül annak a kornak, a melyben Kazinczy élt és működött, oly plastikus képét állítja szemünk elé, mely kellő magyarázattal kísérve, az ifjuság ismeretkörének bővítésére a legalkalmasabb s különben is összefüggésben van az előbbi olvasmányok tárgyával: ily czélra készült könyvekből ki nem hagyható. Endrődi meglehetősen könnyedén járt el itt is. Badics a Berzsényi verseinek recenzióját is fölveszi, a melynek megértése nem V. oszt. tanulónak, hanem egy teljesen képzett ifjúnak is dolgot ad. Nem osztozhatunk Badics felfogásában, ki e művet is olvastatni kívánja az V. osztályban, abból indulván ki, hogy «Kölcey bírálatának nem elég keserű hatását ismertetni, maga a bírálat minden magyarázatnál jobban megfejtja a hatás-ökait». Épen nem áll: a bírálat maga meg nem fejtja a hatás-ökát, ha Berzsényi lelki állapotát nem ismerjük. Aztán ugyanakkor, mikor Berzsényi költeményeit olvastatjuk — V. osztályban — s arra törekszünk, hogy ódái mennél közvet-

lenebbül hassanak a tanulókra, nem tanácsos oly bírálattal rontani a hatást, mint a Kőlcseyé, vagy pedig annyira ellensúlyoznunk kell e bírálat hatását, hogy ha Berzsenyit fehérre mossuk tőle, akkor Kőlcseyt feketítjük be. A Kőlcsey bírálatában sok igaz van, de annak megítélése és méltánylása legfeljebb VIII. osztályú tanulótól várható, attól is csak okos vezetés mellett.

Még két más prózai darabot jelöl meg a tanterv, Salamonnak a «Török hódítás kora» című művéből t. i. a Hunyadiak korát, János és Mátyás szereplését; e részlet ellen nincs kifogásunk legfeljebb az Endrődi szemelvényei ellen, melyek ismét igen szűk marokkal vannak kimérve.

A mi ez olvasó-könyvek második részét illeti: ebben verses műveket találunk Baróti Szabótól, Révaitól, Virágtól, Daykától, Bacsányitól, Kazinczytól, Verseghytől és Berzsenyitől. Badics szemelvényei, véleményünk szerint, leginkább kiállják a kritikát a tanterv utasításának szempontjából is. Kevesebb művet ölel föl, s lehetőleg a könnyebbeket, Jancsó többet s nehezebbeket, Endrődi szemelvényei közül kihagynók *A poesis hajdan és most* címűt, mely a legnehezebben érthető Berzsenyi összes művei közül és sem Badics, sem Jancsó nem vették föl. Jancsó Berzsenyivel végzi, Endrődi egyenesen Berzsenyivel kezdi. Mondanunk sem kell, hogy ez utóbbi eljárás megint a leghelytelenebb. Egyszerre a legclassicusabb költő műveihez vezetni az ifjúságot minden előgyakorlat nélkül: bizonyára, enyhén szólva, csak fölületesség. Nem tartjuk jó választásnak, hogy Jancsó Rájnisknak «Egy igaz magyar ruhába öltözött leánynak képéről» cz. versét is fölvette, mely nem is sikerült vers s egyáltalában nem anthológiába való; elleben érdeme Jancsónak, hogy Virág több ódáját s épen a legjobbakat fölvette. Badics Berzsenyi művei után még Kisfaludy Károly *Mohácsát* közli, aztán Vörösmartytól az Előhangot *Zalán futásához* s néhány epigrammát. Ezek az utóbbi szemelvények mintegy kiegészítői kívánnak lenni a classicaí irány műveléséről szerzett ismereteknek s így hézagpótlók. Kár, hogy Jancsó is nem vette föl legalább még e néhány darabot, inkább Berzsenyi művei közül hagyhatott volna ki helyettök néhányat, pl. a *Herczeg Eszterházy Miklóshoz*, *Kishez*, *B. Prónay Sándorhoz*, *A melancholia* stb. címűeket.

A hogy a nevezett tankönyvírók magyarázatokkal kísérek minden egyes olvasmányt s kiterjeszkednek nyelvi, tárgyi, irodalomtörténeti felvilágosításokra: eljárásuk többé-kevésbé megfelel az eddigi gyakorlatnak s a tanítás módszerének is. Badics és Jancsó jegyzetei általában megfelelnek a jogos kívánalmaknak. A *Badics* jegyzetei mégis a tárgyban való nagyobb elmélyedésre mutatnak; összefoglalók, egymással vonatkozásban vannak s nem annyira szót, mint inkább szellemet, lelket

magyaráznak. Alig akad egy pár jelentéktelenebb botlás. Így pl. pontatlan kifejezés: «a trójai háborút tartalmazó Ilias.» «*Bacchantinák*» — valószínűleg a szó német alakja után van képezve. A *thyrsus* nemcsak Bacchusnak vesszeje, hanem kíséretének és ünneplőinek is. A görög nevek írásában nem következetes. A Jancsó jegyzetei szétforgácsoltaknak tetszenek és sok feleslegest foglalnak magukban. Közkeletű latin szavakat is megmagyaráz, mintha olyan V. oszt. tanulókra is számítana, a kik tán a latin nyelv tanulása alól is fel lesznek mentve. *Plántálni, clima, cultura, stagnál, oraculum, summa, organum, poesis, cadentia, tropus, monumentum, orator, orthographia, interpunctio* («központozás!»), *elegia, industria, religio*, stb. — ily szavak csak ismeretesek egy V. oszt. tanuló előtt? Sajátságos, hogy Kármánnak egy latin idézetét — mely voltaképp közmondás — nemcsak Endrődi, hanem Jancsó sem értette meg s így valóban ma-holnap el-kei nálunk egy latin-pótló olvasókönyv is. Kármán ugyanis a *Nemzet csinosodása* cz. cikkében azon panaszkodik, hogy szegénységünk miatt nem áldo-hatunk a műzsáknak. «*Res sacra miser* — így folytatja — pirontság kövesse azt, a ki ezen gún volódik. De nem háladatlanok a műzsák, bőven megfizetik szállástartásukat.» Endrődi így szól: «*A költészet (= res sacra; általában az irodalommal foglalkozás) szegény; vagyis nem szokott anyagi haszonnal járni.*» Jancsó ennyivel elégszik meg: «*res sacra miser = a szent dolog nyomorúságos, nem jövedelmes.*» Sem a Kármán gondolatainak összefüggésére nem ügyeltek, sem a latin congruentiára. A mondat így értendő: *miser* (a szegény ember) *res sacra est* (szent dolog).

A latin és görög szavak és nevek helyesírásában és alakjában is találkozik hiba Jancsónál: hipokrene, Aloeus és Alkeos (vagy: Alœus vagy görögösen: Alkaios), Rhadamenthos, Aegeus, Horatius *sabiniumi* jószága. (Ennek párja Endrődi «*tarentiumi öble*».) Hyppolitus (e h. Hippolytos) stb.

Kicsiség, de bizonyos szempontból nagy hiba, hogy Jancsó egy helyt Arany Toldi-jából helytelenül citál: «*Nesze a jus kölyök*» (e h. itt a juss). Nem pontos kifejezés ugyancsak az ő jegyzeteiben, hogy Jupiter «*tekintetével megremegteti az Olymposzt*».

A 49. lapon Prometheust hibásan mondja *Thetis* fiának (Themis helyett?). Theseus és Pirithoos nem Persephone «*megmentésére*», hanem elrablására vállalkoztak. A Minotaurusról azt mondja: «*Pasiphæ fia, kit Minos király a . . . labyrinthosba záratott stb.*» — a nélkül, hogy megmondaná, hogy Pasiphæ épen a Minos neje volt. A Berzsényi említette *Sabinán* nem Hadrianus ily nevű nejét kell érteni, hanem a Horatius 2-ik eposodában említett «*uxor Sabiná*»-t. Pontatlanság és határozatlanság azt mondani, hogy a *Luziáda* a Vasco de Gáma vezérlete-

alatt elkövetett portugál hőstetteket dicsőíti», mert ezt olvasva mindenki hadi tettekre gondol, nem tengeri vállalatra. *Pindar* nem «egyike a legnagyobb görög lyrai (óda) költőknek», hanem kétségtelven a legnagyobb ódaköltő. — V. osztályú tanulónak, a ki Liviust olvassa, legalább is felesleges az ily jegyzet: «Karthago pún város volt Afrikában, melyet a rómaiak leromboltak.»

De ez mind semmi az *Endrődi* botlásaihoz képest. Kivéve az egyes írókról adott rövid jellemrajzait: jegyzetei akár el is maradhattak volna egészen, mert épen semmit sem magyaráznak meg. Csak úgy találomra ide írunk egy párt. *Berzsenyinek* 1809. jan. 18-án kelt levelében előfordul e néhány szó: «Horváth és Sárközy urakat távolról ismerem». Erre *Endrődi* ezt jegyzi meg: «*Kazinczy F.* jó barátai *Zalában és Somogyban*». Mit ért ebből a tanuló, vagy akár tanárja? Nyilván nem tudja, hogy *Sárközy Istvánról*, *Kazinczy régi jó barátjáról* van szó, a kivel már fogsága előtt megismerkedett s a ki különféle megyei tisztségeket viselt *Somogyban* s mindvégig híve maradt *Kazinczynak*, levén azon a vidéken műveinek lelkes colporteurje. Hát *Horváth*? Erről talán tudhatná, hogy ez senki más mint *Horváth Ádám*. S különben ugyan-e két név már az előbbi darabban is előfordul, a hol *Kazinczy* kérdezősködik róluk: ott *Endrődi* minden jegyzetet mellőz. E jegyzeten kívül még két más apró, említésre sem méltó szó-magyarázat van függesztve *Kazinczynak* a *Berzsenyivel* váltott leveleihez s több egy betű sincs. Érdeemes ily felvilágosítást csatolni a szöveghez? Bizonyára ez a semminél is sokkal kevesebb. Mit szóljunk a *Kölcsey Mohácsához* függesztett jegyzeteire? Ha még azt sem tesszük fel egy V. oszt. tanulóról, hogy *Themistoklesről*, *Miltiadesről*, *Remusról* stb. nem tud annyit, mint a mennyit róluk két sorban el lehet mondani: akkor ugyan nem ilyen, de százszorta könnyebb szövegek valók számára. S ha *Lafayetteről* elmondja, ki volt: mi okért hallgat *Washingtonról*? Az meg épen mosolyt kelt, midőn *Kölcsey* a stoicismus és epikureismus híveit szembeállítja egymással és *Endrődi* a következő jegyzettel kíséri: «*Stoa* eredetileg = oszlop-csarnok, tornác, hol *Zeno* görög bölcselő tanított, innen tanának neve stoicismus, hívei pedig: stoikusok». Reméljük, ebből csak megérti a tanuló, hogy kik voltak hát azok a stoikusok. Nem kevésbé mosolyra indít, a mint a régi országgyűlések tanácskozási módját leírja. «Ha valamit elfogadott is az alsótábla — mondja — az még előbb, mielőtt a király elé terjesztették volna, a felső táblához került.» A tanulónak ebből józanon azt kell következtetni, hogy a mit most elfogad az alsó tábla (a képviselőház), az azonnal a király elé terjesztetik, mert *Endrődi* azzal vezeti be az épületes leírását, hogy a «régibb országgyűlések tanácskozásmódja nagyon eltért a mai képviselőházétól». Ha a felső tábla nem fogadta el az alsó tábla javas-

latát: úgy a javaslat vissza került a rendekhez. Mintha most mindezmáskép volna! Minek az ily szószaporítás? Különbön is ezt az előadó tanár előszóval sokkal jobban meg tudja magyarázni. Salamon F.-ről helytelenül mondja, hogy Pestmegye monografiáján dolgozik, mert Salamon Budapest monografiáját írja meg. Endrődi a maga kevés számú jegyzetei közt sem tudja a dörgést, mert pl. a 17. lapon bővebben szól Demokritosról, s azt mondja róla, hogy «a létező világ alapfeltételül végtelen mennyiségű atomot vett fel», — s a 81. lapon már csak ennyit mond róla: «Az atomismus elméletének tökéletesítője (Kr. e. 475 körül szül. Abderában).» Előbbi jegyzete szerint pedig 460-ban született. Hasonlóképp Pythagorásról a 68. lapon ennyi van mondva: «Görög bölcselel és politikus Kr. e. 550 körül; de a 78. lap már ezt mondja róla: «görög bölcselel (540—500 Kr. e.) új világnézet s egy nagy államfentartó szövetség létesítője.» Mit ért ebből a tanuló? Aztán nem áll, hogy Orpheus kimentett Eurydikét az alvilágból, mert nyomban ismét elveszítette. Nem áll, hogy a Fabiusok egytől-egyig elhulltak a csatatéren, mert egy életben maradt. Nem áll, hogy Zeus fia = N. Sándor. Nem áll, hogy Theseus «a görög mondák leghíresebb hőse». Kölcssey Mohácsának e passusához: «Hősök, kik Achill sírján ábrándoznak, a Zeus fia mesés pályáját Indiáig követik, megnyílt föld torkába ugrálnak, Platonnal kezeikben halálra rohannak, üldöző hazájokért örömmel vesznek s több ilyenek: e megért, e komoly, e való hasznok után fáradó világba mint fognának illeni?» — ezt jegyzi meg Endrődi: «A keletiek élénk képzelődése szülte regék, melyeket a rómaiak kibővítettek (!!!); összegyűjtötte őket «De rebus Alexandri magni» cz. Lucius Valerius; a német irodalom terén később mások is.» — A ki nem hiszi, hogy így van, nézze meg Endrődi könyvének 57. lapján. A Berzsényi műveihöz írt jegyzetei minden kritikán alul vannak és valószínűleg a legsilányabbak mindazok közt, melyek valaha napvilágot láttak. Ha Berzsényi mythologikus szóképeit akarjuk felvilágosítani: nem elég a szóképben szereplő mythologiai személyről elmondani, hogy ki volt az, hanem meg kell mondani, hogy Berzsényi illető helye mit jelent. Messzire vezetne bennünket, ha csak nagyjából szemlét is tartanánk e tökéletesen értéktelen jegyzetek fölött: azért csupán mutatónak hozunk föl egyet-kettőt. Vegyük a *Wesselényi hamvaihoz* című ódát. Az első versszak harmadik és negyedik sora így hangzik: «S hamvvedredet bús cyprusággal illeti Melpomeném zokogva». A Melpomene-re ezt jegyzi meg = tragikus és lyrikus költészet istennője, holott egyszerűbb volna neki a valódi nevén neveznie a gyermeket s azt mondanía, hogy mivel Melp. a tragödia műzsája (Kármán *Urania*-jánál úgy is elszámálta mind a kilenczet, e kifejezés értelme: koporsódra bús cypruságot tesz zokogva gyászba borult műzsám, mely értelmet aztán az előadó tanár többfélekép va-

riálhat. Aztán a Melpomene magyarázata egészen el is maradhat, mert már főntebb említve volt; a hamvveder azonban megérdemelt volna talán pár sornyi felvilágosítást. — A 3-dik versszak két első sora: «Te mint az orkán s mint az olympi láng megráztad a góztorlatok alpe-sit». A második sort a közetkező jegyzettel kíséri: «Góztorlatok alpe-sit = rengeteg arányú felhőzet. Dagályos kifejezés.» Két megjegyzésünk van e pár szóra. Először: Berzsenyi a góztorlatok roppant magassága alatt tudatlanság és vadság szőgyenítő nagyságát érti, a melybe, mint a villám a sötét felhőbe, Wesselényi szava és tette fényt árasztott; másodsor: Kölcsény is megróttá e kifejezést, de Berzsenyi felvilágosította s azóta senki sem tekintí ezt mai értelemben dagályosnak. Az 5-dik versszakban azt mondja Berzsenyi, hogy az ilyen derék férfiú pályája küzdés, de végre «talp alá szegi a chimærát». Az utolsó szóra megjegyzi Endrődi, hogy a Chimæra tüzet okádó szörnyeteg, elől oroszán, közbül kecske, alul sárkány. Sokáig réme volt Lykiának, míg végre Bellerophon legyőzte. Ez mind igaz, de ebből a költői képet meg nem érti a tanuló, meg kellett volna mondani, hogy Berzsenyi mily értelemben használja. Az utolsó versszakhoz, a melyben a költő a nagy férfiúhoz esd: «Lebegj körülünk, légy szeretett hazád védelke s óh add vissza fényes díszeidet deli magzatodtan», megjegyezhetette volna, hogy e kérés mennyire teljesült. Aztán a költemény eszméjét kellett volna pár szóval megvilágítania. Így ujra ismételhetjük, hogy e jegyzetek akár volnának, akár nem, következőleg az egész olvasókönyv is jobb volna, ha egyáltalán világot sem lát. Azt a czélt, a melyet a *Jancsó*, de kivált a *Badics* olvasókönyve eléggé jól segít elérni, Endrődi meg sem közelíti. Köpesdy egész vállalata rossz csillagzat alatt kezdi pályafutását.

Sokkal lelkiismeretesebben látott dolgához Jancsó, még inkább Badics, kinek könyve „számot tevő jelenség, s bár tökéletesnek az ő munkáikat sem mondhatni: egy új kiadással segíteni lehet hibáikon. Az írók rövid életrajzában a már említettekén kívül feltünőbb hibák nincsenek. Jancsó a Kazinczy életrajzában még legalább Kazinczy halálát jegyezhetette volna meg s elmondhatta volna röviden, mily szűkös anyagi viszonyok közt élt. Berzsenyinél pedig, a kinek életrajzi adatai kézikönyveinkben meglehetősen rosszul vannak összeállítva, ki kell javítani, hogy nem 1805-ben, hanem 1803-ban volt az, mikor Kis János legelőször megtudta, hogy Berzsenyi versírással is foglalkozik. Úgy szintén Badicsnak is ki kell javítani azt, hogy Berzsenyi nem 1800-ban, hanem egy évvel előbb, 1799-ben nősült meg. Ezek azonban csekélységek. Fontosabb az, hogy mindketten elegendő felvilágosító jegyzetet adnak az olvasmányok mellé. Jancsó még röviden össze is foglalja a mű tartalmát, még a levelekét is, a mi bizvást elmaradhatott volna. Erre semmi szükség nincs. S ha már a prózai

olvasmányok rövid tartalmát összefoglalja: sokkal inkább össze kell foglalnia a verses művek tartalmát, mit meg elmulaszt.

A Berzsenyi műveinek magyarításában ők sem jártak helyes úton. Ők is csak a szóban forgó mythologiai személyt magyarázzák meg: de a Berzsenyi kifejezéseinek értelmét legtöbbször homályban hagyják. Badics néhol ezt is megteszi; de általában véve ez oldalról legtöbb szó fér jegyzeteikhez.

SZABÓ DÁVID.

Révai Miklós élete. Irta *Csaplár Benedek* I—IV. kötet. Budapest 1881—1889. Aigner Lajos.

Kevés történelmi munka jelent meg mostanában a magyar irodalomban, a mely írója tehetségének néhány valóban fényes oldalát oly gyöngeségekkel párosulva mutatja föl, mint Csaplár nagy terjedelmű monographiája, a melyből eddig négy kötet látott napvilágot. A minden oldalú s irányú adatok felbúvárlója, a ki az okok és okozatok közti összefüggést oly szigorú pontossággal tudja megállapítani, a ki az események szövedékeinek annyira a mélyére lát s Révai egész életét új, eddig ismeretlen szempontokból igyekszik megvilágítani, — compositiójában, az adatok csoportosításában, nyelvében, előadásában annyi gyengeséget, aránytalanságot, nehézkességet árul el, hogy a különben kiváló monographia majdnem elveszettnek tekinthető irodalmunkra nézve. Igaz, hogy Csaplár nem számít a nagy közönségre, csupán a szakférfiakra, a mi a tudományos bűvárlat szempontjából igazolva lehet, de általános, nagy irodalmi szempontból bajosan. Általában nálunk nem egy jeles tudós író nevezhetnénk meg, a ki a kritikai érzék élességével, a szerteágazó adatok páratlan szorgalmú felkutatásával oly csekély stylérzékkel — értve e szót a legtágabb értelmében — tanúsít, a mely bizonyára nem csekély akadályt gördít az írásmű élvezhetősége, használhatósága elé. Nálunk a tudós még mindig nem igyekszik az írói tulajdonságok közül ama leglényegesebbeket elsajátítani, a melyek bármely irodalmi műfaj sikerét alkotják. E vélemény több ízben nyert már kifejezést e folyóirat hasábjain is: de lehetetlen mindannyiszor nem ismételnünk, valahányszor egy-egy kiváló tehetségnek annyi ellentétes irányú nyilvánulásaival van dolgunk, mint Csaplár monographiájában, mely a szakemberekre nézve rendkívül gazdag adataival annyira tanulságos, annyira használható, mint a mily élvezhetetlen a nagy közönségre nézve. Hogy a tudományos irodalom a nemzet nagy tömegére még most sem tehet valami intensívebb hatást: aligha ez a jelenség nem áll útjában.

Ezzel azonban koránsem azt akarjuk mondani, hogy Csaplár haszontalan munkát végzett műve írásával. Ismételjük, hogy műve a tudományos kutatás szempontjából dicséretre méltó eredményekkel dicsekedhetik. Az író semmi fáradságot nem kimélt, hogy hőst s annak korát

mennél többoldalúlag állítsa elénk, hogy e majdnem páratlan irodalmi harcsozt küzdelmeinek oly hosszú phasisaiban annyira kidomborítsa, hogy az eddig alig sejtett okokat, a melyek a hős kifejlődését elősegítették vagy gátolták, szerves összefüggésbe, valóban szigorú logikai s pszichologiai összeköttetésbe hozza egymással. Mindenütt előszeretettel viseltetik hőse iránt, de sehol sem elfogult iránta. Hibáit, tévedéseit, temperamentumának gyöngeségeit épen nem leplezi. Megértetni törekszik pályája minden mozzanatát, a lényegest és lényegtelenl egyaránt. Révai heves, türelmetlen természetét, mely semmitől vissza nem retten, ép oly mély lélektani vizsgálódással kíséri, mint az irodalom s vele a nemzetiség küzdelmeinek vívódásait. Oly kevéssé pusztá dicsőítője hősenek, mint engedékeny kritikusa ellenségeinek, a kiket ép oly jól ismer, mint magát Révait. Nemcsak az eddig ismeretessé tett adatok felhasználásában otthonos, hanem az eddig fel nem bolygatott levéltári adatokban is, a melyek Révai pályájának egészen új felfogására segítik fel. Nemcsak Révai életére gyűjtött teljesen ismeretlen s rendkívül becses adatokat, hanem korára is, a melyet minden apró részletében ismer. Épen e nagy részletesség, ez aprólékos adatok felhordása, gyakori ismétlése miatt nem tudja Csaplár hősenek alakját művészileg kidomborítani. Helyes és dicséretre méltó tulajdonsága, hogy sokszor a legkisebb adatban is tud valami jellemzőt fölfedezni, hogy mélyrehatólag tud elemezni s nem ritkán új szempontot nyújt a tanulmányozónak; de tehetőségének e fényoldala nem tudja eltakarni azt a fölötte nagy árnyékot, melyet adatainak kezdetleges csoportosítása, kidolgozásának nehézsége, hogy ne mondjuk, gyarlósága vetnek.

Valóban sajnálni lehet, hogy Csaplár rendkívül becses adatait nem tudta világosan, átlátszóan elrendezni, hogy meg nem várta, míg az egész anyag készen nem volt számára, hogy abból aztán biztosan alakíthatott volna. Compositiójának gyengeségét sok részben mentheti ugyan vizsgálatainak közvéteteli módozata, de épen ez az oka, hogy négy kötetes műve inkább Révai-tárnak, mint kidolgozott monographiának mondható.

E tekintetben a négy kötet között nincs semmi különbség. Mindegyikben van valami új és nagy érdekű adat, a melyet eddig nem ismerünk, de mindenik tele van ismétléssel s egyik sem kidolgozott mű, inkább rosszul csoportosított adathalmaz. Még a harmadik kötet második fele s a negyedik kötet válnak ki némileg az egészből, a melyekben valamivel világosabb rendbe sorakoznak az adatok s az olvasó is legtöbb ismeretet meríthet belőlük. De azért az első kötetben is van egy részlet, a melyben az író a mult századbeli tanítás módját, kiváltképp a szerzetesrendekét oly helyes felfogással, körültekintőleg, elfogulatlanúl adja elő, mint a milyen alaposan, számos adattal támogatja az eddig divatozott

felfogásoktól eltérő értelmét. Kimutatja, hogy Révai philosophiai tanulmányai sokkal különbek voltak, mint a hogy eddigi életrajzírói vélték; hogy a szerzetben mindenesetre voltak olyan tanárai, mint a milyenek ama kor legjobbjai közé tartoztak. Kimutatja, hogy épen a nagykárolyi gymnasium, a hol Révai a philosophiát végezte, ebben a korban a legkiválóbb tanintézetek közé tartozott s Révaira olyan tanárok hatottak, a kik ama kor tudományának igazán a színvonalán álltak. Révaira itt nyílik új világ. Bizonyára nagy időköz választja el a szerény gymnasiumi tanulót a pesti egyetem híres magyar nyelv tanárától: de Révai későbbi nagyságának csirái jó részt itt kezdtek fejlteni. Szívesen vesszük tehát Csaplártól, hogy a fejledező tehetség nagyhatású körülményeit oly behatólag fejtegeti, valamint azt is, hogy a nemzeti felbuzdulás előzményeit, melyeknek az irodalomra nézve jóformán Révai volt a középontja, sok tekintetben egészen új oldalról tünteti az olvasó elé.

A rendkívüli ismeretszomj lázas tevékenységgel párosult Révai-ban. Mindenesetre különös jelensége amaz időeknek, hogy egy alig ismert, szerény piarista áll az irodalmi mozgalmak élére, a melyek először keltik igazibb eszméltre nemzetünket. S mégis nem kevésbé különös jelenség, hogy a nagy izgató vállalatai épen akkor akadnak fel, mikor az ország visszhangzik a visszaállított alkotmány feletti hazafias örömtől. Mi volt ennek oka: azt eddig csupán Csaplár vizsgálta részletesen s magyarázatával meg lehetünk elégedve. Oly sokoldalú szempontból tárgyalja e kérdést, mint a milyen fontosnak tartja Révai pályájában e forduló pontot. Hogy az arisztokrata családok s mindazok figyelme, a kik addig Révait buzdították, miért fordult el tőle épen a felpeszadült viszonyok között: annak bizonyára Révai egyénisége volt oka főrészből, de sokat megmagyaráz az akkori mozgalom iránya, valamint Révai helyzete is. Az elkezeredett agitator hamar reményét veszti, de épen olyan hamar késznek érzi magát új küzdelemre. Az akadémia megalapítása iránti törekvések Révait a maga valódi nagyságában mutatják. Csaplár e részletet igazi kedvvel dolgozza ki. Annyira beleképzeleti magát Révai helyzetébe, oly élénken megfigyeli a gátló és elősegítő tényezőket, hogy ez a rész minden kétségen felül az egész mű legsikerültebb részei közé tartozik. Révainak e rendkívül fontos izgatásai azt mutatják, hogy e kornak ő épen oly valódi kifejezője, mint Kazinczy a jelen század első két tizedének. Kétségkívül Csaplár oly világot vetett e korra, Révainak e szerepére, a milyenről eddig sejtelmök alig is volt íróinknak. Nem kevésbé érdekesek Csaplárnak azok az adatai is, a melyek Révai újabbnál-újabb terveiről tudósítanak; a melyek azt mutatják, hogy ő mindig tudta, mikor kell valamely eszme érdekében síkra szállni, hogyan kell annak proselytákat szerezni, de nem tudta, hogyan kell a viszonyokkal számolni.

Ugy hiszszük azonban, hogy Révainak e tusakodásait az érdeklődők szívesen elolvassák magából a munkából, azért is a harmadik kötetnek e kiválóan becses részletével ez úttal nem foglalkozunk behatóbban. E helyett a negyedik kötetéről szólunk kissé részletesebben, mint a melyről eddig tudtunkkal egyetlen szakközlönyünk sem emlékezett.

A negyedik kötet, mely Révai pályájának a mult század utolsó tizedében való hányatásait, küzdelmeit festi, egészben véve még talán legérdekesebb valamennyi eddig megjelent kötet között. Igaz, hogy a harmadik kötetben előadott ama részlet, mely Révainak a tudós társaság létrehozásában való lelkesedését, sürgését, tevékenységét fáradhatatlanságát rajzolja, irodalmi szempontból hasonlíthatatlan érdekű: de ha tisztán a hős fejlődését, küzdését, az ellene nyíltan vagy titokban működő akkori tényezőket tekintjük, a legutóbb világot látott negyedik kötet nem kevésbé érdekes és tanulságos. Mily okok gátolták Révait, hogy az egyetemi tanszékért beadott folyamodványa sikertelen maradt; mint fondorkodtak ellene a helytartó tanácsnál, hogy szándékát megíhútsák; milyen tényezők léptek sorompóba ellene s kik segítették e tényezőknek sikerét vele szemben: mindezt Csaplár ép oly részletesen, mint behatólag tárgyalja folytonos tekintettel a tanügyi állapotok kedvező, vagy — legtöbb esetben — kedvezőtlen voltára. Szerdahelyi Györgynek és Kreil Antalnak, kik nem csekély mértékben voltak okai Révai szándéka megíhúsultának, messzemenő bonyodalmas összeköttetéseit, a melyeknek a kilenczvenes évek hirtelen lelohadó felzendülésére következett reactionarius irányzatok annyira kedveztek, oly éles vizsgálódással, oly mélyreható megfigyeléssel tárja elénk, hogy azokból akárki világos képét alkothatja az akkori tanügyi állapotok megdöbentő irányzatának.

Még érdekesebb azonban Révai saecularisatiójának története s az abból fejlődött végnélküli küzdelme.

A büszke, túlságos önérzetes, hajthatatlan Révai abba az egyházmegyébe kívánczik, a melynek néhány tekintélyes embere ellen csak nem régiben annyira kikelt. Révai szeret szembezállni az akadályokkal. Annyi hányatáson keresztül ment lelke némi fájt élvezetet talál ebben s akkor van igazi elemében, mikor kifejtheti összes erőit, hogy ellenségeit megtörje, vagy legalább önszándékát bármiképp érvényesítse. Hányszor kell neki szerzete főnökéhez fordulnia, hányszor az egyházmegye püspökének kegyéért könyörögnie, s mindezt mily szívós kitaratással s mennyi önérzettel, érdemeinek mily fenhangú emlegetésével tudja ő megtenni! Mennyire hiszi, hogy új helyzetével véget érnek eddigi hányatásai, s mennyire nem riad vissza ösztönző okai közé olyanokat is számlálni, a melyek a piarista-rend ellen fordítvák, s a mely okokat Csaplár komoly férfiasággal igyekszik is valódi értékükre redukálni.

Révai újra keservesen csalódik. Kiengesztelt ellenségei ugyan nem bántják többé: de bántja az, hogy nagy czéljainak kivételére új helyzete is épen oly kedvezőtlen, mint volt az előbbi. Sőt el kell tűrnie azt is, hogy a mint a legközelebb kínálkozó alkalmat fel akarja használni, hogy majd a székesfehérvári gymnasiumnál az igazgatói, majd az egyetemnél a numismatikai tanszéket elnyerje: sæcularisatiójának, «nem eléggé törvényes» lefolyását is ellene fordítsák s ügyeketét még inkább sikerrelenné tegyék.

A kormány-körökben, hol pártfogók után néz: Szerdahelyi és Balog ellensúlyozzák. Ezek úgy vannak meggyőződve, hogy Révai összeférhetetlen bármilyen testülettel. De aczélozott lelke nem nyugszik bele a dolgok illetén fordulatába. Az elhatározást gyorsan követi nála a tett. Sæcularisatiója törvényesítéséért minden követ megmozdít. «Mindent eltűnök, s nem riadok vissza» — írja igazán neki bátorodva Paintner barátjának s mindvégig legkitartóbb pártfogójának. Magához a királyhoz folyamodik, aztán Budára siet, hogy a numismatikai tanszék ügyében valamit tehessen; de czélját most sem érheti el. Mind a mellett távol van a kétségbeeséstől. «Vigasztalom magamat — írja — azon megnyugtató öntudatommal, hogy jól cselekedtem . . . Teljesítem a jó pap kötelességeit. Hazafi vagyok, még buzgóbb is, mint kellene. És ez az én hibám, melyet most ezek (ellenségei a kormánynál) vétkül rónak fel. Hű vagyok a királyhoz, vallják ezt irataim, bizonyítják szolgálataim. Senkit sem bántok. Tűröm (!) a méltatlanságokat. Sokat bántalmazva még védelmemre is későn buzdulok.» stb. Egészen másképp gondolkoztak azonban róla a helytartó tanács tanügyi osztályának intézői, a kik a josephinismus eszméinek előbbi nyílt vagy titkos képviselőit elnyomni, megsemmisíteni igyekeztek. A liberalis eszmék varázsát elhomályosították lassankint amaz ádáz tények, melyeknek orkánja nyugatról oly nagy erővel tolt felénk. Nemcsak őt igyekeztek gátolni, de más magasabb állású tanügyi embereket is, a kiknek szabadabb eszméi szálkák voltak a kormány szemében. Révainak be kellett látnia, hogy szerencsétlenségeiért csak önmagát okozhatja, hogy előbbi viselkedése volt oka nagyrészt az ellene keletkező ellenséges hangulatnak fönn és lejjáránt. Keserű s igazságtalan bűnhődés, véleményünk szerint, annál is inkább, mert egy nagy elme gyöngeségeit, melyekre a genius fénye mintegy vakítólag hatott, sohasem szokták úgy fogni fel, mint egy közönséges, mindennapi ember tévedéseit. Nem azért, mintha a tévedés itt is, amott is tévedés (hiba, véték — a tévedés fokozata szerint) nem volna: de egy nagy szellem inkább feledtetni azokat s ki tud irántuk engesztelni fényes tulajdonságaival. E tekintetben tehát — nekünk legalább úgy tetszik — Csaplár kissé túlszigorú hőse iránt, a kinek pedig türelmetlen, erőszakos természetét, mely a rázúduló bajok özö-

nében sem tagadja meg magát, mintegy folyvást érezve nagyrahipotottságát, értelmének, geniejének erejét a legalaposabban ismeri. Révai éles temperamentuma, mely a büszke önértetnek, a szellem hatalmának, a genie képzelt kiváltságainak jogát talán az egy Petőfit kivéve, irodalmunkban legszembetűnőbben praetendálta, bizonyára nem kevés bajlódásainak volt szülőoka: de egyéni gyöngeségei jellemerejét mintegy megacézolóvza mutatják. Közönséges embert réges-régen megsemmisített volna az őt ért szenvedések felerésze is: ellenben Révai híu maradt céljaihoz életének annyi különféle phasisaiban is. A lelki erőnek e valódi nagyságát minden tévedései mellett is csodálnunk kell, s egyszersmind tartózkodnunk az ítélet olynemű szigorúságától, mely az egyéni tulajdonságok fokozata előtt szemet huny.

Révainak heves, türelmetlen, keserű világnézete minden küzdelmében erősen nyilvánul: de alig nyilvánul élenkebben valahol, mint a győri rajztanfóságról való lemondásában. E vizsályos ügyet Csaplár oly apró részletekből ismerteti meg, a melyek hősének, mint embernek magán életére is fényes világot vetnek. Makacs, elszánt természete itt nyilatkozik talán a legpraegnansabban. Ehhez még csak az esztergomi gymnasiumtól való távozásának küzdelmei hasonlíthatók, a melyek az akkori kormánykörök figyelmét is annyira magukra vonták. Reménytel és bizalommal telve foglalta el esztergomi gymnasiumi tanszékét. •Tán gyöngélkedő egészségét — írja Csaplár — s e miatti idegességét kivéve, aligha látszhatott benne hiányzani valami abból, a mi a legjelesebb siker kivívására szükséges. •Csakhogy egyrészt az esztergomi tanügyi állapotok, másrészt Révai nyugtalan, türelmetlen természete új vizsályok örvényébe sodorták. Két tanártársával gyűlt meg leginkább a baja: Kulcsár Istvánnal, a «Hazai és külföldi tudósítások» későbbi szerkesztőjével, s Amberg Józseffel, kit máshonnan eddig nem ismerünk. Csaplár szerint leginkább e két tanár szabadelvű, vagy inkább szabados felfogása s iránya okozta Révai újabb kellemetlenségeit. E szabadabb szellem, mely természetesen az egyöntetű tanításban s nevelésben nem csekély akadály volt, annyira aggasztotta Révait már az első évben, hogy •már akkor elhatározta magában, hogy ha az ily állapoton huzamos türelme (!) és javító törekvése által sem segíthet, később a tanárokodással felhagyni, semhogy komoly elveit feladva, a mindegyre növekvő fegyelmetlenséget elnézze; nehogy így majdan ő is részesül tartassék az oly eredménynek, mely valóban szegyenletes lesz az intézetre nézve».

Szándékát csakhamar érvényesíteni is igyekszik, de ismét sikertelenül. Aggodalmas helyzetében kell továbbra is maradnia s a vizsály lappangó tüzét lánggra lobbantania, mivelhogy — véleményünk szerint — az előforduló kellemetlenségnek jó részét most már csakugyan ő.

okozta. Oka volt maga is a szélvetéssel a vihar-aratásnak. Nem kísérhetjük Csaplárt részletes tárgyalásának nyomain pontról-pontra. Az az emlékirat, a melyet Révai az esztergomi gymnasium fegyelmezetlenségéről készített s melyet Csaplár először hoz napvilágra, bizonyára nyomós tanúság mind az akkori tanügy kedvezőtlen voltára, mind az ő nyugtalan, éles, minden bántást tízszeresen megtorolni igyekvő természetére. S talán nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy Révai méltatlan bűnhődései, a melyeket előbbi liberalisabb irányzatáért tűrnie kellett, nagy mértékben hatottak ez állapotok előidézésére. Lehet, hogy Kulcsár és társa talán csakugyan több szabadságot, több szabadelvűséget tanúsítottak a nevelésben és oktatásban, mint a mennyi a siker kockáztatása nélkül megengedhető lett volna; lehet, hogy az intézet, mint akkor tájban más középiskola is, az előbbi pár évben kissé meglazult fegyelem vitorláit még nem tudta elég erős kézzel tartani; lehet, hogy a tanügyi állapotok sem voltak sokkal jobbak, mint a hogy Révai a most napvilágra került memorandumában (melyet a helytartó tanácsához nyújtott) annyira sötét színekkel rajzolja: mind e mellett azonban az elkeseredett viszály földidézésében Révainak is része volt, részének kellett lennie. Bármily nyugodtan s behatólag vizsgáltuk e memorandum heves, sokszor önefelelt kifejezéseit: egy gondolatot el nem nyomhattunk elménkben. Vajjon oly megfékezendő erejűvé fejlődött-e az esztergomi gymnasium szabad szelleme, hogy az előbb szintén liberalis Révai kénytelen volt a miatt az intézettel szakítani, a helytartó tanácsot egész évig foglalkoztatni vele s maga ellen zúdítani mindenkit, a kik ekkor hozzá közel állottak? Vajjon nem önként tolúl-e élénk evvel együtt egy más kérdés is? Révai előbbi vívódásainak sikertelenségére, nemes szándékainak meghiúsítására ellenségei főleg az ő előbbi szabadelvűbb irányát gáncsolták s Révai tudatával bírt ennek: nem akart-e most az ellenkező végletbe csapni, hogy ellenségeit kiengesztelje? s elkeseredett lelkiállapotában nem kívánt-e túlszigorú fegyelmet, olyat, mely a tanártestület szellemével meg az ifjúságnak kissé talán elkényeztetett bánásmódjával is szöges ellenkezésbe jutott? Annyi hányatáson keresztül ment lelke nem vesztette-e el ruganyosságát s másfelül elbizakodott önértetében nem gondolhatta-e, hogy egymaga képes lesz az intézet eddigi lazult fegyelmét rövid idő alatt helyreállítani, habár a tanártestület éles ellenmondásával is? S nem lőtt-e túl a célon épen, mivel teljes erővel elő akarta azt mozdítani? Végletekre hajló szelleme számolt-e alaposan a körülményekkel, mikor ő a javítás munkájához fogott? Mindezt annyi-
val inkább nem alaptalan föltennünk: mivel eddig csak az egyik fél véleményét ismerjük: a másik, a vádlott fél, nem tudni, milyen magatartást tanúsított e vádakkal szemben. Aztán a főigazgató, s a később kiküldött Szunerits is úgy találták, hogy Révai vádaskodása ha nem

egészen alaptalan is, de bizonyára sokban túlzott s így az igazság valószínűleg sem egyik, sem másik részen nincs, hanem a középben.

E felfogás, melyet a fentebbiekben pár szóval kifejeztünk, talán nem lesz egészen érdektelen arra, a ki valamikor Révai életrajzát a nagy közönség számára akarja megírni. Révai hányatásának, sikertelen küzdelmének ez egyik legtanulságosabb részlete, melyet annyival inkább szükséges minden oldalról megvitatni, mert e valódi nagy ember élet-körülményeiben az esztergomi gymnasiumtól való megválása mintegy forduló pontot képez. Aztán, a mennyire Kulcsárt későbbi működéséből ismerjük, semmi okunk nincs föltenni, hogy az ő *túlzó* liberalis iránya lett volna egymagában mindennek oka, holott később nagyon is conservatív nézeteket hirdetett a vallásban, a társadalmi s magánéletben egyaránt. Révait a kínos izgatottság majd egészen kimerültté tette annyira, hogy — mint Csaplár megjegyzi — célszerűbbnek látta fogyatékat erejét megkimélni a meddő küzdelemtől s megóvni azt a jövőben folytatandó hasznos tevékenységre. Érezte, hogy az elzúgott viharok után nyugalomra van szüksége. Komáromi kevés ideig tartó tanárkodása után nyugalmaztatásért folyamodott, mi főleg Somogyi hathatós pártfogása mellett sikerült is.

Igy jutott Sopronba a múlt század utolsó évében, hová szíves baráti szív is vonzotta, meg tudományos feladatának érdekei is ösztönözték, hogy mennél közelebb legyen Bécshez, a magyar irodalom akkori középpontjához, a melyet aztán mindenkép Magyarország szívébe, Pestre törekedett áttenni.

Itt végződik Révai életírásának legutóbb megjelent negyedik kötete, a melyben az életíró a mélyreható bűvár fáradozásainak gazdag eredményét nyújtja. Sok megjegyzést tehetnénk még az egész mű compositiójára, a nyelvbéli előadás nehézkességére, legfőképen pedig az adatok kevésbbé szoros, kevésbbé átlátszó csoportosítására. De mindezt elhallgatjuk. A tények valódi okának földerítése tudományos szempontból kétségkívül a legfontosabb s ebben Csaplárnak nem közönséges érdemei vannak. Művének némely gyöngeségeit maga is beismeri s utal is erre előszavában, mikor «e huzamos idei munkálkodás balsorsáról» nyilatkozik.

Tisztán tudományos szempontból azonban nagyon óhajtanók, hogy Csaplár e nagy fáradsággal megkezdett művét befejezhesse, mihez az ő rendelkezésére még bizonyosan nagyon fontos és értékes adatok állanak készen.

KISS ANTAL.

Fáy András életrajza. A m. tud. Akadémiától Lévy-díjjal jutalmazott pályamű. Irta *Badics Ferencz*. Budapest. Kiadja a m. tud. Akadémia, 1890. 8° VIII, 671. 1. l.

Fáy András élete és művei. Irta *Erdélyi Pál*. Budapest, 1890. 8° 8, 351 l.

Nincs magyar író, a kinek életéről és működéséről négy biographia is készült volna egyszerre, mint a Fáy Andráséről. Pedig nem mondhatni, hogy a Fáy hosszú és változatos életét, több mint félszázadig tartó és bámulatatos terjedelmű munkásságát helyesen felfogni s kidolgozni könnyű feladat volna. Igaz, hogy életében nincsenek oly lélektani visszasságok, nehezen megfejthető rejtélyek, a melyeknek vizsgálata s földerítése egy maga is méltó bármely nagy író figyelmére; Fáy egyéniségét nem kerítették hatalmukba a nagy szenvedélyek oly nemű convulsiói, a melynek kevés nagy ember életéből hiányzanak s épen azért biographjoknak feladata kétszeresen nehezzé válik. Azoknak az eszmé-
nek hatása, a melyeket ő fölvetett s megvalósítani segített, szinte láthatólag beleolvadt a nemzet fejlődésébe s útjokat kifürkészni nem sok nehézséggel jár. Az az irodalmi irány, a melyen megindult és haladt, azok a műfajok, a melyeket ő művelt, nem tartoznak a nehezen érthetők közé. De mind e mellett roppant munkásságának eredményeit jól elrendezni az életrajz keretében s a sokféle, sok irányú működésnek középpontot találni, mely köré kisebb fontosságú munkássága ügyesen csoportosítható legyen: ez a feladat megoldása próbára teszi még a gyakorlott író componáló tehetségét is. Mert Fáy azok közé a magyar írók közé tartozik, a kik bár az irodalmi téren arattak legelőször sikert: ez a siker csak átmenetül szolgált politikai és társadalmi munkásságuk megkezdésére. Az a kor, a melyben Fáy ifju éveit élte, irodalmunknak egyik legküzdelmesebb, legveszélyesebb kora volt; minden valamire való tehetség e téren próbálkozott meg erejével, részint azért, hogy az irodalmi újítás diadalát kivívni segítse, részint pedig azért, mivel ez volt az egyetlen tér, a hol a hazafiak elég háborítatlanul áldozhattak a hazafiság oltárán. Kőlcsey szintén mint író lépett föl először, hogy aztán mint szónok és országgyűlési követ szolgálja hazáját. Sőt még Eötvös is az irodalmi téren szerzett babéraival lép a politikai s államférfiúi pályára, hogy ott értékesítse nagy tehetségeit, hol a nemzeti haladás ügye leginkább kívánja. Az írói pálya ez időben jóformán csak a társadalmi és politikai működés hatásának volt előleges eszköze s koránsem oly kizárólagos, mint például mai napság.

Fáy élete a leghűbb, legtipikusab kifejezése az efféle magyar írók pályájának, mely épen oly sok oldalú, épen oly gazdag hatású és eredményű, mint a milyen nemes és tiszteletet gerjesztő. Az ily életpályának minden oldalú vizsgálata s a változatos munkásság összpontosítása soha-

sem tartozott a könnyű feladatok közé: de a Fáy életének sok olyan vonzó sajátossága van, mely mintegy önkéntelenül is ösztönzi az irodalomtörténet ismerőjét a vele való bővebb foglalkozásra. Innen magyarázható, hogy mikor az Akadémia e kérdést pályázatra kitűzte: egyszerre négyen versenyeztek a pályadíjért. Ehhez járul még ama körülmény is, melylyel kevés író dicsekedhetik, hogy Fáy életére rendkívül sok adat állott írónk rendelkezésére részint nyomtatott, részint írott emlékekben.

A négy pályázó művei immár mind közkézen forognak. A két elsőről, a melyeknek írói Findura Imre és Koltai Virgil, nincs mit szólnunk. Erdélyi Pál az előszóban úgy ítél róluk, hogy sehogys sem közelítik meg céljokat, annál kevésbbé oldják meg feladatukat, a mi egyik oka annak, hogy Erdélyi művét kiadta. Bizonyos, hogy Badics és Erdélyi művei hasonlíthatlanul jobbak az előbbieknél. Az Akadémia kitüntetése a Badics könyvét érte részint, mivel Erdélyié csak mint «felette töredékes vázlat» vett részt a pályázatban, részint pedig azért, mivel Badics határozottan több adatot gyűjtött össze a Fáy életrajzához, mint Erdélyi. Ha azonban Erdélyi műve mostani alakjában versenyezhetett a volna pályadíjért: kétségkívül nem könnyű feladatuk lett volna a bírálóknak. Mert jóllehet Erdélyi művét úgy tüntette föl egyik komolyabb bírálója, mint egy tehetséges ifju író *első* nagyobb kísérletét s nem látta be, vagy legalább vonatkozott oly véleményt mondani róla, mely szerint ez életrajz a maga nemében egészen sikerült munka: nem habozunk kimondani, hogy Erdélyi művének a Badicsé mellett is megvan valódi értéke és becse. Pedig ezzel nem keveset mondunk. Badics oly tömérdek adattal dolgozott, a mennyinek csak pusztán összegyűjtése is elismerést érdemel; oly tisztult irodalmi ismeretekkel, higgadt megfontolással, józan ítéletalkotással s részletező színezéssel fejleszté hősét s kísérte életét bölcejétől a sírig, a mennyi még a mienknél fejlettebb irodalmakban is számot tehetne. De épen tehetségének e fényoldala vet compositiójára árnyat.

Ha a két művet e tekintetben összehasonlítjuk: nekünk úgy tetszik, hogy Erdélyié ügyesebb componáló tehetségre mutat. Viszont Badics gondosabb kidolgozó. Erdélyi plastikusabb képben fogja fel Fáy életét s mindig előtérben mutatja olvasói elé: Badics élénkebben színez s nem mindig tudja a jellemző tulajdonságokat kidomborítani. Mintha Badics előtt minden adat egyforma értékű volna s úgy látszik, nem eléggé mérlegelte az adatok súlyát. Erdélyi nem kisebb szeretettel beszél Fáyról, mint Badics s ép oly kevésbé magasztalja hősét, mint kritizálja, bár a mi a sokat küzdő férfiú munkásságának valódi sikere, abban élelmi ítéletei mélyrehatóbbak a Badicséinál. Mind a kettő megrajzolja a Fáy működésének tág keretét s mind a kettő helyesen állítja bele hősének vonzó és nemes alakját. De Erdélyi csak ott vet számot Fáy előzőivel és kortársaival, a hol Fáy működése valami kiválóbat, maradandó

dóbbat alkotott: Badics minden újabb irányú működésénél széles keretbe állítja Fáy alakját, úgy hogy nem ritkán lesz fásasztóvá, bár unalmassá nem válik is. Bizonyos, hogy Badicsot az összegyűjtött roppant adathalmaz csábította az aprólékos vizsgálódásra, mely nem épen válik előnyére munkájának, mert sokszor a részletekben egészen elvesz az életrajz fonala s mikorra az olvasó e fonalat újra feltalálja: a széles keretben alig tudja azt hová illeszteni. Abban mind a kettő hasonló felfogást mutat, hogy Fáy közhasznú életét középponttá teszi és többször visszatekint ide, mintha nem bíznék benne, hogy a használni akarást, a jóért való fáradozást már eléggé kiemelte. Badics főképp annyiszor hangsúlyozza ez igazságot, hogy még figyelmetlenebb olvasójának is meg kell sokalnia. Ezt az idézetet, mely könyvének is mottója. «Használni! vala éltem minden törekvése, jelszava», nem kevesebbszer, mint ötször ismétli. Erdélyi szintén elmondja ugyanezt az igazságot többször, de mégis némi változattal s fokozattal.

Nem megrovásul említjük ez észrevételt. Jól tudjuk, hogy a Fáy életpályájának írója előtt ez az igazság volt az archimedesi pont, a mely a sokféle irányú munkásság értékét megszabta mintegy. Ezt az ítéletet hangsúlyozni annyival inkább érdekükben állt az életrajzíróknak, mert Fáynak akár irodalmi, akár társadalmi és politikai küzdelmeiből ez az elv visszhangzott mindig ki a legélelkenbben: de ha egy fejezetben ez elvet behatólag fejtegetik, el lehet vala kerülni a többszörös ismétlést. Badics egyéb észrevételeit vagy adatát is szereti különböző helyeken újra és újra föleleveníteni. Például, hogy csak egyet említsünk: azt az adatot, hogy Szemere Pál volt az első, a ki Fáy tehetségét legelőször mondá alkalmasnak a comicus műfajokra, szintén vagy ötször ismétli.

Ez azonban keveset von le a könyv értékéből. Sokkal nagyobb hibának tartjuk Badics művében a korrajzi részleteket, melyek az elbeszélés folyamát minduntalan megakasztják. E részletek nem azért válnak a mű hátrányára, mintha magukban véve nem volnának igazak, jól kidolgozottak, hanem mert a Fáy alakjához nem mindig illenek s nem egyszer úgy tűnnek föl, mintha az életrajz írója pusztán csak önmagukért dolgozta volna ki e részleteket és sem Fáy működésének fontossága nem igazolná a rápazarolt időt és helyet, sem az írónak a kort illető felfogása nem volna elég új és eredeti, a mi esetleg indokolhatná a részletekkel való behatóbb foglalkozást, az aprólékos adatok halmozását. Jól tudjuk, hogy egy valódi nagy ember életrajza nem egyszer szélesül ki korrajzzá. Például a Széchenyi életét bizonyára senki sem értené meg Magyarország újabb történetének előadása nélkül s ezt a Széchenyi működése nélkül. De Fáy bármily derék harczosa is volt a közügynek, bármily sokoldalú tevékenységet fejtett is ki hosszú életén keresztül: alakja még sem azonosítható a nemzet történetének egészével, legalább nem

mint író, s még kevésbé mint politikus. Helyes, hogy számot vet Badics a mellékkörülményekkel mindig, a melyek közt a használni akarás Fáy újabb-újabb térre vonzza: de nem helyes, hogy mindannyiszor oly aprólékos kortörténelmi rajzokkal vezeti be az egyes fejezeteket, a melyeket már az előbbieken vagy elmondott általánosságban vagy legalább ott elmondhatta volna azokat. Szívesen vesszük, hogy körültekintő: de jobb szeretnők, ha rövidebb szemléket tartana mindenhol. Mi nem tudjuk belátni: miért kellett Fáy működését oly széles korrajz keretében adnia az írónak, hogy feltűntethesse a hatást, melyet másoktól vett, s azt is, melyet mások működésére s általában közéletünkre gyakorolt. S ha már így fogta fel, mint a közélet emberét, mint a társadalmi munkásság egyik legszívósabb s legtöbb sikert aratott képviselőjét: ez ellen annál kevésbé szólhatunk, mert Fáy-nak e téren való tevékenysége teljesen igazolja Badics felfogását. De hogy mint író-t és politikust is ily széles alapra állította: ez már, úgy véljük, alig indokolható.

Fáy első műve, a *Bokréta* 1807-ben jelent meg, abban az időben, mikor inkább csak dilettánsok uralkodtak az irodalomban Kazinczyn, Virágon, Kisfaludy Sándoron kívül. Berzsényi még nem jelent meg a közönség előtt, csak Kis János tudta, micsoda lángész rejtőzik Sömgén falu egyszerű kis házikójában. Kölcsey és Szemere még csak titokban írogattak, Csokonai már meghalt, Kármán és Péczeli szintén. Révai utolsó küzdelmes esztendejét élte. Egy szóval, mint Erdélyi helyesen jegyzi meg, szélsőönd volt irodalmunkban. A nyelvészeti küzdelmeken kívül, melyek épen ez időtájban vívattak szokatlan erővel és makacssággal, csak Kazinczy levelezése tartotta ébren íróinkat. Nemzetünk politikailag és társadalmilag egyaránt szomorú körülmények közt sínlett, mert a napoleoni háborúk kifosztották minden anyagi erejéből. E tájban riadt fel «a nagy tüzfű» ódaköltő egyhangú szemlélődéséből s kimondá a velőkgig ható *Romlásnak indult hajdan erős magyar-t*, mely annyi szívben újra hangzott. Két sugár hintett derűt e lehangoltságba, hogy újra Erdélyt idézzük: egyik a Kisfaludy Sándor *Boldog szerelme*, másik a Fáy *Bokrétája*.

Vajjon ha az itt csak vázlatosan érintett tényeket kissé részletesebben megrajzolja az író: nem elég érthető keretbe állítja-e Fáy első művét? S vajjon van-e arra szükség, hogy a politikai közhangulatot, a nemesi ellenzék szaporodását, tróji köreinket, az akadémia eszméjét mind részletesen fejtegye? Mi van a *Bokréta*-ban, a mi e fejtegetést igazolja? Nem megérthető-e e gyűjtemény hatása, ha csak néhány nagy vonásban vázolja is az író az akkori állapotokat, főképp meseirodalmunk állapotát, melyben Fáy csakugyan az úttörők közé tartozik? Badics közel húsz lapon foglalkozik az előzményekkel, melyek magukban igen

ügyesen vannak összeállítva, de a ráma sokkal nagyobb, mint a melyet maga a kép kíván. Badics e meséket majdnem egyenként vizsgálja, a mi helyes eljárás, de mégis úgy tetszik, hogy e szerény művecskék alig bírják meg azt a nagy apparatust, melylyel Badics szemügyre veszi őket. Mi nagyon elégnék tartjuk azt a sokkal kisebb, de nem kevésbé ügyes vázlatot, a melylyel Erdélyi vezeti be a *Bokrétát*. Ha a két műnek e részletét összevetjük: azonnal szembetűnik fejtegetésünk igazsága, hogy Fáy első műve minden irodalomtörténeti fontossága mellett is sokkal szerényebb helyet foglal el, semhogy a Badics eljárását igazolná. Hogy egy igen közeli példára hivatkozzunk, mely mindenki előtt ismeretes, szabad legyen a *Zalán futását* fölemlítenünk, mely talán szintén volt oly nevezetes kezdemény, mint a *Bokréta* s mégis, mint tudjuk, az életrajzíró elégnék tartotta pár lapnyi keretet készíteni hozzá, mely a mily élesen körvonalozza a húszas évek politikai s irodalmi állapotát, épen oly művészi és szabatos. Ezért mondtuk föntebb, mikép Fáy, mint író, nem értjük, miért *kellett* Badicsnak korrajz keretében adnia.

Hogy Fáy regényeinél, főleg a *Bélteky-ház*nál már szívesebben veszi az olvasó a kissé részletesebb korrajzot: mondanunk sem kell. S az a keret, a melyet ehhez rajzol Badics, bár sokkal kisebb, tökéletesen elég a regény céljának és hatásának megértésére.

A kik nem ismerik a regényt: ebből megtudhatják, hogy miféle hatás érlelte meg annak eszméjét Fáy lelkében, mennyit olvasott magába a Széchenyi gondolataiból s mikép iparkodot ezeket népszerűsíteni. Mit akart Fáy? Semmi egyebet, mint hogy az ujkor eszméit népszerűsítse és pedig nem heves támadással — mint Badics egészen szabatosan felfogja — nem elvont fejtegetésekkel, hanem a mindennapi élet körülményeiben, küzdelmeiben mutatva fel a régi intézmények, szokások, életmód bajait, hátrányait, s másfelül a műveltségen, tanultságon, elfogulatlan szemlélődésen alapúlt hasznosabb, kényelmesebb, boldogabb életet, hogy amannak elhagyására, emennek követésére indítsa olvasóit.

Jellemző a két életrajzíróra, hogy mindegyik a saját felfogása és tárgyalása rendszeréhez híven fejtegeti a *Bélteky-ház*-at, mindegyik külön fejezetben: Badics a társadalmi és politikai reformok nehéz levegőjében látja a regény alakjait, Erdélyi pedig a regényt mint műfajt veszi először szemügyre s csak aztán tér át a *Bélteky-ház* hőseinek a kort mozgató eszméire. Badics a mű keletkezését vizsgálja: Erdélyi mint regényt fejtegeti. Badics itt is, mint kiemeltük, részletező; egyetlen vonást sem hagy felhasználhatlanul mely elméjébe ötlük: Erdélyi nagy vonásokban rajzol, de a jellemző sajátágokat nem kevésbé kidomborítja. Badics e regénynek is, mint Fáy minden művének, elmondja először tartalmát s azután tér át az egyes alakok jellemzésére, mi közben szinte önkéntelenül is némi ismétlésekbe esik.

Tán mondanunk sem kell, hogy valamely mű æsthetikai méltatásának nem ez a művészibb formája, hanem az, a melyben a vizsgáló a tartalom elmondásába bele olvasztja annak fejtegetését, bírálatát is. Ehhez Erdélyi közel jár, kétségkívül közelebb Badicsnál. Mind a két író helyesen fogja fel Fáy művének fontosságát a lényegben. De Badics inkább társadalmi hatását emeli ki, Erdélyi e mellett irodalomtörténeti fontosságát is. Erdélyi inkább elemez, Badics inkább elbeszél. Erdélyi a regény styljéről mélyebben gondolkozik, Badics az egyes alakok természetéről, sajátságairól ad színezett rajzot. Erdélyi összeválogatja a styl idegenszerűségeit s Fáy elbeszélői nyelvét is vizsgálja: Badics szintén megteszi ezt, de nem itt, hanem mikor összes művein áttekint. Abban a néhány sorban, melyet Fáy előadásáról ír Erdélyi, a nyugodt műbíráló jól megfontolt szavai hangzanak az olvasó felé. Miután kiemeli az igazság közvetlen erejével ható jellemek nevezetes tulajdonságait, így ír: «Még legtöbb jogos kifogást előadása ellen lehet tenni. Igaz, hogy bőbeszédű, hosszadalmasan fejtegető, reflexiókkal terhelt, egyegy gondolatra ki-kitérő s folytonosan küzd az elbeszélés külső nehézségeivel, de e mellett aztán gondos és magyaros. Akadozást sehol sem mutat, könnyű, folyamatos és sok numerositással dicsekszik. A hol reflexiókba merül, néha szónoki magasságra emelkedik, különben mindig egyszerű, szabatos, s mint minden iratában, ebben is természetes.» Erdélyi subiectivebb, Badics tárgyilagosabb. Erdélyinek gondolataiban több az eredetiség, Badicséban több a tanulmány. Erdélyi emelkedettebb hangulatú, élénkebb képzelmű. Badics gondosabb adatszoportosító. Badics számot vet a regény keletkezésekor elmondott bírálatokkal is, Erdélyi ezeket figyelmen kívül hagyja. Erdélyi csak pár sort szentel arra, mikép valószínűsította meg Fáy e regényében politikai és társadalmi eszméit, a mit Badics részletesen rajzol, de azért Erdélyi felfogása a lényegben nem kevésbé találó és világos. A *Bélteky-ház*at Fáy írói tehetsége derék növésének mondja s így végzi e fejezetet: «Látom szelleme fejlődését újabb emelkedésben; látom ama bensőült viszonyt, melyben írói és politikai törekvései voltak; látom e kettőt mint összesítette, hogy általok kettős csatornán át szívárogtassa nemzete tudatába a haladás eszméit, a kultúra szükségét s azt az elvet, mely őt életében mindenha igazgatta (talán vezette inkább): használni vala életem jelszava».

Azt azonban sem Badics, sem Erdélyi nem fejtegetik, hogy Fáy ez irányregényében mennyire tudta a tanító-czél a művészivel összeolvasztani. E kérdés vizsgálata, ha valahol, úgy Fáy regényeinek, novelláinak magyarázatában mindenesetre a leglényegesebb szempont, a melyet Badics nem is érint, Erdélyi is csak távulról. Bizonyos, hogy Fáy a *Bélteky-ház*ban a tanítói-czélnek nagyrészt feláldozta a művészt, de épen az az érdeme, hogy még e mellett is nagy hatást tett. Nem lebe-

gett-e ez a példa Eötvös előtt, mikor *A falu jegyzőjét* megalkotta? Nagyon valószínű, s ha ezt tekintetbe vesszük, Fáy regényének irodalomtörténeti értéke még nagyobb, mint a hogy ez életrajzírók feltűntetik.

Nem egyszer hallottuk azt a megjegyzést, hogy az írónak, ha ismert történelmi részleteket kell előadnia, igyekezzék magyarázatát lehetőleg rövidre szabni s úgy kapcsolni hozzá újabb mondanivalóit. Ez észrevétel tökéletesen igaz s nem lehet ellene szót emelni. De nem kevésbé igaz, hogy alkalmazása a következetességtől függ. Ha Erdélyi művének hibául róják fel, hogy a Széchenyi korszakalkotó hatását, reform-terveinek megvalósítását kissé elnyujtva mondja el: még helyén valóbb e megrovás Badics könyvét illetőleg. Figyelmesen olvastunk Badics művét s élveztük sima, gondos, bár kevésbé lendületes, de mindenütt figyelmet keltő előadását, hajlékony stíljét, szabatos nyelvét: s mégis a könyv elolvasása után nem emlékezünk korrajzának talán egyetlen részletére sem, a mely az eredetiség, az új szempontból való felfogás forrásából eredt volna. Széchenyi fölléptét elejétől végig kíséri; elmondja a *Lovakról*, a *Hitel*, *Világ*, *Stadium* című műveinek fogadtatását, Széchenyi megyei szereplését, tiszai útjait, a *Kelet népe* eredetét, stb. mindezt az ő gondosan részletező modorával s mindezt azért, hogy érthetővé tudja tenni Fáy föllépését a Széchenyi és Kossuth közti polemikában. Alig lehet kétségünk az iránt, hogy az az olvasó, a ki ily nagy irodalomtörténeti apparatussal írt könyvet kezébe vesz, bizonyosan ismeri a «legnagyobb magyar» és Kossuth *Pesti Hírlapja* közt támadt, korában rendkívül fontos polemikát s így valószínűleg megelégszik vala, ha az életrajzíró csak érinti azt, kiemeli fontosságát s azonnal áttér hőségnek e polemikához való viszonyára, álláspontjára. Badics nem így gondolkozott. Ő úgy hívé, hogy szükséges e polemia egész mibenlétét rajzolni, elmondania, hogy nevezetesebb politikusaink közül ki milyen álláspontra helyezkedett azzal szemben, hogy Desseffy Aurél, Eötvös, Vörösmarty milyen véleményt alkottak a Széchenyi könyvéről, mennyiben adtak igazat a támadó és támadott félnek.

Badics előadása, úgy véljük, csak akkor volna igazolható, ha ez adatok kevésbé volnának ismeretesek, vagy ha valamely új szempont támogatná felfogását, vagy végre, ha Fáy beleszólása oly nagy fontosságú volna, mely ez ügynek új fordulatot adott volna. Azonban, jölehet Badics életírói tisztéhez híven igyekezik a Fáy föllépését, ebben a kérdésben írt művét mindenképp kiemelni: Fáy szerepe nem igen hagyott hátra e tekintetben mélyebb nyomokat. Mint politikus egyáltalában véve sokkal kisebb, mint író, vagy mint társadalmi reformer. Ezzel a világeért sem akarjuk való érdemeit kisebbíteni, de azt véljük, hogy az életírónak számot kell vetnie hőse különböző működési irányának fontosságával s ahhoz képest mutatni fel olvasói előtt, mikor ki akarja.

helyét jelölni a nemzeti műveltség és haladás történelmében. E számvetésre, ha valahol, úgy Fáy életrajzában lett volna égető szükség. E tekintetben Erdélyi általános felfogása sikerültebb a Badicsénál. Erdélyi igazában véve csak egyetlen fejezetben végez Fáy politikai pályájával s mégis eléggé kidomborítja ez irányú működését. Annak okát, hogy Fáy nevét csak a másodrangú politikusok közt szokták emlegetni, abban látja Erdélyi, hogy Fáy visszavonuló, sőt félénk természet volt, aztán inkább a passzív, mint az aktív politika képviselője lehetett már koránál fogva. Ez mind igaz, de Badics gazdag adataiból úgy látjuk, hogy Fáy már azért sem tehetett, mint politikus, mélyebb hatást, mert a magyar ellenzék nagy eszméivel alig értett egyet, a melyek a fönmaradás és haladás «sine qua non»-jával ismertettek föl. Ha valahol, e téren bizonyosan dilettánsnak tartotta magát, a minél bizonyára több volt. De hogy mint politikus mögötte maradt az írónak, még inkább pedig a társadalmi reformernek: szükségtelen volna bizonyíthatnunk.

Mint írónak határozott érdemei vannak s nem tartjuk helyesnek, hogy Badics, mikor Kisfaludy Károlylyal összehasonlítja, csak dilettánsnak nevezi. Fáy bizonyára nem volt oly specialis írói temperamentum, mint Kisfaludy Károly, de hogy korának nevezetes írója volt, azt Badics egy vastag könyvvel maga igazolta legjobban.

Azonban még általánosabb hatása volt Fáynak mint társadalmi agitatornak. Élénk érzéke volt társadalmi betegségeink iránt és senki sem volt lelkiismeretesb, buzgóbb, önzetlenebb orvosa e betegségeknek Fáy nál. Szabadelvű javaslatai és fáradozásai felvirágoztatják a protestáns egyházi és nevelési ügyet s megteremtik a ref. főiskolát. De ezzel nem éri be. A nemzeti általános s főkép a nőnevelés első és legbátrabb harczosát tiszteli Fáyban, kinek érdemei halhatatlanok. E mellett megalkotja az első hazai takarékpénztárt, mi egymagában is feledhetetlen nagy érdeme. Erdélyi könyvének idevonatkozó részei is a legsikerültebbek közé tartoznak, melyeket Fáyról írt, de a Badicséi még méltóbb elismerésünket követelik. Itt már helyén volt hazánk akkori társadalmát széles keretbe állítani az olvasó elé, mert működése ez irányban majdnem páratlannak mondható. Valóban Badics művének e részei a legsikerültebbek. Nemcsak ez életrajznak legszebben, legtöbb gondnal, legmélyebb felfogással s igazi kedvvel megírt részletei ezek, de általában a magyar monographiák tárgyalási módjával összehasonlítva is, kiváló helyet foglalnak el. Ezekben emelkedik, szerény véleményünk szerint, Badics írói egyénisége olyanra, a melyet a szó nemes értelmében hivatásszerűnek lehet mondani. Erdélyi könyvének csak a protestáns egyház ügyeire vonatkozó tárgyalása vetekszik Badics könyve megfelelő részletével; de a mi a nőnevelés s még inkább a takarékpénztár megalapítását illeti: ez irányú fejtegetése Badicsnak sokkal felette van az Erdélyi könyve

megfelelő fejezeteinek. Oly mélyre hat Badics e vizsgálatával, oly jól csoportosított gazdag adatokkal rendelkezik, annyi ismeretet és tanulmányt mutat, a mik magukban véve is dicséretre méltók. Lehetetlen e részletekből bármilyen kivonatot adnunk. Az olvasó, ki hazánk társadalmi haladásának történetével bővebben akar foglalkozni, kétségkívül élvezettel fogja e fejezeteket olvasni, mert ezekből annyi tanulságot, oly bő ismereteket merít, mennyit kevés hasonló könyvben talál ily ügyesen és szépen összegyűjtve.

Badics könyvének az utolsó fejezetei a legsikerültebbek: ellenben Erdélyi művében épen a három utolsó fejezet van kissé elnagyolva, mi mintegy elégedetlenné teszi az olvasót, ki az egész könyvben egy komolyan gondolkozó fő lendületes fejtegetéseit oly szívesen fogadta. Ezen kívül a XVI. fejezet egészen aránytalan a többihez képest. Ezt az előbbi vagy a megfelelő másik fejezethez kellett volna kapcsolnia, de semmi esetre sem szabad egy kidolgozott, arányosan felosztott munkában oly fejezetet elválasztani, a mely másfél lapból áll, míg a többiek 15—20 lapból állanak. Ezen kétség kívül minden olvasója megütközik s annál inkább, mivel Erdélyi ereje épen a conceptióban van. Badics gondos kidolgozásával az Erdélyi conceptióját kitűnő művé lehetett volna alakítani. De Erdélyi, bár egy eredeti tehetség hatását teszi ránk, nem mindig tudja szavait jól megválogatni. Némi szokatlanságok a szavakban és mondatfűzésben több helyen láthatók könyvében. Pedig, mint fentebb kiemeltük, stylje, általánosságban itélve, emelkedettebb, hatásosabb a Badicsénál. De Badicsé szabatosabb, sí mább, folyékonyabb, gondosabb. Erdélyié merészebb, újabb, eredetibb. Mindkettejüknek megvan igazi érdeme s könyvük egymást sok tekintetben kiegészíti. Ha Badicsét az akadémia méltán tüntette ki: Erdélyi is meg lehet elégedve műve sikerével.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

A Classicusok Rhetorikája. Irta Sárffy Aladár. Budapest, 1890. Franklin-Társulat, 160 l. Ára 1 frt.

A mint szerző előszavában kifejti, munkája megírására főképp az serkentette, hogy eddigelé nem volt irodalmunkban egy szakmunka sem, mely a classicus ó-kornak rhetorikai munkásságát ismertette s az érdeklődőknek utbaigazítást nyújtott volna, úgy hogy az illetők a német philologiai irodalomra s itt Volkmann nagy munkájára voltak utalva, mely munkának áttanulmányozása pedig sok időbe s fáradságba került. E munka célja e szerint az említett hiány pótlásában áll. Hogy e célét mennyiben érte el Sárffy úr: arra nézve csak műve tartalmának elmondása s észrevételeim megtevése után fogom véleményemet kimondani; magára az előszóban foglaltakra csak azt jegyzem meg, hogy Volk-

mannak nagy munkáján kívül van a Handbuch d. cl. Alterthums-Wissenschaft II. kötetében egy rövid tájékoztató műve, mely azoknak igényét teljesen kielégíti, a kik rövid összefoglalást óhajtanak. Én észrevételeimnél épen ezt a kitünő művet fogom szem előtt tartani.

Rövid bevezetés után (7—11. l.), melyben a retorika fogalmának különböző meghatározása, a tárgy felosztása s feladata foglaltatik, szerzőnk áttér a retorika öt főrészének megbeszélésére (12—148 l.).

Az inventiónak tárgyalása veszi igénybe az első szakaszt. (12—94. l.) Itt szól erről először is a törvényszéki szónoklat körében két fejezetben. Az elsőben az intellectióhoz (νόησις) tartozó fogalmakról beszél, a második fejezetben pedig a törvényszéki beszédek részeivel foglalkozik s hét részt vesz fel (Procemium, narratio, egressio, propositio, argumentatio, refutatio, peroratio) s mindegyiket részletesen megbeszéli s kivált az argumentatio artificialisnál időzik sokáig (34—48. l.). A mondottak kiegészítéséül a 68-ik lapon Cicero «Pro Milone» beszédének taglalását adja. Majd az inventiónak a tanácskozó szónoklatban való szereplésére kerül a sor (69—77. l.), a 76—77. lapokon a «Pro lege Manilia» vázlatával, míg a 77—94. l. az inventiónak az alkalmi szónoklatnál való előadásával befejezi a szerző az első, az inventióról szóló szakaszt. A 93—94. l. Perikles «Athenæ dicsóságáról» mondott beszédjének vázlatát kapjuk.

A második szakasz az elrendezésről szól (95—104), a harmadik pedig (105—142. l.) a kifejezésről. Ez utóbbiban hosszabb részt szentel a szónoki ornamentikának előadására. A negyedik szakasz (143—145. l.) a betanulás eszközeit mondja el, az ötödik a szóbeli előadás kellékeit (146—148. l.). Betűrendes, két részre osztott (latin, görög) tárgymutató fejezi be művet.

Észrevételeim a következők:

A szónoklatnak gyakorlati s művészi szónoklatra való felosztása (p. 9) megvolt ugyan az ó-korban, de Volkmann sz. (p. 461) «Es finden sich von dieser sachgemässen Einteilung bei den Alten nur vereinzelte Spuren, und sie war keineswegs allgemein giltig.»

P. 10. «Aristoteles a hallgatók értelmisége szerint osztja fel a beszédeket.» Ez helytelen. Helyesen Volkmann, p. 462: «Aristoteles gewinnt seine drei Arten von λόγοι ῥητορικοὶ zunächst aus der Verschiedenheit der Zuhörer, vor denen gesprochen wird.» Aristoteles Rhetorikája (ford. Kiss János) p. 27. «Az ékesszólásnak három neme van, mert a hallgatók is ennyifélék.» Aristoteles szép okoskodását jó lett volna kivonatban közölni, a mint Volkmann teszi.

Szerző a 9. lapon megmondja, mi lehet a szónoklat tárgya, a 11. lapon ismét előhossa s újra megbeszéli. Ez felesleges.

A mit szerzőnk a 12. lapon intellectio, quaestio, causa cím alatt elmond, leggyöngébb része egész munkájának, mert szavain eligazodni

sehogy sem lehet. «Az inventiót — úgymond — megelőzi az intellectio (νόησις), vagyis a beszéd indító okának megismerése. Ez volt a stoikusok πολιτικὸν ζήτημα-ja, mely alaptételhez fűződik a beszéd többi része.» Ez még megjárja, ámbár kezdő, helyesebben mondva összefoglaló munkát óhajító embernek elég fejtörést okoz a πολιτικὸν ζήτημα-nak ily szűkszavú meghatározása. De tovább: «Ez a szónoklat anyagi tartalma és lényege, részei pedig a θέσις és ὑπόθεσις. Ezek pedig *a*) vagy általános tételek, vagy *b*) meghatározottak. Tartalmuk szerint lehetnek: 1. Elméleti tételek (quæstiones cognitionis), melyek csupán tudományos kérdéssel foglalkoznak. 2. Gyakorlati tételek (quæstiones actionis), melyek a gyakorlati élet sokféle tárgyával foglalkoznak. A θέσις szabadon választott tárgy, a ὑπόθεσις ellenben, melyet πολιτικὸν ζήτημα-nak (politikai feladatnak) is neveznek, tulajdonképen olyan meghatározott feladat, mely adott események, személyek és idő complexuma, latinúl causa. Ez a kettő közt a különbség = περίστασις, mely hét kérdést foglal magában s ez az ismeretes: quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando.»

Tehát a szónoklat indító okának megismerése (πολιτικὸν ζήτημα) egyszersmind a szónoklat anyagi tartalma és lényege. Két részből áll: a θέσις és ὑπόθεσις-ből; de maga a ὑπόθεσις is lehet πολιτικὸν ζήτημα. A θέσις is, ὑπόθεσις is (néha πολιτικὸν ζήτημα) többféle lehet. Szem előtt tartandó, hogy a θέσις szabadon választott tárgy, a ὑπόθεσις meghatározott, körülmények complexumából álló feladat. A kettejük közt való különbség, melyet περίστασις-nak neveznek, hét kérdést foglal magában: quis, quid, ubi stb. A szabadon választott s meghatározott feladat közt való különbség? Hogy értsük ezt? A szabadon választott tárgy nem állhat körülmények complexumából?

Látni való, hogy itt eligazodni igen nehéz lenne. Mit mond Volkmann? «Jedes Thema, welches dem Redner vorliegt, ist entweder in Form einer Frage gegeben, oder lässt sich doch leicht in Form einer oder mehrerer Fragen bringen. Diese Fragen nannte Hermagoras ζητήματα πολιτικά und zwar πολιτικά darum, weil zu ihrer Beantwortung die allgemeine Bildung jedes Staatsbürgers ausreicht . . . Diese ζητήματα πολιτικά zerfallen nun weiter in θέσις, quæstio, und ὑπόθεσις, causa, je nach dem die Fragen ganz allgemeiner oder spezieller Art sind. Die Thesen sind wieder ihrem Inhalte nach entw. theoretische Thesen (quæst. cognitionis) — ihre Behandlung ist Sache der Philosophen und nicht der Redner — oder praktische Thesen (quæstiones actionis) . . . Thesis und Hypothesis unterscheiden sich im Grunde nur durch ein Komplex bestimmter Umstände, der dort fehlt (mert általánosak), hier vorhanden ist. Diese Umstände heissen περιστάσεις, circumstantiæ.» Azt hiszem, ebből mindenki könnyen megértheti a szóban forgó dolgok

mivoltát. Csupán Volkmannból érthetjük meg a mi szerzőnk eme szavait is: «A ὑπόθεσις, melyet πολιτικὸν ζήτημα-nak is neveznek stb.» Volkmann p. 464: «In sophistischer Zeit beschränkte man die ζητήματα πολιτικά mit Ausschluss der Thesen auf Hypothesen vom genus iudiciale und deliberativum.»

Sárffy úr előbb tárgyalja a Genera causarum-ot, mint a statusok tanát. Volkmann ellenkezőleg jár el s nézetem szerint helyesen. Tudniillik a tárgyalási sorrendet Sárffy úrnál is, Volkmannnál is jórészt annak a megfontolása adja meg: milyen sorrendet fog a szónok követni beszéde megalkotásánál? Ha aztán mindenütt a szónok munkájának megfelelő sorrendben haladunk a tárgyalásnál, mért tegyünk kivételt ez egyéné? Világos ugyanis, hogy a szónok először azt fogja vizsgálatá tárgyává tenni, a min a kérdés megfordul (status), s nem azt, a mi már az ügy előadására vonatkozik (genera causarum). Volkmann a ductussal együtt tárgyalja.

p. 13. «Szoros értelemben véve a status a vádló és vádlott ellenmondó állításainak összeütközéséből keletkezik . . . Ilyen statusa van a thesis- és hypothesisnek egyaránt.» Ez nagyjában igaz, csak hogy nem általánosan elfogadott dolog. Hermogenes, ki az egész status-tant legvilágosabban tárgyalta, a thesiseknél nem vett fel statusokat. (Volkmann p. 466.) p. 15. A status qualitatis meghatározása hiányos. «Itt az a kérdés: quale sit? vagyis ez a tárgy milyenségét határozza meg, vajjon megengedhető-e» stb. Hiányos pedig azért, mivel a vádlott magatartását (tehát a statusnál a legfőbb dolgot) nem jellemzi. Volkmann p. 466: «Im dritten Falle (a status qualitatisnál) giebt der Verklagte die That, auch die vom Kläger gewählte Bezeichnung derselben zu, behauptet aber ihre Rechtmässigkeit, oder bringt Milderungsgründe vor.» A genus legale statusait Volkmann épúgy, mint a genus rationalenál előfordulókat, teljes rövideggel adja elő, míg Sárffy úr folytonosan példákat hoz föl, a mi mindenesetre csak előnyére válik.

A ductus tárgyalásával befejeződik az intellectioról szóló első fejezet. Kár, hogy ez nincs kitüntetve. A ki a Sárffy úr könyvét olvassa, az — feltéve, hogy előleges ismeretei nincsenek — nem fog annak tudomására jutni, hogy status, genus, ductus, asystaton — mind az intellectio fogalma alá tartozik.

Utólag még egyet kell felemlítenem. Szerzőnk p. 17 az asystaton csoportjairól szólva, C) alatt az αἴτιον-t okkal, a συνέχον-t foglalattal fordítja. E két szót magyarázni s nem körülírni kellett volna, úgy mint Volkmann teszi p. 466, 1. jegyz. «Αἴτιον ist dasjenige, womit der Kläger seine Aussage begründet, συνέχον dagegen dasjenige, worauf der Verklagte sich stützt.»

A beszéd részeiről szólva szerzőnk hét részt különböztet meg

(*prooemium*, *narratio*, *egressio*, *propositio*, *argumentatio*, *refutatio*, *peroratio*). Ez annyiban hibás, a mennyiben nem tűnik ki, hogy melyek a fő- s melyek a mellékes részek. Épen ezért Volkmann csupán öt részt vesz fel (*prooemium*, *narratio*, *tractatio* vagy *probatio*, *refutatio*, *epilogus*), mert p. 470: «In der Stoisch-Hermagoreischen Rhetorik galten diese als die stehenden fünf Theile der Rhetorik. *Propositio* und *partitio* sind nicht Theile, sondern nur Bestandtheile derselben. An beliebiger Stelle lassen sich noch eine oder mehrere *egressiones* anbringen.» Jó lett volna szerzőnknek ilyenformán megemlíteni e részeket, mint Volkmann teszi.

A *genera causarum* kivált a *prooemium* szerkesztésére bírnak fontossággal. Épen ezért Volkmann az ott mondottak alapján részletezi a szónok teendőit a beszéd e részénél, a mi egész következetes eljárás s egyszersmind az előadást is szervezesebbé teszi. Sárffy úr a vádló s vádlott álláspontjából rendszerezi mondanivalóit. A Volkmann eljárása épen azért, mert az szervezesebb összefüggést alkot, nézetem szerint helyesebb.

Az *enthymemák* topikájánál könyvünk előszámolja az összes 28 forrást, melyet Aristoteles megkülönböztet. Szerintem az ilyen, rövidségénél fogva töredékes *minutiosus* dolgot bátran el lehet mellőzni. Utalni kell az író megfelelő helyére; a ki érdeklődik iránta, fel fogja keresni, a könyvében pedig hely marad más szükségesebb dologra.

p. 92. A gyászbeszédeknel ezt mondja könyvünk: «Megemlíthetjük, hogy a megholt boldogabb, mint mi, . . . ezért ne sirassuk őt, ki talán az *aether* magasságából szemrehányólag nézi azokat, kik most ő érte könnyeznek.» Görög-római felfogás szerint a megholt nem igen nézhetett le az *aether* magasságából gyászoló rokonaira.

A *dispositionál* az *οἰκονομία*-nak (= az *inventio* által összegyűjtött anyag művészi feldolgozása) csupán egyik módjáról, a *statusok* *διαίρεσις*-éről beszél, a másikat, az *ἐξέργασια*-t pedig elhagyja szerzőnk. Nem tudom megmagyarázni, mért járt el így. A *tropusok*nál a *metaphorát* helytelenül határozza meg könyvünk. «(A *metaphora*) azon módja az átvitelnek, midőn a szót saját értelméről más hasonló tárgy jelölésére viszzük át nagyobb élénkség és kellem kedvéért.» p. 114. Ez a *tropus* meghatározása; a mint Quintilianus is mondja könyvünk idézetében: «*Tropus est verbi vel sermonis a propria significatione in aliam cum virtute mutatio.*» Helyesen határozza meg Volkmann p. 478: «(Die *Metapher*) ist im allgemeinen ein kürzeres Gleichniss, bei welchem der zur Erläuterung eines Begriffs herbeigeholte Ausdruck für diesen selbst gesetzt wird.» A *tropus*nak főntebbi meghatározása szerint a *hyperbaton*, *anastrophe*, *onomatopœia*, *katachresis* nem valódi *tropusok*, mert náluk a szó értelmének változásáról, vagy egy szónak más szóval való

helyettesítéséről nem lehet szó. Ezt meg kellett volna jegyezni szerzőnknek. (p. 116, 117.) L. Volkmann. p. 479.

Sárffy úr önmagával jön ellenkezésbe, midőn a 123-ik lapon így szól: «A rhetorok grammatikai szó- és gondolatfigurákról tesznek említést. . . . (A *grammatikai figurák*) is szolgálhatnak *ékességül*, mert a kifejezésmód egyhanguságát kellemes változatossággal fűszerezik. A valódi figurák azonban *csak* a szó- és gondolatalakzatok, mert ezek *szolgálhatnak ékességül a beszédnek*.» Az ellentmondás szembeötlő.

Nagyobb baj ennél az, hogy a figurák (alakzatok) felosztása nem helyes. Ilyen felosztást találunk könyvünkben p. 123—124.

I. Szóalakzatok (fig. verborum).

II. Gondolatalakzatok (fig. sententiarum).

Az első csoportbeliek lehetnek:

a) Fig. repetitionis.

β) Fig. detractionis.

γ) Fig. oppositionis.

A második csoportba tartozó alakzatok közül 13-at említ szerzőnk.

E felosztásból a rhetorikai figura fogalma kimaradt. A helyes felosztás e szerint ez volna (főbb pontjaiban):

I. Szóalakzatok (a kifejezés értelme elhagyásukkal vagy megváltoztatásukkal nem másul).

II. Gondolatalakzatok (a kifejezés értelme elhagyásukkal megváltozik.)

I. A szóalakzatok lehetnek,

a) grammatikai,

b) rhetorikai alakzatok.

Az elsőik pusztán a rendes gramm. használattól való eltérések, a másodiknál a kifejezés szándékos alakításáról van szó s létrejönnek:

a) ismétlés,

β) elhagyás,

γ) ellentét által.

(L. Volkmann p. 480—482.)

Nem világos a stylus egyik fajáról, a δεινότης-ről szóló következő pont (p. 137): «A finomodott rhetorikának . . . vagy föl kellett még állítani a negyedik fajta δεινότης-t, vagy pedig az ismeretes háromból kellett kombinálni még egyet, melynek a többi — megtartván korábbi jellegét — alája volt rendelve.» Itt nem tudjuk, mi neve volt ennek a többi fölé rendelt fajnak. Ezt szintén δεινότης-nak nevezték. (Volkmann, p. 487.)

Helyesebben jár el szerzőnk a Hermogenes-féle ἰδέαι tárgyalásánál, mint Volkmann, ki p. 488 pusztá névsorozatát ad. Könyvünkben az egyes kifejezések magyarázatát is megtalálhatjuk.

Ezzel be is fejezhetném értesitésemet. Nem mulaszthatom el azonban, hogy fel ne említsem a szóban forgó könyvnek egy nagy hibáját. Ugyanis szerzőjének szokása latin idézetekkel állni elő lépten-nyomon, akár van rá szükség, akár nincs, s ez idézeteket legtöbb esetben nem jegyzetekben a lap alatt, hanem a szövegben közli. Nem lehet ugyan kimondani, hogy ilyesmit egyáltalában nem volna szabad tenni, sőt néha ajánlatos is; de csak akkor, ha az nagyon jellemző. Részemről például helyeslem Sárffy úr eljárását, midőn a *procemium* feladatát Quintilianus szavaival röviden így mondja meg: *... auditem benevolum, attentum, docilem facere.* Vagy ha például a jóakarat megnyerésére hathatós eszközül ezt ajánlja: *Fortiter in re, svaviter in modo.* Feltétlenül elvetendőnek tartom azonban az ilyen, ha kell, ha nem, minduntalan előforduló s így utoljára bosszantóvá váló idézgetést: *«A felkorbácsolt érzelmek hatása alatt álló bíró teljesen a szívre bízta magát. Már pedig sicut amantes de forma iudicare non possunt, quia sensum oculorum præcipit animus»* stb. Vagy: *«A rend (ordo) in verbis singulis et contextus nyilvánul.»* (p. 132.) *«Vigyázni kell, hogy a vég- és kezdő szótag ne adjon aliquod deforme nomen.»* p. 133. *«Figyeljünk a hiatusra, mely a kiejtést teszi alkalmatlanná, habár Demosthenes et Cicero modice respexerunt ad hanc partem.»* (ugyanott) *«Cicero megelégszik a beszédben azzal, quod sub aurium mensuram aliquam cadit, etiam si abeat a versu, mert szerinte ez teljesen megfelel a széphangzatnak.»* S a könyv szinte hemzseg az ilyen félig magyar — félig latin kentaur mondatoktól.

Az sem helyes, ha a szerző ilyen kifejezéseket használ, *«viczczelődés»*, *«részek felrészélése»* s ha az általánosan elfogadott idézőmódok helyett másokat alkalmaz. Így p. o. Demosthenes *«Περὶ τοῦ στεφάνου»* beszédjét így idézi: *«Demosthenes a koszoróban.»* Különben szerző sem így idézi mindig (p. p. 137. 2. pont), daczára hogy a 24. l. kijelenti: *«Ez a beszéd Περὶ τοῦ στεφάνου név alatt ismeretes; mi csak koszorú névvel fogjuk említeni.»* Az ilyesminek pedig épenséggel nincs értelme: *«Gorgias az Olympián»* (9. l.).

A munkának — a mint látszik — számos fogyatkozása van ugyan, s a Volkmann-féle hasonló célú, szakemberek számára írt rövid munkával semmiesetre sem versenyezhet: mégis megérdemli az olvasást s a használatot. A hiányok nem olyanok, hogy ha más könyvet is használnunk mellette, könnyen pótolhatók nem volnának. Meglátszik a könyvön mindenütt a lelkiismeretes igyekezet s szorgalom, sőt hibái egy része, p. o. az anyagnak az intellectuál való túlságos földarabolása, épen innen származik. Előnyére válik, hogy mindenütt példákkal áll elő, bár kissé nagyhangúnak tartom az előszóban foglalt azon állítást, hogy: *«A példák ezreivel találkozok itt az olvasó.»*

Sajtóhibák:

26	lap	17	sor	felülről:	σύντονος, σύντομος	helyett
27	•	13	•	•	ezeket, azokat	•
28	•	3	•	•	incundam, iucundam	•
29	•	23	•	•	exequi, exsequi	•
32	•	11	•	alulról:	Miletos, Meletos	•
83	•	13	•	•	mendarem, mendacem	•
86	•	16	•	felülről:	quodem, quodam	•
90	•	10	•	alulról:	λαλιά, λαλία	•
96	•	1	•	•	b, d	•
99	•	5	•	felülről:	expectet, expectet	•
123	•	13	•	alulról:	collocatis, collocatis	•
131	•	6	•	felülről:	ἀσσηρά, ἀσσηρά	•
147	•	7	•	•	erthessen, érthessen	•

Dr. TÓTH KÁLMÁN.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1888/89.

36. Pintér Kálmán: A bölcselő elem Vörösmarty lyrai költeményeiben. (A kegyesrendiek budapesti főgymnasia 1888/9.) — Az értekezés bevezetésében szerző visszautasítja egyik napilapunknak azt az állítását, hogy Vörösmarty költészetének mind jobban a méltatlan feledés lesz sorsa, és szomorúnak is tartaná, ha nagy költőnk már is az iskolai könyveknek adnánk át megőrzés végett. Csatlakozunk mi is tiltakozásához, mert úgy hisszük, mellette szól az, hogy V. műveiből pár év előtt, ez évtizedben, új kiadás jelent meg; azt pedig tudjuk, hogy mit jelent nálunk egy költőnek új kiadása. De ha ebben egyetértünk is, az nekünk is úgy tetszik, hogy V.-t már nem olvassák, és ennél fogva nem is ismerik annyira, mint megérdemelné; e sorsban azonban osztozik általában költőinkkel. Nem akarunk lamentálni, csak kifejezzük azt a sejtelmünket, hogy közönségünkre, különösen nőinkre nézve, alighanem csak a legújabb irodalom létezik. Pedig éppen V. lyrája oly sok és változatos hangon szól a nőkhöz, hogy inkább érdekelhetné talán őket, mint pl. Aranyt, hogy úgy mondjuk, férfias lyrája. És e tekintetben alighanem könnyebben hozzájuk juttatná V.-t egy nem teljes, hanem részletes kiadás.

Hogy pedig V.-t immár az iskolának adnánk át megőrzés végett (a mi persze egyelőre csak föltételeesen van mondva), sajnos, abban se találunk valami nagy megnyugvást. Tudjuk, hogy középiskolánk, különösen gymnasiumunk, mily szálnalmasan csekély időt fordíthat irodalom-

történetre s a mi ezt megelőzi is, abban V.-ra alig juthat több, mint egy pár ballada és lyrai költemény. Talán épen ennek érzete buzdította szerzőnket, hogy fejtegetés tárgyává tegye V. költészetének egy oldalát és közölje azt oly helyen, a hol leginkább szólhat az ifjúsághoz. Ebből a szempontból mindenesetre megérdemli elismerésünket, különösen mert mindvégig emelkedett, nem hanyatló lelkesedéssel tárgyalja a fölvetett témát, a mely emelkedettség alkalmas lehet az ifjúságban hasonló lelkesedést és, a mi talán leginkább kívánatos, olvasási kedvet ébreszteni.

Nem szándékozunk ez értekezést részletes bírálat alá venni, inkább csak rövid ismertetés alapján akarunk néhány megjegyzést tenni.

A bevezetés, miután néhány helyes, okos megjegyzést tesz általában az emberi élet folyására, áttér a költészet földadatának jelzésére, a mit jeles bölcsek és költők nyomán helyesen is végez. Talán nem épen szerencsés a költő és bölcselet olyan szembeállítás, hogy egyik a meggyőződés erejével, a másik a lelkét betöltő pathos melegével hirdet eszméket, — mert a tanulót könnyen abba a tévedésbe ejtheti, hogy a meggyőződés erejét, a mi itt kétségkívül a bölcseletre van vonatkoztatva, a költőben ne keresse; nyilván való pedig, hogy benne legalább oly mértékben meg kell lennie, mint a másokban. Azt sem tudjuk egészen elfogadni, a mint Arany és V. pszichológiáját összehasonlítja, állítván, hogy Arany a lelki állapotot külső jelben is, physiologiailag híven tünteti fel, V.-t «pathetikus hajlama inkább a nagyobb arányú lelki tünetek ábrázolására készítette». Tán közelebb járunk a valósághoz, ha helyesnek fogadva el, a mit Aranyról mond, a különbséget inkább abban keressük, hogy V. a jellemzésben, az érzelmek kifejezésében inkább képekkel él.

A bevezetés után áttér annak részletes tárgyalására, hogyan nyilatkoznak V.-nál az egyes érzelmek, indulatok: vágy, remény, részvét, lelkesedés, hála stb., azután ezek ellenkezői, a bűnök, mindenütt nagy részletességgel, számos példán tüntetve föl állításait. Majd hazafiságát tárgyalja részletes elemzésével főképp a *Szózatnak*. Erre vonatkozó fejtegetését következő tételben foglalja össze: egy oklanczolat az egész költemény; benne az érzelem fensége a logikai meggyőződés erejével egyesül. Szintén részletesen fejtegeti a «*Gondolatok a könyvtárban*» című ódát, végeredményül a költeményben is kifejezett küzdelmet fogadván el; majd áttér tankölteményének: *Volt tanítványaimhoz* beható elemzésére. A költő ironiájának tárgyalása után foglalkozik vallás-bölcseletével és jól esik elismernünk, hogy itt is megtartja emelkedett fölfogását, nem ad helyet kicsinyes felekezeti ségnek. Őszintén sajnáljuk azonban, hogy kikerülte figyelmét e téren V.-nak *Pázmán* című epigrammája, melynek utolsó sora szépen talált volna értekezésének emelkedett hangjához s csak emelte volna azt:

Legszentebb vallás a haza s emberiség.

Nincs semmi okunk, hogy szándékosnak tekintsük ennek kimaradását, azért csak sajnáljuk a véletlent. Utolsónak *A merengőhöz* című bölcselődalt fejtegeti, végeredményül elfogadva róla Gyulai itéletét: a boldogság bölcselete.

Ezekben vázoltuk ez értekezés tartalmát, kifejezést adva rántett hatásának is. A mi megjegyzést még tennünk kell, a szerkezetre vonatkozik. Úgy tetszik nekünk, hogy kelleténél jobban belemerül a részletekbe; talán kevesebb részletezés áttekinthetőbbé tette volna. Mindenek felett pedig jó lett volna az értekezés végén recapitulációban összefoglalni a főbb pontokat, melyekre az elemzés vezetett a szerzőt.

SZIGETVÁRI IVÁN.

VEGYESEK.

— A budapesti philologiai társaság f. évi okt. 1-én felolvasó ülést tartott, melynek tárgyrendje a következő volt:

1. Dr. Kassai Gusztáv: Kisfaludy Károly Mohács című elegiájának ó-görög metrikus fordítása.

2. Matirkó Bertalan: Euryalus és Lucretia a magyar irodalomban.

A felolvasó ülést zárt választmányi ülés követte, melyen P. Thewrewk Emil elnökölt és Fináczy Ernő volt a jegyző. Jelen voltak továbbá: Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Némethy Géza, Pozder Károly, Csengeri János, Gyomlay Gyula, Kassai Gusztáv, Bermüller Ferencz, Cserhalmi Samu.

A múlt ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után következő tagválasztások történtek: Dr. Heinrich Gusztáv ajánlatára Esztegar László és Demek Győző bölcsészett-hallgatók 1890-től rendkívüli tagoknak, Polgár György ajánlatára Szölgyény Ferencz miskolci kir. kath. gymnasiumi tanár 1890-től rendes tagnak, Dr. Hegedűs István ajánlatára Henning Rudolf dévai főreáliskolai tanár, eddig rendkívüli tag, 1891-től rendes tagnak, Timár Pál ajánlatára Nagy Zsigmond debreczeni ev. ref. főgymnasiumi tanár 1890-től rendes tagnak, Ponori Thewrewk Emil ajánlatára Incze József és Bartha József bölcsészett-hallgatók 1890-től rendkívüli tagoknak, Dr. Pecz Vilmos ajánlatára Gyűrky Ödön tanár, a budapesti kath. kör titkára, 1890-től rendes tagnak, Dr. Némethy Géza ajánlatára Ferszigán János belényesi és Buzási Ábel pécsi kath. főgymnasiumi tanárok, dr. Katona Lajos budapesti II. ker. és Gál Mózes pozsonyi kir. kath. főgymnasiumi tanárok 1890-től rendes tagoknak megválasztatnak.

E szerint van a társaságnak 9 tiszteletbeli, 6 alapító, 322 rendes, 58 rendkívüli, összesen 395 tagja.

A pénztárnoknak az eredeti jegyzőkönyvhöz mellékelte kimutatása a

társaság 1889. évi december 27-től 1890. évi szeptember hó 30-ig terjedő bevételeiről és kiadásairól tudomásul vétetik.

— A budapesti philologiai társaság 1890. november hó 26-án felolvasó ülést tartott, melynek tárgyai voltak :

1. Hittrich Ödön: Synesius hymnusai.
2. Háhn Adolf: A «Fösvény» első magyar feldolgozása.
3. Négyesy László: Baróti Szabó Dávid származása.

A felolvasó ülés után választmányi ülés tartatott, Heinrich Gusztáv elnöklete alatt. A jegyzőkönyvet Fináczy Ernő vezette. Jelen voltak még Pecz Vilmos, Bermüller Ferencz, Cserhalmi Samu és Kassai Gusztáv.

A múlt ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után a pénztáros bemutatja előterjesztését a társaság bevételeiről és kiadásairól. E szerint a társaság összes bevétele 1889. évi december 28-tól 1890. évi november 25-ikéig 4649 frt 24 kr. (előirányozva: 5000 frt 71 kr.), összes kiadása 4061 frt 38 kr. (előirányozva: 4959 frt 15 kr.). — A pénztári előterjesztés tudomásul vétetik.

Keczer Géza és Olejovics János, úgyszintén dr. Klekner Alajos kilépése 1891-től tudomásul vétetik.

Új tagokul megválasztatnak: Liska János szarvasi ág. ev. főgymnasiun tanár 1890-től rendes tagnak (aj. Némethy Géza); Dr. Székely György nagykőrösi ev. ref. főgymnasiumi tanár, volt rk. tag, 1890-től rendes tagnak (aj. Heinrich Gusztáv); Volf Béla székesfehérvári áll. fő-reáliskolai tanár, volt rk. tag, 1891-től rendes tagnak (aj. Heinrich Gusztáv); Hatala József kegyesrendi tag, 1891-től rendk. tagnak (aj. Heinrich Gusztáv); Révész Ferencz Cyrill szilágysomlyói kath. gymnasiumi tanár, volt rk. tag, 1890-től rendes tagnak (aj. Cserhalmi Samu); Somogyi István privigyei kath. gymn. tanár, volt rk. tag, 1891-től rendes tagnak (aj. Cserhalmi Samu); Serédy J. János kőszegi kath. gymnasiumi tanár, 1890-től rendes tagnak (aj. Cserhalmi Samu); Reibner Márton bölcsészeti-hallgató, 1891-től rendk. tagnak (aj. Pecz Vilmos). — E szerint van a társaságnak 9 tiszteletbeli, 6 alapító, 328 rendes és 56 rendkívüli, összesen 399 tagja.

Néhány tag kilépése nem fogadtatik el, részint mert az illetők az alapszabályok 18. §-ában foglalt kötelezettségöknek nem tettek eleget, részint mert hároméves tagsági ciklusuk nem ért véget.

A közgyűlés f. évi december 28-án d. e. 10 órakor fog megtartatni. Megelőzőleg választmányi ülés lesz.

A közgyűlés sorrendje következőkép állapítatik meg: 1. Elnöki megnyitó. 2. Titkári jelentés. 3. Pénztárvizsgáló bizottság jelentése. 4. Heinrich Gusztáv a választmány megbízásából Bartal Antal ny. igazgató, kir. tanácsosnak tiszteletbeli taggá leendő megválasztását indítványozza. 5. Választások.

A pénztárvizsgáló bizottság tagjaivá megválasztatnak: Fröhlich Róbert (mint elnök), Fináczy Ernő és Gyomlay Gyula. — A candidáló bizottság tagjaiként küldetnek ki: Pecz Vilmos (mint elnök), Bermüller Ferencz és Némethy Géza.

— Schvarcz Gyula legújabb munkájáról (Kritik der Staatsformen des Aristoteles, Eisenach, 1890. Bacmeister) érdekes bírálatot írt Döring a Wochenschrift für klass. Philologie-ben (1890, 1334. l.). E nagy készütséggel írt munka ugyanis szintén abban a hibában szenved, melyet szerzőnek egyéb idevágó műveiben annyiszor megróttak, hogy t. i. lépten-nyomon elhagyván az objektív történelmi kutatás talaját, a régiek államtudományi nézeteit a legújabb liberalis politika dogmáihoz viszonyítja s rajtok e hamis szempontból a legigazságtalanabb kritikát gyakorolja. A könyv csak elismerésünkre tarthatna számot, ha nem volna benne egyéb becses historiai anyagnál s az Aristoteles-féle iratok hagyományára vonatkozó eredeti nézeteknél. De az már valósággal provokálja az ellenmondást, midőn Schvarcz Aristotelessel, mint valmi élő pártellenféllel legtöbbször komikussá váló, nagyon is «parlamentáris» modorban polemizál s őt okolja a modern államélet kedvezőtlen alakulásaiért. Nagyon találóan mondja a német bíráló, a ki a szerző tudományát s a munka irodalomtörténeti részeit különben szívesen méltányolja, e pontra vonatkozólag: «Was nun die vom Verf. an Aristoteles getübte «Kritik» betrifft, so ist dieselbe von einer so blinden, sich überschlagenden Leidenschaftlichkeit, dass mit der Masse des Unberechtigten auch das etwa Berechtigte derselben verloren geht . . . Man braucht eine solche Kritik nur zu charakterisiren, um ihre Ungehörigkeit zu erweisen. Wir wissen ja auch ohne den Verf., dass der gesamte auf uns gekommene Bestand der aristotelischen Schriften — und das gilt in eminentem Masse auch von der Politik — nicht nur unter der unverständigen Anordnung der Redaktoren gelitten hat, sondern auch von Aristoteles selbst unabgeschlossen, fragmentarisch, ja auch in den ausgeführten Parteen mehr oder minder innerlich unfertig und für eine Herausgabe nicht reif hinterlassen worden ist. Das ist eine beklagenswerte Thatsache, die ein eindringendes Verständniss und eine volle Würdigung der aristotelischen Gedanken im höchsten Grade erschwert. Dass es aber Aristoteles nicht vergönnt war, seine Gedankenwelt in abgeklärter, systematisch durchgebildeter Form auf die Nachwelt zu bringen, berechtigt keinen Sterblichen, und heisse er auch Julius Schvarcz, einen der ersten Lehrer der Menschheit einesteils wie einen gedankenlosen Schwätzer oder dummen Schulknaben, andernteils wie einen boshaften, perfiden Parteigänger verwerflicher Interessen zu behandeln.» — A kiváló figyelmet érdemlő munkára különben még visszatérünk.

— Phoenix seu Nuntius Latinus Internationalis czimen indult meg július 1-én Londonban egy folyóirat, mely, mint a Societas Internationalis közlönye, a latin nyelvnek világnyelvvé tételeét tűzte ki czéljául. Az első szám azon elveket fejtegeti, a melyek lehetővé teszik, hogy a latin nyelv általánosan elterjedjen s mint — bár kihalt — de természetes fejlődésű nyelv, azt a szolgálatot tegye, a melyet az újabb időben mesterségesen megalkotott volapük nyelv van hivatva — ma már meglehetősen számú híveinek nézete szerint — teljesíteni. A Societas Internationalis különösen az üzleti világot akarja eszméje körébe vonni, a mi természetes is, minthogy első sorban ez érzi egy világnyelv hiányát. Terve

kivételben a classicus nyelv alapján az úgynev. konyha-latin nyelvre akarja fektetni a fősúlyt, mely utóbbinak a közéletre nézve mindenestre megvan a classicussal szemben az az előnye, hogy a modern dolgokat, ha idegenből kölcsönzött szókkal is, de röviden fejezi ki, míg azok a philologusok, kik a modern dolgokat classicus latin nyelven akarják kifejezni, kénytelenek néha öles körülírásokat alkalmazni, a mi már magában véve elég bizonyíték arra, hogy a classicus latin nyelv nem alkalmas arra, hogy mint világnyelvet újra felkapják. Könnyíteni akarnak ez új eszme hívei a latin szó- és mondatkötésnek ama szigorú rendszerén is, melyet a classicus latin nyelv mutat. S ez nagyon helyes, mert különben köznyelvvé sohasem válhatnék. Hiszen köztudomású dolog, hogy a régi rómaiak sem beszéltek oly szigorú szabatsósággal, mint azt Cicerónál, Cæsarnál vagy más kitűnő írónál tapasztaljuk, sőt maguk e kiváló írók is igen gyakran eltérnek azon szigorú szabályoktól, melyeket a grammatikák — az ő műveikből levonva — általánosaknak állítanak fel, s épen ez eltérések okozzák, hogy a grammatikák csak úgy hemzsegnék a kivételektől. Annyi bizonyos, hogy a konyha-latin-ságot mindenki sokkal rövidebb idő alatt és kevesebb fáradsággal fogja megtanúlni, mint a mennyi időt és fáradságot most a classicus latinság tanítására az egész művelt világ középiskoláiban fordítanak. S ha azután valaki az utóbbinak elsajátítására is kedvet kap, ez sokkal könnyebb lesz neki, mint eddig. Példák erre az élő nyelvek. Egyetlen nép sem beszél a köznap életben úgy, mint a mily szabatosan az illető nyelv az irodalomban megjelenik, s mégis pár évi iskolázás képessé tesz akárkit ez utóbbinak nemcsak megértésére, hanem használására is. Nincsen okunk tehát kételkedni, hogy ez a latinnál máskép történnék — természetesen idő múltával. A folyóirat nagy részét azon levelek töltik ki, melyeket a világ különböző részeiből az eszme megindítóhoz intéztek, még pedig egyet-kettőt kivéve mind az eszme mellett foglalnak állást. A levelek írói közt magyar embert is találunk: Chrastek Mihály, garam-sz.-keresztí róm. kath. lelkész. Közölve vannak még azok nevei, kik a Societas Internationalisba beléptek s a végén a közönséges életből vett beszélgetések latin, angol, francia és német nyelven.

— Némethy G. legújabb szövegkiadásáról (M. Tullii Ciceronis de finibus bonorum et malorum libri V., Budapest, Wodianer, 1890) hosszabb bírálatban emlékezik meg Holstein Hugo, a ki ugyane munkát Lipcsében Teubnernél 1873-ban iskolai czélra jegyzetekkel ellátva kiadta, a *Wochenschrift für klassische Philologie*ben (1890, 1175—1178. l.). Sorra veszi s részint helyeslőleg, részint elítélve tárgyalja a szövegen tett változtatásokat. Főleg az ellen van kifogása, hogy a kiadó, olvasható szöveget akarván adni, a romlott helyeken mindenfél változtatásokat tett, noha elismeri maga is, hogy e munka Cicero valamennyi művei közt legjobban kihívja a coniecturalis kritikát. Különben, hogy Némethy sem tartá az összes felvett coniecturákat kétségtelen emendatióknak, bizonyítja *Közönyinkben* (1890, 524. l.) megjelent önismertetése, hol a többi közt így szól: «A conservatív kritikus, ha csak a tudósok számára dolgozik, megelégedhetik ugyan azzal, hogy egy csomó csillaggal vagy keresztel megjelöli a szöveg romlásait s jegyzetben

felsorolja a javítási kísérleteket; *mikor azonban ilyen munkát tanuló kezébe akarunk adni, hogy az olvasmány folytonos fennakadást ne szenvedjen, kötelességünk alkalmazni a javítás legegyszerűbb módját.* Nagyobb elismeréssel nyilatkozik H. Deiter a Berliner Philologische Wochenschriften (1890, 1426. l.), a hol a szövegen tett főbb változtatásokat felsorolván, ítéletét a következőkben foglalja össze: *«Wie diese Textesveränderungen beweisen, hat der Herausgeber die handschriftliche Überlieferung überall, wo es möglich ist, wieder hergestellt und nur an offenbar verderbten Stellen fremde oder eigene Vermutungen aufgenommen. Infolge dieser konservativen Kritik hat die Schrift wesentlich gewonnen.»*

— **Zsoldos Thukydides-fordításáról**, mely a M. T. Akadémia classica-philologiai bizottságának kiadásában jelent meg s melynek kimerítő bírálata Közlönyünk 1888-iki évfolyamának 785—790. lapján olvasható, elismerő bírálatot közöl a *Bursian-féle Jahresbericht für die klassische Alterthumswissenschaft*. Az 58. kötet 40. lapján ugyanis a következőkben mutatja be a szóban levő munkát: *«Die erste vollständige ungarische Übersetzung des ganzen Thukydides erschien in einer bilinguen (auf der linken Seite griech. Text, auf der rechten ungar. Übersetzung), sehr schön ausgestatteten Ausgabe, herausgegeben von der klassisch-philolog. Kommission der ungarischen Akademie der Wissenschaften in Budapest Es ist eine bedeutende Leistung, die neun Jahre angestregten Fleisses kostete, eine dem Thukydides kongeniale Übersetzung.»*

— **Ábel Jenő nekrológját**, mely Vári Rezső tollából folyóiratunkban (1890. februári füzet) megjelent, valamivel rövidebb alakban közli a közelmúltban elhunyt classicus philologusok nekrológjai közt a *Bursian-féle «Jahresbericht für die klassische Alterthumswissenschaft»* legújabb kötete.

— **Károlyi Gáspár Élet- és jellemrajza**. 12 db arannyal jutalmazott s a gönczi emlékünnepen felolvasott pályamű. Irta S. Szabó József, naprágyi ev. ref. lelkész (Sárospatak, 1890. 29 l. Ára 20 kr.) czímmel egy kis füzet jelent meg, mely tanulságos fejezet a magyar reformáció történetéből, nem eredeti kutatások alapján készítve, nem az irodalmi magasabb czélok szerint, hanem egy tünnepi alkalomra szánt életrajz. Szerzőjét sem a kor nem érdekelte közelebbről, melyben hőse szerepelt, sem az az irodalom nem, melyből a magyar bibliának oly kiváló rész jutott. Inkább a külső események foglalták el lelkét, inkább az tünnepi alkalom szabta meg munkáját, innen vannak már erőnei és hibái. Az olvasó e néhány szóból is tájékozhatja magát könyve szelleméről s arról, miképen dolgozott. A protestáns hit irodalma s a biblia szorosan egybetartoznak, szerző e kapcsolatot látta is, de nem mutatja be; Károlyi gondolkodásába nem mélyed el, életének külső eseményei jobban lekötik figyelmét. A kor rajza csak néhány vonással, s meglehetősen nagyolt vonással van, nem festve, csupán érintve. Így azután irodalmi vagy bibliatörténeti dolgozatnak kevesebb, mint alkalmi emlékezésnek, melyben Károlyi életének egyes itt-ott ismert adatait ügyesen válogatja össze s tetszetős formában dolgozza fel.

Mint ilyen alkalmi dolgozat kiemelkedik sok társa közül, de nem akarhat monografia számba menni.

Mindenesetre hasznos munka, de nem teljes. Jó volna Károlyi életét az itt megírtak figyelembe vételével s a már kész kereten belül tárgyalni, azonban nem arra, hogy a magyar protestáns bibliafordító életének nagyon is hiányos adatait hipotézisekkel pótolja, hanem arra, hogy Károlynak irodalmilag is méltó emléket szenteljen s mindama kérdéseket megoldani próbálja, melyek Károlyival, korával, a magyar bibliával elválaszthatlanul vannak egybekötve.

Az irodalmi protestáns kor sem irodalom-, sem egyháztörténeti szempontból nem részestül kellő figyelemben, Alig-alig vagyunk egy lépéssel előbbre, mint azt Toldy megfogalmazta, a mint első vázlatában kidolgozta. Pedig akár egyik, akár másik tudomány akarjon múltjában elmérlülni, nem teheti a nélkül, hogy a XVI—XVII. századok e tiszteletreméltó harcosságait, a magyar szellem- és gondolatszabadság képviselőit elmellőzze. Az egyháztörténetirő bennök a mai viszonyok alkotóit, az irodalomtörténet-író általok a magyar próza mestereit, a szabad gondolkodás és a nemzeti érzés zászlóvivőit fogja megtalálni. S méltán várhatnók el épen a protestáns egyháztól, hogy az ilyen alkalmat, mint a gönczi szoborleleplezés, saját egyházi és közös nemzeti érdekeinkben egyforma buzgalommal használja ki.

E. P.

— Kisfaludy Sándor és Rousseau. Az (E. Ph. K.) Pótfüzetekben Werner Adolf úr Kisfaludy Sándor műveinek belső, tartalmi bizonyítékaiból mutatja ki a hatást, melyet költőnkre Rousseau gyakorolt. Erre nézve én egy külső bizonyítékkal is szolgálhatok. Balatonvidéki régészeti kutatásaim alkalmával Sümegre is kerültem, a hol Szentmártoni Darnay Kálmán úrnak párját ritkító régészeti gyűjteménye van a vidék (különösen Csab-Rendek) prehistorikus és római korbéli leleteiről. Ezekon kívül azonban van e magán-gyűjteményben autograph-, kézirat-, okirat- s több mindenféle tár. Magyar irodalomtörténet-írókra nézve azonban legértékesebb Kisfaludy Sándornak közel 5000 kötetnyi, eredeti könyv- és okirat-tára. Itt meglátni, melyik munkával foglalkozott költőnk behatóbban, mert azokat oldaljegyzésekkel is ellátta. Ilyenek Rousseau összes művei is, de különösen *Emil*-je, a mely igen használnak látszik. A ki költőnkkel behatóbban foglalkozni szándékozik, az ezen eredeti magánkönyvtárában sok érdekes adatot fog találni.

RÉCSEY VIKTOR.

— A grál-mondát és ennek feldolgozásait legújabbán két figyelemre méltó munka tárgyalja, részben egészen új következtetésekkel: A. Nutt könyve: *Studies of the legend of the holy grail* (London 1888) és G. Parisnak e Közlönyben is bőven ismertetett műve: *La littérature française au moyen âge* (2. kiad. Páris 1890, főképp §§. 59 és 60). Ez újabb kiadások alapján a kérdésnek mai állása a következő volna: Chrestien de Troyes alapvető költeménye *Conte del graal* töredék, melyből ép az a rész hiányzik, melyben a költő a grál lényegét, jelentőségét stb. kifejtette volna. Chrestien forrásai (esetlegleg kelta vagy anglo-normann művek) ismeretlenek és sem a Chres-

tien művének számos folytatói Franciaországban, sem a német Wolfram, kinek szintén Chrestien volt a főforrása, nem ismerték azokat. Második forrása gyanánt Wolfram Guiot provencai költőt említi, a ki még ma is rejtélyes alak, kiről sem a francia, sem a német irodalom semmit sem tudnak. Guiotnak a grál egy csodatevő kő. Wolfram feltűnően megegyez Chrestien főmaradt töredékével, de művének legnagyobb része oly eseményeket tárgyal, melyek Chrestien művéből hiányzanak. Ha tényleg Guiotból vette ezt az anyagot (a mint maga állítja), hogyan képzeljük ezt? Akár úgy fogjuk föl a dolgot, hogy Guiotnak igen eltérő szellemű művéből vette a Chrestiennél nem talált anyagot, akár azt hisszük, hogy Guiot műve nem volt egyéb, mint Chrestien költeményének kiegészítése, — mind a két esetben bajosan elképzelhető a dolog. — A norvég Parzivalsaga és a kymri elbeszélés Peredurról kétségtelenül szintén Chrestien művén alapúlnak, hasonlóképp egy XIV. századi angol költemény, «Sir Percyvella», melyek mind nem igen boldogúlnak a grállal.

Chrestien közvetlen folytatói közül az első, Gaucher, szintén nem fejezte be művét; ellenben Robert de Boron a XIII. század elején oly magyarázatát adta a grálnak, mely a későbbi írókra döntő befolyással volt: nála a grál az a csodatevő tál, melyben a Megváltó teste és vére fektött. A grál-mondából legenda lett, melyhez utóbb egyéb legendai elemek is csatlakoztak, és a «grál» szó ezóta a. m. az úrvacsora tála és általában a. m. tál, míg régebbi forrásokban e szónak ily értelme ismeretlen. Most átalakult a monda jelleme is: Chrestiennél lovagi történet, melyben a szerelemnek fényes szerepe van; Boronnál egyházi szellemű legenda, melyben a lovagi élet és a szerelem kedvezőtlen világításban tűnnek föl. Még nagyobb mértékben jut érvényre a grál-legendának e világellenes szelleme a későbbi prózai földolgozásokban; ezek: «Perceval li gallois», «La queste du graal», és a «Histoire du Saint Greal». A későbbi verses átdolgozások, Menessier és Gerbert művei (1220 körül), a «Queste» befolyása alatt állnak. Chrestien mellett csak Robert de Boron műve bir költői, de egészen más, lényegében ellentétes jellemű költői értékkel.

A mondottakból következik: 1. hogy Chrestien forrásait nem ismerjük, mert a kelta elbeszélések, melyeket Nutt ilyeneknek tekint, igen fiatal, már francia befolyás alatt keletkezett művek; — ennek következtében 2. az úgynevezett kelta Peredur-monda teljesen értéktelen, mert nem eredeti néphagyomány, hanem Chrestien művének tudatos átdolgozása, részben eltorzítása; — 3. Chrestien hivatkozik egy forrásra, de nekünk ilyenről semmi tudomásunk és sehol nyoma annak, hogy a mondának valamely más földolgozója ezt a forrást ismerte volna; azt sem tudjuk, kelta népmese volt-e ez a «könyv», mint Chrestien nevezi, vagy eshetőleg egy anglo-normann költemény, mint G. Paris hiszi; — végre 4. azt sem tudjuk, mit értett Chrestien a grál alatt; de az kétségtelen, hogy Boron legendája nem hagyományon alapszik, hanem e költőnek önálló alkotása.

Ez újabkori kutatások eredménye tehát egy hatalmas Ignoramus, úgy a grál eredeti jelentését, valamint Chrestien és Wolfram forrásait illetőleg.

— **A Konrad pap Roland-dala**, a középkori német irodalomnak egyik legérdekesebb terméke, Ottmann Rich. Eduárd német fordításában jelent meg az Universal-Bibliothekben (2745—48. sz.). A fordító képzett germanista, a ki a mai német verselést és költői nyelvet is kellően bírja, úgy hogy e fordítás sokkal értékesebb, mint az Universal-Bibliothek egyéb fordításai a régi német irodalomból. A bevezetés és jegyzetek is tanuskodnak a fordítónak tudományos tájékozottságáról. Még emeli e kötet értékét, hogy a XII. századi heidelbergi kéziratnak műtörténelmi szempontból érdekes 39 rajzát is tartalmazza. És ezt mind o. é. 48 krajczárért vesztegetik.
h.

— **Német népdalok Faustról**. Eddigelé csak egy német népdalról tudtunk, mely Faustról szól. E költemény először az Arnim és Brentano híres népdal-gyűjteményében (*Des Knaben Wunderhorn*, Heidelberg 1806, I, 214. l.) jelent meg, s azóta sokszor lenyomatták s a mondával foglalkozó szakférfiak mindig figyelembe vették. Most Tille Sándor *Die deutschen Volkslieder vom Doctor Faust* (Halle, 1890, 207 l.) címmel egész könyvet szentel a híres bűvészlől szóló népdaloknak. Tille tizenkét ily dalt mutat ki, melyek közül négy epikai és nyolcz lyrai jellegű. E költeményeknek költői becsé csekély; de érdekesek tárgyuknál fogva, melynek történelmi fejlődéséhez értékes anyagot szolgáltatnak. — Egyúttal fölemlítem, hogy két újabb bábjáték jelent meg nyomtatásban, melyek Faust borzalmas történetét tartalmazzák: *Die beiden alten deutschen Volksschauspiële vom Doctor Johann Faust und Christoph Wagner, Faust's Famulus*. Kiadta Engel Károly *Deutsche Puppenkomödien* cz. gyűjteményében, IX. füzet (Oldenburg, 1890). Az első darab voltaképp csak variansa a régebben ismert bábjátéknak, de érdekes eltérésekben gazdag variansa. Így pl. megvan e darabban az a jelenet, melyben Faust apja föllép s istentelen fiát megtéríteni törekszik. Tehát nem áll az. a mit sokan állítanak, hogy e jelenetet csak legújabbban csúsztatták be a darabba, hogy a cselekvénynek megindító hatását fokozzák. A második darabnak létezéséről volt ugyan tudomásunk, de a darabot magát elveszettnek hitték, míg Engel legújabbban egy kóbor bábjátékosnál reá akadt. — A Faustról szóló népdramát még 1889. július 15. is hozta színre a Dressler-féle társaság Plagwitzban Lipcse mellett, de sok tekintetben módosított alakban. Ezen előadás szövege is megjelent nyomtatásban: *Doctor Joh. Faust. Volksschauspiel vom Plagwitzer Sommertheater*, kiadta Tille Sándor, a *Deutsche Puppenkomödien* X. füzete gyanánt (Oldenburg, 1890.).
h.

— **A mannheimi nemzeti színház** mult századi virágzása korszaka benső és külső kapcsolatban van Schiller életével és költői működésével. Ekkor kerültek e színpadon a világ elé A haramjék, Fiesco, Ármány és szerelem; ekkor volt Schiller mint dramaturg e színház személyzetének tagja. A mannheimi színháznak e korszakabeli története azért, de általában irodalmi s színügyi szempontból is, rendkívül érdekes, e történetnek legfontosabb forrása pedig a színháznak ez évekből fönmaradt jegyzőkönyvei, melyeket egyes írók eddig is fölhasználtak és töredékesen közzétettek (különösen Koffka Vilmos, Iffland- és Dalbergről 1865-ben írt könyvében), de

melyek csak most jelentek meg először teljesen nyomtatásban: *Die Protokolle des Mannheimer Nationaltheaters unter Dalberg 1781—1789, herausgegeben von Max Martersteig* (Mannheim, 1890, 468 l. Ára 10 mk.). A mannheimi «nemzeti» színház 1778-ban keletkezett. Ez évben tette át Károly Tivadar választófejedelem székhelyét Mannheimból Münchenbe s vitte magával a Marchand-féle «választófejedelmi» szintársulatot is; szept. 17-én volt Mannheimban az utolsó előadás (Minna von Barnhelm), mire a város színház nélkül maradt volna, ha Dalberg Heribert báró (szül. 1749) előrelátólag már ki nem eszközölte volna a választófejedelemtől, hogy Mannheimnak is legyen (5000 frnyi fejedelmi segélylyel) nemzeti színháza. Dalberg Seyler társulatát szerződtette, mely akkor Németországban kittäinő hirnévnek örvendett. Seyler (1740—92) egyik alapítója és vezetője volt a hamburgi nemzeti színháznak, melynél Lessing mint dramaturg működött; később Hannoverában állt a színház élén, midőn a legkittünőbb két német színész, Ekhof és Schröder, társulatának tagjai voltak; azután Weimarba ment, hol Hensel Zsófia színésznőt (kivel Lessingnek annyi baja volt) nőül vette. Midőn a weimari színház 1774-ben leégett, Seyler rövid ideig Gothában játszott, mire új társaságot szervezett, melynek egy ideig Klinger Miksa. a «Sturm und Drang» szerzője, volt drámaköltője és titkára. Ez új társulattal Mainzban működött Seyler, midőn Dalberg őt meghívta. Seyler 1778 októberében kezdte meg előadásait Mannheimban, de a «nemzeti színház» csak 1779. októb. 7-én nyílt meg Goldoninak «Gyorsan, mielőtt valaki megtudja» cz. vígjátékával. A társaság kiváló tagokban igen gazdag volt; legfényesebb ereje Iffland Ag. Viimos (szül. 1759., Mannheimban működött 1797-ig, meghalt 1814. mint az udvari színházak igazgatója Berlinben), ki mint drámaköltő is rendkívüli sikereket aratott e színpadon. Seyler 1781. márczius 7-én hagyta el Mannheimot, mire Dalberg a színészekből alakult kettős választmánynyal egyedül vezette a színházat. Ezen választmány jegyzőkönyvei fekszenek most teljesen elöttünk, 1781 május 23-tól 1789. szept. 30-dikáig, midőn a háborús idők érzékenyen megzavarták Mannheim városát és színházat. E jegyzőkönyvek igen érdekesek: a színház belső küzdelmei és külső bajai, de tagjainak lelkes buzgósága és fényes sikerei is visszatükröződnek e lapokban. Van színészbotrány és villongás is elég, de a kis köztársaság mindig gyorsan, néha meglepő erélylyel csinál rendet. Különösen tanulságosak e jegyzőkönyvek drámatörténeti szempontból, a mennyiben a választmány az előadásra benyújtott vagy kiszemelt darabokról is ítélte és határozott, úgy hogy a Sturm és Drang-korszak legtöbb terméke szóba került. — E jegyzőkönyvek sajtó alá rendezése tehát kétségtelenül igen érdemes munka volt. De a kiadónak «fölvilágosító» jegyzetei igen gyarlók, telve hibákkal és feltűnő tájékozatlanság bizonyítékaival. Szerinte számtalan darab szerzője «ismeretlen», olyané is, mint pl. «Erwine von Steinheim», melyről minden iskolás gyermek tudja, hogy Blumauer Alajos írta.

h.

KÖNYVÉSZET.

Anthologia latina. Szemelvények a lyrai és diadaktikus költészetből. Bevezetéssel, magyarázatokkal és metrikai függelékkel ellátta Pirchala Imre. 3. kiadás. Budapest, Eggenberger. 1890. (8-r. 192 l.) 80 kr.

Badicz Ferencz. Magyar irodalmi olvasókönyv. I. kötet. A gymnasium V. osztálya számára. Budapest, Akadémia, 1890. (8-r. IV. 205 l.) 1 frt 20 kr.

Bartal Antal és Malmosi Károly. Latin mondattan. 3. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. VII. 265, VII. l.) 1 frt 60 kr.

Cicero (M. T.) első, második és tizennegyedik philippikája. Ford. és magy. Némethy Géza. I. füz. (Tanulók könyvtára 54. füz.) Pozsony, Stampfel K. 1890. (16-r. 64 l.) 30 kr.

Dengi János. Rhetorika. A prózai írásművek elmélete. Olvasmányokkal és ezek magyarázatával. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 305 l.) 1 frt 60 kr.

Endrődi Sándor. Magyar olvasmányok a gymnasiumok 5. osztálya számára. Budapest, Grill, 1890. (8-r. 152 l.) 1 frt.

Euripides. A Kyklops. Satír dráma. Fordította Csiky Gergely. A Lukács Krisztina-díjjal jutalmazott műfordítás. Kiadja a Kisfaludy-társaság, Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. 56 l.) 40 kr.

Erdélyi Pál. Fáy András élete és művei. Budapest, Dobrovsky és Franke, 1890. (8-r. 351 l.) 2 frt 50 kr.

Erdélyi János. Tanulmányok. Kiadja a Kisfaludy-társaság, Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. 539 l.) 3 frt. — *Tartalom:* A magyar lira a forradalom után 1863-ig. — Tanulmányok a francia forradalom köréből. (A középkori francia forradalom, a francia renaissance-irodalom.) — A színi hatás ügyében. — Valami a romantizismusról. — Szépészeti alaponalak. — Vázlat akadémiai előadásaihoz.

Fleischhacker M. Fridolin és Kárpáti Károly. Német nyelvtan. Gymnasiumok, reáliskolák, kereskedelmi középiskolák, polgári és felső leányiskolák használatára. Budapest, Kókai L. 1890. (8-r. 168 l.) 1 frt.

Goethe. Iphigenia Taurisban. Fordította Csengeri János. A Lukács Krisztina-féle pályázaton megdicsért műfordítás. Kiadja a Kisfaludy-társaság, Budapest, Franklin társ. 1890. (8-r. 86 l.) 1 frt.

Gow James. Görög és római régiségek. Segédkönyv az irodalmi és művelődés-történeti tanításhoz. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 152 l.) 1 forint.

Grejuss Ágost. Magyar költészet. 2. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 121. l.) 1 frt.

Hofer Károly. Francia olvasókönyv középiskolák számára. Szótárral és jegyzetekkel ellátta Háhn Adolf. 4. kiad. Budapest, Eggenberger, 1891. (8-r. VI. 178 l.) 1 frt.

Hofer Károly. Rendszeres francia nyelvtan. I. Alaktan. II. Mondattan. III. A francia verstan elemei. A középiskolák felsőbb osztályai számára. 3. javított kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 203 l.) 1 frt 20 kr.

Idesz Gábor magyar nyelvtana a középiskolák használatára. Átdolgozta Barbarics Róbert. 23. kiadás, Budapest, Lampel R., 1891. (8-r. 252 l.) 1 frt.

Jancsó Benedek. Magyar irodalmi olvasmányok a görög nyelv pótlásául. A gymnasium V. osztálya számára. Budapest, Lampel R., 1890. (8-r. 1 frt 20 kr.

Kerekyártó Elek dr. Magyar olvasókönyv kapcsolatban irály- és költészet. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 237. l.) 1 frt 40 kr.

Király Pál. Ulpia Trajana Augusta Colonia Dacica Sarmizegetusa.

metropolis Dácia fővárosa. Várhely Hunyadmegyében. Budapest, Athenæum 1891. (8-r. 178 l.) 1 frt 20 kr.

Millig Lukács. A német kereskedelmi irálytan és levelezés vezérfonala a magyar kereskedelmi középiskolák számára. Budapest, Kókai L. 1890. (8-r. 189. l.) 1 frt 20 kr.

Névy László. Olvasmányok a postikához. 3. kiad. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 232 l.) 1 frt 40 kr.

Névy László. Stiliztika. Az irály- és írásmű-szerkezet általános szabályai. Középiskolák számára II. rész. Szerkezettan. A prózai olvasmányokkal és számos vázlattal írásbeli feladatokhoz. 5. átdolg. kiadás. Budapest, Kókai 1891. (8-r. 234 l.) 1 frt 20 kr.

NYILT TÉR.)*

Megjegyzések Barabás Ferencz úr bírálatára.

Őszintén megvallom, hogy nem igen nagy gyönyörűségem telik a nálunk még komolyabb folyóiratainkban is sokszor amolyan önképzőköries hévvel és érzékenykedéssel folytatott válaszosdi játékban. Ha ezúttal mégis annak a veszélynek állok elébe, hogy egy esetleges «vizonválasz»-t hívjak ki megjegyzéseimmel magam ellen, úgy előre is mosom kezeimet s igyekezni fogok észrevételeimnek dologi részében és hangjában egyaránt mindent kerülni, a mi további polemiára adhatna okot. Eddig is szinte kár volt, magam is belátom, ekkora hűhót csapni ily vékony lepényért! Mert hát miről is van szó tulajdonképen? Arról, hogy a Phil. Közönyben évről-évre megbírálás alá kerülő programm-értekezések során akkor, a mikor én már jóformán el is felejtettem, hogy valaha megírtam, Barabás Ferencz úr előveszi ily nagy fáradságot alig érdemlő (26 lapnyi terjedelmű) kis felolvasásomat, a melyet annak idején minden nagyobb praetensio nélkül tisztán azzal a szándékkal követtem el, hogy vele a jótékony cél tekintetéből egybegyűlt művelt, de mégis elég nagy közönséget az egy órai vesztetgülés meg a csekély belépti díj áldozatáért valamennyire kárpótoljam.

Hogy ezt a célomat valahogyan sikerült elérnem, azt ama közönség annak idején nyilvánított jóakarató tetszésén kívül még Barabás úr is elismeri, midőn szerény csevegésemet a «szélesebb körű ismeretekkel s vonzóbban írt» programm-értekezések közé sorolja s alább «hiányai mellett is a maga nemében érdekes, sőt tanulságos olvasmány»-nak mondja. Az igaz, hogy előbb egy egész oldalon jókora csomó mindenféle dolgot említ, a mit szerinte felolvasásom szűkre szabott keretébe még fel kellett volna vennem, köztük sok olyat is kívánva, a mi — melleleg megjegyezve — elég vaakos kötettté s egy teljes Molière-monographiává duzzasztotta volna vékonyka értekezésemet. De nem ezekre a desideratumokra akarok reflektálni, hanem inkább

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget.

Szerk.

a bíráló megjegyzéseinek azon második részére, a mely e megható naivsági szavakkal kezdődik: «Hanem ez mindinkább arra vonatkozik, a mit *nem* ad szerzőnk, mintsem arra, a mit ad. *Hogy ezekre is megtegyük kifogásainkat.*»

Teljesen elismerem ugyanis a bíráló ama jogát, hogy a szerzőt utólag egész jóságosan figyelmeztesse mindazokra a dolgokra, a melyekről tulajdonképen beszélnie kellett volna; hogy ő mondja meg s ne a szerző inteni szabják ki, miről kellett volna «élénk színezetű, megkapó képet festenie». Habár e jó tanácsok aligha kárba nem vesznek, még ha jobbkor jönnek is, oly íróval szemben, a ki — *nagy közönségnek* tartandó felolvasásról és nem magasb szempontból vizsgálendő tudományos és kimerítő monographiáról lévén szó — «megelégedett azzal, hogy többé-kevésbé curiosumszerű érdekel bíró, a *nagy közönség* kíváncsiságára számító néhány detailt adjon elő, s kevésbé törődött azzal, hogy mozaikja összefüggő, kerek egészet, képet alkosson». — Az utóbbi kifogás különben még csak nem is új. Megtalálhatja B. úr már a «Századok» . . . lapján, a hol dr. Váczy János úr volt szives értekezésemet pár sorban elég kegyesen agyonütni. Ennyi kiténtetés szinte sok ily csekély súlyú vétségért, ha meggondolom, hogy eszem ágában sem volt akár a philologus, akár a historikus urak czélének mesterségébe belekontárkodni, mikor *színház* javára tartandó felolvasásról lévén szó, nem akartam egyebet, mint a legnagyobb *színműírók* egyikéről, a ki *színész* is volt egyúttal, néhány nálunk legalább a nagyobb közönségnek még műveltebb részénél is kevésbé ismert s szerintem elég érdekes adatot az alkalomhoz mért formában elmondani.

Azt is megengedem továbbá, hogy «Paul Mesnard, Mahrenholtz s Larroumet után» — még a «Moliériste» s a «Molière-Museum» nem épen mindenki kezén forgó adatait is megemlíthette volna a bíráló — «igen hálás, mert igen könnyű thema ily biographiai elmefuttatást írni». Persze, hogy *könnyű*, de tán mégsem oly *hálás*, mint némely pályadíjat nyert könyvnek a megírása.

Azokban hogy észrevételeim tulajdonképeni tárgyára térjek, — sorra veszem a bíráló úr fentidézett szavaival kezdődő *kifogásokat*. — Először is kissé meglepett, hogy Barabás úr olyan könnyen összetéveszthette az Aristophanes és Molière, még pedig *nem* a «féktelen» bohózatok, hanem a Tartuffe, Misanthrope s a Tudós nők szerzője okozta «jóízű» nevetéssel a középkor durva komikumával is beérő s a legnyersebb kegyetlenséggel határos barbár röhögést. Rabelais neve már jobban bele illenék ellenvetésébe, — ha a Gargantua szerzőjének művei valaha oly értelemben népszerűek és az egész művelt emberiségre hatékonyak lettek volna vagy lennének, mint Molière vígjátékai, s bennök bár csak parányi része is megvolna annak a klasszikus formaérzéknek, a mely Aristophanes legféktelenebb darabjait is elévülhetetlen remekművekké bélyegzi. De ez még hagyján lenne, mert utóvégre is részben az egyénről egyénre változó felfogás és izlés, részben pedig talán egy kis félreértés dolga. Lehet ugyanis, hogy a bíráló az én «kinevethette magát» szavaimban a «magát» szót nem vette az emberiségre mint a nevetés tárgyára vonatkozó visszautalásnak, hanem (a «kisirta magát»-féle szólásmódok analogiájára) csak a reflexiv ige kiegészítőjének.

Ennél már jóval lényegesebb hiba lenne a második helyen említett, ha — nem tévedés, még pedig a bírálótól elkövetett tévedés folytán került volna bűneim lajstromába. Barabás úr ugyanis azt, hogy «Ker. Jánosnak ez első fellépése kissé elhamarkodott volt», saját szavaimmal akarja czáfolni, midőn a pár sorral feljebb említett házassági szerződés februári keletére hivatkozik, a melytől az erre következő januárig csakugyan «több mint tíz és fél hónap» telt el. De nem úgy szülei házasságának *egyházi megáldásától* J. B. Poquelin születéseig. Én pedig a bírálótól csonkítva idézett helyen *erről* szölok s *ettől* számítom az «elhamarkodott» első fellépést, nem pedig a házassági szerződés keltétől, a mely nem tekinthető a jogérvényes házasság tartama kezdőpontjának. Ilyentül, polgári házasságról itt nem lehetvén szót, csakis az egyházi megáldás napja vehető, a melytől pedig Molière születéseig csak 264 nap telt el, tehát körülbelül 2 héttel kevesebb a rendes időnél.

A mi a bíráló úr harmadik kifogását illeti, igaz ugyan, hogy Armande Béjartról még nincsen s — úgy látszik — sohasem lesz a Barabás úr kívánta határozottsággal eldöntve, vajjon csakugyan a *nővére* avagy a *leánya* volt-e Madelainenak; de ha már erre is kiterjesztette a figyelmét, akkor kár volt a bíráló úrnak egyúttal azt is meg nem említenie, hogy Mahrenholtz, Molière legűnőbb kritikái éllel s a legóvatosabb körültekintéssel dolgozó életrajzírója, valamint a legtöbb német és francia Moliérista (Soulié, Taschereau, Moland és Schweitzer ellenében, a kikhez Schuchardt is csatlakozik), az *utóbbi* feltevés mellett foglal állást s hoz fel, legalább én rám, döntő erővel ható érveket.

Hogy Molièreről szólván, még pedig épen a költő szerencsétlen házasságának említése kapcsolatában, nem olyan hallatlan vakmerőség a legtöbb geniális ember életében előforduló psychophysikai tapasztalatok ama részére is utalni, a melyek a lángelmét közeli rokonságban állónak mutatják az örülettel: azt Molière igen jellemző néhány önvallomásán kívül kortársainak bizonyára torzító, de alapjában mégis csak a helyesen felismert igazságot túlzó híresztelése is igazolhatják annyira, hogy a nagy költő életének e homályos pontját újabb és alaposabb biographusai, köztük pl. Mahrenholtz és Larroumet (l. főleg a Rev. d. d. m. 1886. okt. 15. száma 821. s köv. l.), komoly vizsgálat alá vetendőnek tartották. Megjegyzem különben, hogy én a bírálótól említett helyen korántsem beszélek egész határozottan Molière örültségéről, csak lelki életének ama beteges tünetekre utalok, melyek között tudvalegleg egész a nevetségességig fokozódott hypochondriája, ez önmagától oly remekül kigúnyolt gyöngéje is fontolóra veendő.

A bíráló ama kétségét illetőleg, vajjon csakugyan «azonosnak» vélem-e «a mai realisták eljárási módját a Molière realismusával», — kénytelen vagyok kijelenteni, hogy csalódott, mikor túlzott jóindulatával ilyen hallatlan merészséget nem akart rólam feltételezni, mert én bizony «azonosnak» vélem minden korok nagy költőinek realismusát a mai realisták közül azon keveseknek eljárási módjával, a kik e nevele egyúttal a nagy költőt is joggal viselik s igazán megérdemlik. Persze, hogy ez olyan eretnek nézet, a melyet aligha fogadhat el az, a ki (a mi korunk realistái

ellen emelt s tölem hamisaknak nevezett vádak felemlítésénél) elég jellemzón felkiáltójelt (= proh pudor!) tesz a *hamis* szó mellé.

Az értekezésem 23. lapjáról idézett helynek utóvégre is a historiai látáskör tágabb vagy szűkebb voltától, sőt részben tán az illetőnek politikai hitvallásától is függő megítélésére nem akarok hosszasan reflektálni. Csak kissé furcsának találom a bíráló amaz állítását, a mely szerint a «XVIII. század tényleg megvalósította Molière nem egy elvét, pl. a Tartuffe irányának megfelelőn felszabadította a szellemet az egyház alól, — a születési aristocráciával egyenrangúvá tette, sőt fölébe emelte: s mindez csak a 94-et sietteté!» Mekkora optimismus s minő rózsaszínű világítás a kettős pont előtt, s mily epés vád, minő tendenciosus sötétítés e választójel után! Mintha nem is Barabás Ferencz urat, hanem a pár lappal előbb kissé túlbuzgó hévvel s mindenesetre jobb ügyhöz méltó részletességgel agyoncsépeelt Kreitent, illetőleg a német jezsuita jámbor magyar tolmácsát hallanám! Avagy csakugyan olyan egyenlővé tette-e a XVIII. század a szellemi aristocrátiát a születésivel? Az a XVIII. század, a melynek e téren egyik legfényesebb momentuma a Voltaire-Rohan ügy s a melynek még a legvégén is olyan aktualis volt — nem csak Spanyol-, hanem Franciaországban is — a Figaro keserű kifakadása azon kiváltságos halandók ellen, a kik mindazért, a mit élveznek, nem tettek egyebet, mint: «se sont donnés la peine de naître.»

A Racineról mondottakat végül, ha védette mellett jobbat nem tud a bíráló felhozni annál, a mit mond, igazán jobb lett volna «szó nélkül hagyni». Mert kissé különös valakit a *hiúság* és *kétszínűség* vádja ellen azzal védeni, hogy oly dologban elismerjük róla a *hálátlanságot*, a melynek hátterében — akármit mond is Barabás úr — mégis csak a hiúság lebzselte indíték gyanánt, kivételében pedig a gyávaság szokott fegyvere, az alakoskodás játszotta a hűtlenül rászédett barát és jötevő ellen a főszerepet.

Mindezen észrevételeim azonban korántsem «akadályozzák», hogy Barabás úr iránt, jelentéktelen kis felolvasásomat érdemén fölül méltányló bírálatáért, az abban foglalt kifogások «mellett is», őszinte hálára ne legyen kötelezve.

Budapest, 1890. nov. 13.

KATONA LAJOS.

Válasz Katona Lajos úrnak.

Dr. Katona úr panaszkodik, miért nem vettem figyelembe, hogy értekezése igénytelen népszerű felolvasás akart lenni és nem több. Ezzel szemben hivatkozom arra, hogy én nem reflektáltam az iskolai értesítő szerkesztőjének megjegyzésére, mely urbi et orbi hirdette, hogy felolvasása «különben a nálunk (Pécsett) közkézen nem igen forgó Budapesti Szemlének volt *odaijéve*», s mely megjegyzés egyenesen arra jogosíthatott volna fel, hogy miután a Budapesti Szemle egészen népszerű csevegéseket mégse igen szokott közölni, mint komolyabb igényű dolgotat bíráljam meg. Hivatkozom arra, hogy e helyett épen azt hangoztattam, miszerint műve nem eléggé népszerű, s azt kifogásoltam, hogy nem ad rövid és világos áttekin-

tést az ember és a költő pályájának együttes fejlődéséről, hanem inkább oly detailokkal bibelődik, melyek legfőleg egy nagy monographia keretében járnak meg, bár itt is — hogy én is egy híres francia íróra hivatkozzam — «valóságos visszaélés» volnának «Molière nevével azon czélból, hogy a Richelieu-utoza valamelyik házatájának történetét mesélje el az író».

Egyes kifogásaimat mindenesetre szokatlan módon akarja megczáfolni dr. Katona úr, a mi igen kényelmes, de nem igen vezet czélhoz. Új szövegtelmezést, ne mondjam: új szövegolvasást proponál. Ertekezésében pl. így írt: «A Molière név hallatára . . . mint valami varázserejű szóra, a csapongó s örök ifjú jókedv soha ki nem meríthető kincsesháza tárul fel előttünk s lelkünk elé napsugárban fürdő, élettől duzzadó alakok egész raja tolong: kacagató bohókodással elléptető udvara a komikum királyának, a legnagyobb vígjátékírónak, kire nagy elődje, Aristophanes óta két évezredig várt a világ, hogy a középkor hosszú bőjtje után végre valahára megint jóízűen kinevethesse magát.» Én ezt túlzásnak deklaráltam. Dr. Katona úr most azt mondja: «világ» helyett «emberiség», «magát» helyett «önmagát» olvasandó. Kár, hogy azt nem mondja meg, hogy mi olvasandó «jóízűen» s «hosszú bőjt» helyett is. Egyszersmind megró, mint gondolhattam én az itt említett «csapongó, örök ifjú kedvről» tanuskodó, «napsugárban fürdő alakoknál» Molière bohózataira, mikor világos, hogy a Misanthrope és Tartuffe ilyenek!

«Én korántsem beszélek egész határozottan Molière örültségéről, csak lelki életének ama beteges tüneteire utalok, melyek között . . . hypochondriája . . . is fontolóra veendő», állítja dr. Katona úr. Ime értekezésében az illető hely: «. . . s itt felmerül a kérdés, nem kell-e az előbb említettem ellenmondás (t. i. hogy oly nőt szeretett, kit magához érdemtelennek tudott) magyarázatát e nagy férfiú lelki életének oly momentumában keresnünk, a melynek felismerése *fájó sebet ütne ugyan illúsiókkal elkényeztetett érzésünkön, és a melyet, a míg csak lehet, vonakodunk elfogadni, a nélkül azonban, hogy kényszerítő bizonyítékok elégséges száma esetében elodázhatók. Ezáltal röviden csak annyit, hogy . . . a lányelme . . . a tudomány . . . bonczkése alatt közel rokonságban állónak bizonyult az örültség egyes nemével.*» Én azt kifogásoltam, hogy értekező Molière «házasságából kiindulva már épen örültséget mer emlegetni». Nos, nem teszi-e? Most Mahrenholtzra (?) és Larrouneta hivatkozik, s Molière «lelki életének beteges tüneteiről» beszél, a mi persze másképen hangzik!

Szintúgy kifogásoltam e sorokat: Molièrere haragudtak kortársai, mert lelkiismeretes megfigyelő volt s «nem a képzelet hazug színeivel, hanem az élő természet után és a meggyőző valóság ecsetével festé képeit. Korunk realistáinak tehát nincs okuk panaszkodni az ellenük emelt harnis vádak miatt». Dr. Katona úr most kijelenti: igenis, ő azonosnak tartja Molière realismusát «korunk realistáiéval», azaz bocsánat, most így fejezi ki magát: «a mai realisták közül azon keveseknek eljárásai móljárdal, a kik e nevet s vele együtt a nagy költőt is joggal viselik.» Persze ez most másképp hangzik!

Kifogásoltam továbbá, hogy élcelt Molière születési ideje felett,

holott a házassági szerződés aláírása után majdnem a tizenegyedik hónapra esik ez; ő azonban nálamnál jobban ismeri a XVII. század jogi s társadalmi nézeteit s azt állítja, hogy akkortájt a házasság csak az »egyházi áldás» után volt consummálható. Megjegyzem, hogy ez utóbbi keltét véve se hiányzik több a kilencz hónapból »két hétnél», mint dr. Katona úr maga mondja s mégis védi izetlen szellemeskedését. — Armandeot illetőleg tudomásul veszem, hogy beismeri, miszerint csak *feltevésről* lehet szó: én is csak azt kifogásoltam, miért állítja *oly categorice*, hogy Armande lánya volt Madeleineinek, a mit soha senki se fog bebizonyíthatni mint nem az ellenkezőt.

Kissé diplomatikus furfanggal kerüli ki, hogy viszont azt is beismerje, miszerint nagyot tévedett, mikor azt mondta, hogy Molière jó tanácsainak megszívlelése által Franciaország elkerülhette volna a forradalmat; e helyett visszakritizál engemet, miként merem azt állítani, hogy a XVIII. század Molièrenek több eszméjét megvalósította. Hátha még azt mondtam volna, hogy a XVIII. század philosophiájának valósággal előfutárjaként tekintik ma Molièret igen tekintélyes francia írók? — Szerinte a XVIII. század nem tekintette a szellemet a születéssel egyenrangúnak s mer hivatkozni nemcsak egy Beaumarchaisra, de Voltairere is, erre a ferneyi szellemkirályra, kinek egész Európa hódolt, s ki valósággal megtestesülése állításom igazságának, mely állítás tudvalevőleg annyira nem az én privát nézetem, hogy minden író, ki a XVIII. századról elmélkedett, rég elcsépelte. — Még érdekesebben védi Racine elleni vádjait, kit most már nemcsak hiúnak, kétszínűnek, hálátlannak nevez, de más, egészen újdonszerű dolgokat is hirdet róla: Racine hálátlanságához »csak a hiúság lebzsel indíték gyanánt, kivitelében pedig a *gyávaság* szokott fegyvere, az *alajoskodás* játszotta a hűtlenül rászedett barát és jótevő ellen a főszerepet». Ez új irodalomtörténeti adalék, melyet Racine magyar életírója majd méltatni fog. Valóban, Dr. Katona úrnak különös fogalmai lehetnek a »gyávaságról».

De már majdnem oda tévedtem, hogy dr. Katona úr vádjaira válaszulva újabb nézeteit bírálgassam. Pedig erre itt nincs tér s egyáltalán sajnálom, hogy értekezése miatt, minden tanulságos volta mellett is, kevésbé sivár thema elől foglaltuk el e Közlönyben a helyet, mint a mi polemiank. Még jobban sajnálom azt, hogy dr. Katona úrról nem mondhatom el, a mit az én kritikámtól nem lehet s nem szabad megtagadnia. Bizonyára rossz indulatot imputált soraimnak, — legyen hite szerint; az ellenkezőről nehéz volna meggyőzni egy íróat, kinek akaratlanul hiúságát sértettük meg; de azt nem foghatja rám, hogy én bírálatomban s mostani viszonyválaszomban nem maradtam meg az udvariasság határai között.

1890. nov. 19.

BARABÁS FERENCZ.